

Mezigenerační pohled Romů na umírání a smrt

Jarmila Gálová

Bakalářská práce
2018

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií
Ústav pedagogických věd
akademický rok: 2017/2018

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: Jarmila Gálová
Osobní číslo: H15304
Studijní program: B7507 Specializace v pedagogice
Studijní obor: Andragogika v profilaci na řízení lidských zdrojů v neziskové sféře
Forma studia: kombinovaná

Téma práce: Mezigenerační pohled Romů na umírání a smrt

Zásady pro vypracování:

Zpracování rešerše a studium odborné literatury.
Vymezení pojmů a teoretických východisek z oblasti thanatologie, tradic a kulturních vzorců Romů.
Příprava metodiky empirické části práce.
Realizace kvalitativního výzkumu formou polostrukturovaného rozhovoru.
Zpracování a vyhodnocení získaných dat, včetně jejich interpretace.
Prezentace výsledků výzkumu, jejich shrnutí a doporučení pro praxi.

Rozsah bakalářské práce:

Rozsah příloh:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

BALVÍN, Jaroslav. Pedagogika, andragogika a multikulturalita. Praha: Radix, 2012. ISBN 978-80-86798-07-3.

COHN, Werner. Cikáni. Praha: SLON, 2009. ISBN 978-80-7419-008.

FONSECA, Isabela. Pohřbi mě ve stoje: Cikáni a jejich pouť. Praha: Slovart, 1998. ISBN 80-7209-074-7.

KÜBLER ROSS, Elisabeth. To live until we say good bye. New York: Rockefeller Centre, 1997. ISBN 0-684-83948-2.

STRAUSS, Anselm. CORBIN, Juliet. Základy kvalitativního výzkumu Postupy a techniky metody zakotvené teorie. Boskovice: Nakladatelství Albert, 1999. ISBN 80-85834-60-X.

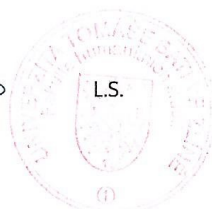
Vedoucí bakalářské práce: **Mgr. Iva Staňková**
Ústav pedagogických věd

Datum zadání bakalářské práce: **28. listopadu 2017**

Termín odevzdání bakalářské práce: **27. dubna 2018**

Ve Zlíně dne 28. listopadu 2017

doc. Ing. Anežka Lengálová, Ph.D.
děkanka

Mgr. Jakub Hladík, Ph.D.
ředitel ústavu

PROHLÁŠENÍ AUTORA BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Beru na vědomí, že

- odevzdáním bakalářské práce souhlasím se zveřejněním své práce podle zákona č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, bez ohledu na výsledek obhajoby ¹⁾;
- beru na vědomí, že bakalářská práce bude uložena v elektronické podobě v univerzitním informačním systému dostupná k nahlédnutí;
- na moji bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, zejm. § 35 odst. 3 ²⁾;
- podle § 60 ³⁾ odst. 1 autorského zákona má UTB ve Zlíně právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- podle § 60 ³⁾ odst. 2 a 3 mohu užít své dílo – bakalářskou práci – nebo poskytnout licenci k jejímu využití jen s předchozím písemným souhlasem Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, která je oprávněna v takovém případě ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které byly Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše);
- pokud bylo k vypracování bakalářské práce využito softwaru poskytnutého Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně nebo jinými subjekty pouze ke studijním a výzkumným účelům (tj. k nekomerčnímu využití), nelze výsledky bakalářské práce využít ke komerčním účelům.

Prohlašuji, že

- elektronická a tištěná verze bakalářské práce jsou totožné;
- na bakalářské práci jsem pracoval samostatně a použitou literaturu jsem citoval. V případě publikace výsledků budu uveden jako spoluautor.

Ve Zlíně 23. 1. 2018

.....

1) zákon č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, § 47b Zveřejňování závěrečných prací:

(1) Vysoká škola nevydělečně zveřejňuje disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce, u kterých proběhla obhajoba, včetně posudků oponentů a výsledku obhajoby prostřednictvím databáze kvalifikačních prací, kterou spravuje. Způsob zveřejnění stanoví vnitřní předpis vysoké školy.

(2) *Disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce odevzdané uchazečem k obhajobě musí být též nejméně pět pracovních dnů před konáním obhajoby zveřejněny k nahlášení veřejnosti v místě určeném vnitřním předpisem vysoké školy nebo není-li tak určeno, v místě pracoviště vysoké školy, kde se má konat obhajoba práce. Každý si může ze zveřejněné práce pořizovat na své náklady výpisy, opisy nebo rozmnoženiny.*

(3) *Platí, že odevzdáním práce autor souhlasí se zveřejněním své práce podle tohoto zákona, bez ohledu na výsledek obhajoby.*

2) *zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 35 odst. 3:*

(3) *Do práva autorského také nezasahuje škola nebo školské či vzdělávací zařízení, užije-li nikoli za účelem přímého nebo nepřímého hospodářského nebo obchodního prospěchu k výuce nebo k vlastní potřebě dílo vytvořené žákem nebo studentem ke splnění školních nebo studijních povinností vyplývajících z jeho právního vztahu ke škole nebo školskému či vzdělávacímu zařízení (školní dílo).*

3) *zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 60 Školní dílo:*

(1) *Škola nebo školské či vzdělávací zařízení mají za obvyklých podmínek právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla (§ 35 odst.*

3). *Odpirá-li autor takového díla udělit svolení bez vážného důvodu, mohou se tyto osoby domáhat nahrazení chybějícího projevu jeho vůle u soudu. Ustanovení § 35 odst. 3 zůstává nedotčeno.*

(2) *Není-li sjednáno jinak, může autor školního díla své dílo užít či poskytnout jinému licenci, není-li to v rozporu s oprávněnými zájmy školy nebo školského či vzdělávacího zařízení.*

(3) *Škola nebo školské či vzdělávací zařízení jsou oprávněny požadovat, aby jim autor školního díla z výdělku jim dosaženého v souvislosti s užitím díla či poskytnutím licence podle odstavce 2 přiměřeně přispěl na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložily, a to podle okolností až do jejich skutečné výše; přitom se přihlídně k větší výdělku dosaženého školou nebo školským či vzdělávacím zařízením z užití školního díla podle odstavce 1.*

ABSTRAKT

Předkládaná bakalářská práce zkoumá mezigenerační pohled Romů na umírání a smrt. V práci se zabýváme zvyky a tradicemi Romů, které jsou spojené s umíráním a smrtí. V teoretické části práce vycházíme z teoretických východisek kultury Romů, multikulturní výchovy a multikulturní andragogiky. Vycházíme z hledisek thanatologie a vnímání procesu umírání a smrti. V empirické části práce se koncentrujeme na specifika romských tradic spojených s touto problematikou. Dále se zabýváme otázkou, jak víra ovlivňuje samotné umírání a pohřbívání. Zjištěná data nám mohou posloužit pro vzdělávání v oblasti pomáhajících profesí a samotném pochopení prožívání Romů při ztrátě jejich blízké osoby. Výsledky reflektují i možnosti pomoci Romům v době truchlení a vyrovnávání se ze ztrátou blízkého člověka.

Klíčová slova:

Romové, smrt, umírání, thanatologie, multikultura, andragogika, pohřeb, tradice

ABSTRACT

This bachelor thesis examines the intergenerational view of Roma on dying and death. In work, we deal with the traditions and customs of the Roma, which are related to dying and death. In the theoretical part of the thesis we draw on the theoretical foundations of Roma culture, multicultural education and multicultural andragogy. We start from the aspects of thanatology and perception of the process of dying and death. In the empirical part of the thesis we concentrate on the specifics of Roma traditions associated with this issue. We also address the question of how belief affects dying and burying itself. The data we gain can serve us for training in helping professions and the very understanding of the experience of the Roma in the loss of their close person. The results also reflect the possibility of helping the Roma at a time of mourning and of getting over from the loss of a close person.

Keywords:

Romanies, death, dying, thanatology, multi-culture, andragogy, funeral, traditions

Děkuji paní magistře Ivě Staňkové za odborné vedení mé bakalářské práce, cenné a inspirativní rady, doporučení a také za její trpělivost. Za cenné podněty bych dále ráda poděkovala panu docentovi PhDr. Mgr. Jaroslavu Balvínovi, CSc. Dále bych chtěla poděkovat všem aktérům výzkumu, neboť bez jejich otevřenosti by nebylo možné získat dané výsledky práce. V neposlední řadě bych chtěla poděkovat své rodině, která mne při studiu vždy podporovala a pomáhala mi.

„*Pativ des, pativ arakhes* – Dáš-li úctu, úcty se ti dostane.“

(Romské přísloví)

Prohlašuji, že odevzdaná verze bakalářské práce a verze elektronická nahraná do IS/STAG jsou totožné.

OBSAH

ÚVOD.....	9
I. TEORETICKÁ ČÁST	11
1 K TEORETICKÝM VÝCHODISKŮM A ZÁKLADNÍM POJMŮM	12
1.1 STAV ZKOUMANÉHO TÉMATU V LITERATUŘE A DOKUMENTECH	12
1.2 VZTAH TÉMATU K ANDRAGOGICE	13
1.3 K ZÁKLADNÍM POJMŮM	15
2 THANATOLOGIE.....	17
2.1 THANATOLOGIE.....	18
2.2 POHLED NA SMRT A UMÍRÁNÍ V PROMĚNÁCH ČASU.....	20
2.3 VÝZNAM THANATOLOGIE PRO ANDRAGOGICKOU PRAXI	22
3 ROMOVÉ V ČESKÉ SPOLEČNOSTI.....	24
3.1 HISTORIE A SOUČASNOST ROMŮ	24
3.2 ROMSKÉ TRADICE.....	27
3.3 KULTURNÍ VZORCE ROMŮ V NÁVAZNOSTI NA THANATOLOGII.....	31
II. PRAKTICKÁ ČÁST	34
4 METODOLOGIE VÝZKUMU.....	35
4.1 VÝZKUMNÁ OTÁZKA.....	35
4.2 VÝZKUMNÝ SOUBOR.....	35
4.3 METODA VÝZKUMU A SBĚR DAT	37
5 PRÁCE S DATY.....	40
5.1 ANALÝZA DAT.....	40
5.2 OTEVŘENÉ KÓDOVÁNÍ.....	41
5.3 AXIÁLNÍ KÓDOVÁNÍ.....	57
6 SHRUTÍ VÝZKUMU	62
7 DISKUSE	65
8 DOPORUČENÍ.....	67
ZÁVĚR	69
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	71
SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ A ZKRATEK	76
SEZNAM OBRÁZKŮ	77
SEZNAM TABULEK.....	78
SEZNAM PŘÍLOH.....	79

ÚVOD

Téma *Mezigenerační pohledu Romů na umírání a smrt* jsem si vybrala z důvodu zájmu o danou problematiku a též o výsledky z empirie, které by mohly být využity v oblasti nejen multikulturní andragogiky, ale také v oblasti vzdělávání studentů v pomáhajících profesích nebo pracovníků pohřebních služeb. Romové v České republice patří k nejvíce zastoupené menšině. Sama se při své pedagogické praxi setkávám s dětmi a zákonnými zástupci menšinových skupin. Mohu říci, že mateřská škola, ve které působím již 13 let jako ředitelka, se řadí k multikulturním mateřským školám. V mnou zastupované mateřské škole se setkávají děti z majoritní společnosti, děti s disability, děti se sociokulturním znevýhodněním a také děti z uznaných národnostních menšin – romské a vietnamské děti. Ve své praxi ctím pravidlo, že ke každému dítěti a jeho zákonnému zástupci máme přistupovat s ohledem na jejich potřeby, avšak stejně. Na nás, na pedagogy, je vyvíjen tlak. Je potřebné, abychom znali tradice, zvyky a hodnoty minoritních společností.

Mám za to, že pedagog je člověk, který při své práci potřebuje znát hodnoty a tradice vzdělávaných dětí. Tento člověk je ten, kdo vede děti k edukaci a zároveň má být i inspirací pro jejich budoucí život. Má být nositelem a zprostředkovatelem hodnot. Podobnou úlohu má i andragog, který má vést studenty a dospělé jedince ke společné sounáležitosti a vyrovnávání rozdílů mezi majoritní a minoritní společností. Já, jakožto ředitelka mateřské školy, můžu působit na pozici multikulturního andragoga, který při školních akcích i mimo ně, jako jsou třídní schůzky, budu seznamovat zákonné zástupce s tradicemi, určitými odlišnostmi a důležitostmi vzdělávaných dětí pro naši kulturu.

Podívám-li se na oblast tradic a hlavně spojených se smrtí a umíráním, musím říci, že pro můj profesní život bylo nutné porozumět Romům a také všem rodinám, které jsem měla v mateřské škole. Umírání a smrt je pro všechny z nás velice obtížné téma. Sama si vzpomínám na dobu, kdy mi zemřeli rodiče, jak jsem potřebovala podporu a povzbuzení. V některých činnostech po pohřbu, kdy jsem si vše plně uvědomila, jsem byla tzv. „paralyzována“. Musela jsem využít všech vyrovnávacích možností a vrhnout se do práce. Zpětně si uvědomuji, že v dobách, kdy docházelo k určitému nedorozumění s rodiči dětí, se v jejich rodinách odehrávaly většinou těžké situace. Většina prožívala úmrtí v rodině. To mne přivedlo na myšlenku, že dobrý pedagog a multikulturní andragog zná důležité tradice lidí, se kterými se setkává a umí s nimi hovořit, umí je podpořit a předat dané rozličenosti mezi majoritní společností.

V teoretické části bakalářské práce se budu zabývat problematikou, jež se týká objasněním pojmů z pohledu andragogiky, thanatologie, jakožto vědy o smrti a umírání. V další kapitole si vydefinujeme thanatologii obecně, ale i z pohledu dějin. Dále se budu zabývat propojením thanatologie a andragogiky. V neposlední řadě popíši problematiku Romů s ohledem na jejich dějiny, tradice a na konci dané kapitoly se zaměřím na konkrétní tradice Romů z oblasti týkající se konečné fáze života.

Teoretická část práce bude zpracovaná v rámci kompilačního charakteru. Empirická část práce bude zpracována v kvalitativním paradigmatickém modelu zakotvené teorie. Cílem práce bude zmapování dodržování tradic a zvyků u dnešních Romů spojených s umíráním a smrtí.

Při zpracování bakalářské práce vycházím nejen z české literatury, ale i ze zahraničních publikací. Pro propojení tématu pedagogiky a andragogiky čerpám z několika publikací pana docenta Jaroslava Balvína.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 K TEORETICKÝM VÝCHODISKŮM A ZÁKLADNÍM POJMŮM

V první kapitole bakalářské práce se věnujeme řešerši domácí, zahraniční a cizojazyčné literatury s ohledem na studovaný obor a multioborovou návaznost zkoumaného tématu. Zkoumané téma kooperuje s vědními disciplínami etnografie, kulturní antropologie, psychologie, sociologie, filosofie a také s oblastí sociální práce a poradenství a v neposlední řadě i s oborem studia andragogiky. Na základě zjištěných výsledků lze vytvořit vzdělávací plán uplatnění poznatků dané problematiky v praxi.

1.1 Stav zkoumaného tématu v literatuře a dokumentech

V následující části se budeme zabývat přehledem základní literatury, ze které bakalářská práce vychází. Jedná se o domácí i zahraniční literaturu, která poskytuje základní teoretická paradigmaty, na kterých bude vystavěn kvalitativní výzkum. Při psaní práce je nutné správně verifikovat shromážděnou odbornou literaturu tak, aby nám poskytla co nejpřesnější a nejpodstatnější východiska.

Domácí literatura

Jelikož se bakalářská práce zabývá multikulturalitou a také oblastí thanatologie, jako vědní nauky o smrti a umírání, při volbě domácí literatury vycházíme z následujících publikací.

První kniha, která provází předkládanou bakalářskou práci je od Petra Bakaláře *Psychologie Romů* (2004). Klára Samková ve své publikaci *Romská otázka -Psychologické důvody sociálního vyloučení Romů* (2011) k publikaci Petra Bakaláře uvádí, že je kontroverzní. Dané tvrzení podkládá skutečností, že k psychologii Romů se plně nevytvořila diskuze z vědecké opce. Proto určité aspekty dané bakalářské práce jsou zpracovány i z publikace již zmíněné Kláry Samkové. Hlavně oblast strachu Romů ze smrti a strachu ze ztráty smyslu života z pohledu existenciální psychologie ukazuje propojení prožívání romské populace v daných intencích života. Propojující publikace, které se týkají nejenom oblasti multikulturality, ale i pedagogiky a andragogiky, zároveň je od pana docenta Jaroslava Balvína *Pedagogika, andragogika a multikulturalita* (2012) a *Andragogika a filozofie: V aplikaci na romskou kulturu*. (2011). Stěžejním prvkem je pochopení a implikace Platónovy jeskyně v oblasti multikulturní výchovy a pojetí na romskou problematiku. V Česku máme mnoho akademických pracovníků, kteří se zabývají oblastí umírání, smrti a doprovázení umírajících, včetně poradenství pro pozůstalé. Budeme tedy vycházet z knihy doktorky Heleny Haškovcové *Thanatologie: Nauka*

o umírání a smrti (2000). Z pohledu poradenství pro pozůstalé, veškerých aspektů truchlení a copingových strategií se zabývá paní docentka Naděžda Špatenková ve svých publikacích *O posledních věcech člověka - Vybrané kapitoly z thanatologie* (2014) a *Poradenství pro pozůstalé* (2013). Při propojení poznatků z thanatologie, jakožto i významu pohřebních rituálů a pohřbívání lidí je nutné k pochopení celkového prožívání situací všech z nás.

Zahraniční literatura

V rámci zahraniční literatury budeme čerpat poznatky z knihy od sociologa Wenera Cohna *Cikáni* (2009). Jedná se sice o starší literaturu, ale je pořád aktuální jako vzhled do romské problematiky. Další publikací, ze které čerpáme je dílo Sira Anguse Fräsera *Cikáni* (1998). Oblastí prožívání smrti a samotné smrti a umírání se zabývá autorka Elisabeth Kübler Ross ve svých četných publikacích. Poznatky budeme čerpat z knihy *O smrti a umírání* (2015).

Cizojazyčná literatura

Oblastí smrti a umírání se v kontextu sociologického pohledu na proces depersonalizace a medicinalizace umírání zabývá profesor Klaus Feldmann ve své knize *Tod und Gessellschaft, Sozialwissenschaftliche Thanatologie im Überblick* (2004). Oblastí samotného odchodu ze světa a truchlení zpracovala Elisabeth Kübler Ross v knize *To live until we say good bye* (1997). Další cizojazyčnou literaturou, ze které v empirické části bakalářské práci čerpáme, je článek do autora D. Cohena a B. Cabtreea s názvem *Qualitative Research Guidelines Project* (2008).

1.2 Vztah tématu k andragogice

Předkládaná bakalářská práce se zabývá oblastí zkoumání mezigeneračního pohledu Romů na smrt a umírání. I když se zprvu nemusí jevit významný vztah daného tématu k andragogice, není tomu tak. V rámci výchovy a filosofického uchopení multikulturality lze ovlivnit jednání a konání každého z nás. Je důležité si uvědomit, že každý z nás si s sebou kamkoliv přináší své tradice, vzorce. Nelze však hovořit pouze o kulturních aspektech práce s lidmi, ale hlavně o jejich vnitřním mentálním prostředí, které je ovlivněno mnohými aspekty. Pokud docílíme toho, aby lidé chápali prožívání druhých osob v rámci personifikace, lze hovořit o přiblížení se jejich prožívání. Každý máme

rozdílný práh emočního prožívání a jiné copingové strategie. Většina populace hovoří, že Romové jsou někdy až moc emocionální, někteří mluví až o hysterických projevech. Je však opomíjena skutečnost, která se zakládá na kulturních tradicích Romů, a tím pro majoritní společnost nastávají rozpačité situace, které vychází z neznalostí. Tady se otevírá možnost pro vzdělávání veřejnosti, ať již jako sousedů, nebo pracovníků, kteří se při své každodenní práci setkávají s Romy.

Andragogika, jakožto věda induktivní, se zabývá teoretickým a praktickým aspektem vzdělávání dospělých a pomáhá při praktickém řešení problémů osob (Průcha a Veteška, 2014, s. 40). V současnosti u nás existují dva myšlenkové proudy identifikující andragogiku. Milan Beneš zastává pohled na andragogiku jako na vědu v užším vymezení zacílenou na didaktickou složku vzdělávání a učení dospělých. Naproti tomu Vladimír Jochman shledává integrální andragogiku ve smyslu širší koncepce vzdělávání a výchovy v kontextu veškerých sociálních jevů. Tato koncepce se zaměřuje i na rozvoj jedince ve smyslu, že je potřebné o něj pečovat v celé šíři jeho života (Palán a Langer, 2008, s. 37 – 38). V rámci sumarizace lze tedy říci, že andragogika jakožto věda s multidisciplinární povahou, se zabývá integrací všech změn v oblasti životní dráhy jedince a jejím životním rozvojem.

Tabulka č. 1 – Dělení andragogiky

Teoretické disciplíny	Aplikované disciplíny
Historie výchovy a vzdělávání dospělých	Profesní andragogika
Teorie výchovy dospělých	Kulturně osvětová andragogika
Andragogická didaktika	Sociální andragogika
Komparativní andragogika	

Významným korelačním aspektem daného tématu je na základě aplikace získaných informací zpracovat poznatky k dalšímu vzdělání osob v pomáhajících profesích. Zde nalézáme propojení se studovaným oborem andragogiky. Na druhé straně lze závěry využít i pro oblast multikulturního vzdělávání na sekundárním a terciálním stupni našeho školství. Informace mohou primárně posloužit při vzdělávání zdravotnického personálu, zdravotně –

sociálních pracovníků a sociálních pracovníků, kteří se i v rámci postgraduálního vzdělávání zaměřují na cílovou skupinu osob romského etnika, seniorů a osob zdravotně znevýhodněných nebo pracují přímo jako krizoví intervenenti, poradci pro pozůstalé, případně jako spirituální pracovníci. Výsledky předkládané práce by mohly posloužit nastavení poradenství pro pozůstalé s konkrétní cílovou skupinou. V oblasti poradenství pro pozůstalé se v České republice zatím nikdo konkrétně nespecifikuje na romskou populaci.

Ve vztahu k tématu předkládané práce a členění andragogiky se budeme zabývat andragogikou multikulturní.

1.3 K základním pojmům

Důležitým pojmem v předkládané bakalářské práci je multikulturní andragogika. Andragogika jakožto vědní a studijní obor se zaměřuje na aspekty vzdělávání a učení dospělých. Jsou definovány různé obory andragogiky (Beneš, 2008, s. 11). Andragogika z pohledu vzdělávání dospělých usiluje v oblasti multikulturality o pochopení multikulturních procesů ve společnosti. Multikulturní andragogika by měla se zabývat situací dnešního světa. Nesmíme však opomenout důležitý vliv multikulturní výchovy, jakožto aspektu pedagogiky. Pedagogika nám přináší do andragogiky propojení poznatků. Na druhé straně lze využít poznatky práce s dospělými jedinci nejen v oblasti analytického hodnocení teoretických a implementačních postupů (Balvín, 2012, s. 6).

Multikulturní andragogiku řadíme do pojetí integrální andragogiky. Šíře spektrálního zastoupení andragogiky je závislá na struktuře dnešní společnosti. V daném kontextu vychází potřeba korelace andragogiky a kulturních aspektů, kterými jsou mimo jiné enkulturace, adaptace, socializace, seberealizace a také i výchova. Do oblasti andragogiky, jakožto oblasti společnosti jako celku řadíme vše, co se týká lidí (Jochman, 1992, s. 18 – 20).

Jak lze z výše uvedeného soudit, andragogika se zabývá různými aspekty společnosti, jež se týkají člověka. Andragogika má tedy za cíl zkoumání vlivu prostředí na jedince. Multikulturní andragogika se zabývá ovlivněním procesů ke vztahům odlišných kultur.

Dalším pojmem, se kterým se v textu setkáváme, je pojem Rom. Vymezení pojmu Rom je poměrně náročné. Je to z důvodu, že dle české legislativy Romem je každý člověk, který se oficiálně hlásí k romské národnosti (Říčan, 1998, 16). Sekyt (In Jakoubek, Hirt, 2004, s. 189), že za Roma považujeme: „osobu, která je nositelem svého romství, osoba která je romskou společností uznávána a majoritní společností za Roma považována.“

Samotné slovo Rom pochází ze slova „Dom“. Dom bylo označení jedné vrstvy obyvatel, jež žila v Indii. V dřívějších dobách se napříč kontinenty a zeměmi hovořilo o „cigánech“ či „cikánech“. Slovo Cikán prošlo během staletími obměnou pohledů na jeho vnímání. V minulém století došlo k rasistickému vnímání etnicity Cikána. Nevědělo se, jak příslušníky dané skupiny máme nazývat. V anglosaské verzi označení Gipsy však docházelo k širokému pojmenování. Neboť Gipsy označovalo veškeré kočovníky (Fraser, 1998, s. 5). V 70. letech minulého století na prvním světovém romském kongresu došlo ke shodě, že příslušníci daného etnika budou jednotně označováni jako Romové (Nečas, 1999, s. 11 – 15).

K samotnému označení Rom se pojí i Romství, neboli též Romipen. Ševčíková (2008, s. 30) uvádí, že Romství definuje: „romskou totožnost, sebevědomí, myšlení o sobě, pojmenování sebe sama a současně také právní i mravní kodex“. Na druhou stranu existuje i názor, že samotné romství představuje Roma jakožto osobu, která praktikuje romské kulturní vzorce. Romem se tedy stává na základě právě praktikování daných vzorců (Jakoubek, 2004, s. 77). Jak lze soudit, samotný Romipen souvisí i s identitou. Balvín (2012, s. 43) uvádí, že: „*Identita znamená i ztotožnění s národní kulturou, jazykem, tradicemi, způsobem života, společenským a politickým systémem, ale i hospodářstvím.*“ Identita je spojena se symbolem chování, definováním skrze hodnoty vlastní kultury a také procesu uvědomění a sebeuvědomění (Balvín, 2012, s. 43).

Jak je tedy z výše uvedeného patrné, identita, jakožto součást romství, je pro Roma důležitá. Hraje významnou roli při integračním procesu do majoritní společnosti. Nesmíme ani opomenout fakt, že Romové mají svou vlastní hymnu a vlajku. Za romskou hymnu považujeme píseň Gejl'em, Gejl'em.

Posledním pojmem, se kterým se v předkládané práci často setkáváme, nese označení smrt. Kutnohorská (2007, s. 71) uvádí, že smrt je: „*akt, kterým končí život.*“ Exitus je završením pozemského života. Následně zemřelý odchází do věčnosti. Samotné smrti předchází smrt sociální. Sociální smrtí rozumíme stav, kdy rodina již za stavu odcházení nevnímá svého blízkého jako živého (Špatenková, 2014, s. 34). Dověšením názoru o smrti, jako završení lidského života na tomto světě je pohled předních českých psychologů. Křivohlavý s Kaczmaryczkem (1995, s. 56 – 57) pohlíží na smrt ze čtyř rovin křesťanského původu. Nahlíží na celou situaci z pohledu toho, že smrt je přejímána jako projev Boží – Otcovy vůle a vložením se do rukou Božích.

2 THANATOLOGIE

Dříve nežli přistoupíme k samotné problematice thanatologie, je nutné si uvědomit, že se jedná o obor, který je multidisciplinární. Kořenem je však medicína. Mezi přední české autory, kteří se zabývají oblastí thanatologie je profesorka lékařské etiky Helena Haškovcová. Nelze však plně říci, že vymezení daného oboru je pouze na lékařské úrovni. Umírání a smrt, jakožto fenomén lidské součásti života vychází z holistického pojetí nazírání na skutečnosti, to znamená i na psychologickou, sociální a spirituální dimenzi.

Musíme však brát v potaz, že thanatologie je věda v českých zemích poměrně mladá. Často dochází ke spojování její historie u nás se vznikem Hospicového hnutí, které vzniklo v polovině 20. století. Hlavní myšlenkou hospicového hnutí je harmoničtější umírání. To znamená, aby nedocházelo k oddělení sociálního a psychologického umírání. Cílem dané myšlenky je tedy důstojné umírání člověka (Feldmann, 2004, s. 32 – 45).

S oblastí umírání a smrti jsou spojeny nejen fáze umírání v medicínském, ale i psychologickém pojetí. Ty definovala Elisabeth Kübler – Ross. V českém se prostředí problematikou zármutku, truchlení a poradenství pro pozůstalé zabývá psycholožka se specializací na gerontopsychologii docentka Naděžda Špatenková. Další autorkou a aktivní poradkyní pro pozůstalé je paní docentka Zlatica Dorková, která působí na Univerzitě Tomáše Bati ve Zlíně na Fakultě humanitních studií jako ředitelka Ústavu zdravotnických věd. Je třeba si uvědomit, že téma smrti je stále zahaleno určitou stigmatizací. Mnozí lidé nechtějí o smrti slyšet ani hovořit o ní. Někteří lidé umírají osamoceni v nemocničních zařízeních, nebo zařízeních sociálních služeb, jako jsou většinou domovy pro seniory. V rámci podpory dobrého umírání působí hospice. V současné době se v České republice začínají více podporovat a fungovat mobilní hospice, neboli sociálně – zdravotnická služba, která jezdí ke klientovi až domů. Avšak tato péče o svého blízkého má jeden problém, který tkví v malé podpoře osoby pečující o svého blízkého ze stran státní sociální politiky. Nově lze využívat institut ošetřování o osobu blízkou, avšak zaměstnavatel musí s danou záležitostí souhlasit. Zde se dá narazit na určité dilema u zaměstnavatele, neboť ten ne vždy může být přístupný uvolnit svého pracovníka z pracovního procesu na dobu, o které nikdo neví, jak bude dlouhá. Při veškerém zhodnocení může zaměstnavatel narazit na fakt, že pro něj nebude ekonomicky výhodné tento institut svým zaměstnancům dopřát. Vše však záleží na nastavení firemní kultury v organizaci a na sociální politice dané instituce, kde zaměstnanec pracuje.

2.1 Thanatologie

Thanatologie je interdisciplinární obor, jakožto nauka o umírání a smrti, je poměrně mladý vědní obor. Tento obor však zasahuje do dalších vědních disciplín, kterými jsou teologie, sociologie, sociální práce, psychologie a filosofie. Každá vědní disciplína však na problematiku umírání a smrti nahlíží ve svém vlastním pojetí. Z tohoto důvodu nemůžeme určit jednotnou profilaci vědního oboru thanatologie (Haškovcová, 2000, s. 142). Veškeré jednotlivé aspekty vědních disciplín jsou v oblasti smrti vzájemně propojeny. Lze tedy hovořit o tom, že thanatologie se snaží o celistvý pohled na problematiku smrti a umírání (Špatenková, 2014, s. 19). V současné době thanatologie řeší především oblast důstojného umírání a také to, že by se měla věnovat pozornost rodině, tedy pozůstalým po odchodu jejich blízkého člena. Nejen pracovníci hospice by se měli zabývat i problematikou truchlení. (Feldmann, s. 45 – 50). Zde se nám prvně otevírá možnost pro poskytování poradenství pro pozůstalé, které u nás zatím není příliš známé mezi veřejností. U problematiky umírání a smrti musíme přistupovat velice opatrně a s ohledem na míru informací, hlavně ověřených informací. Důležité je si uvědomit, že každá smrt člověka je jedinečná s ohledem na subjektivní prožívání všech zúčastněných jedinců (Kelnarová, 2007, s. 9).

Hovoříme-li o thanatologii, hovoříme prakticky o fázi umírání a samotné smrti. Musíme si však uvědomit, že samotný proces umírání probíhá v několika fázích, jež jsou ukončené smrtí, neboli z medicínského hlediska exitusem. Umírání je tedy poslední etapou v životě člověka. Jedná se o podvědomí, že život člověka je u konce. Avšak je nutné si uvědomit, že dané období je u každého jedince různé se specifickým průběhem (Špatenková, 2014, s. 31). Na proces umírání můžeme nahlížet z roviny obecné a osobní. Hlavní rozdíl je shledán ve faktu, že z obecného pohledu lze konstatovat, že každý jedinec je smrtelný (Křivohlavý, 1991, s. 68). To, jak člověk umírá a jak je o něj pečováno, ovlivňuje zejména pohled společnosti a také to, jak je společnost ovlivněna samotnou skutečností smrti (Dorková In Kroutilová Nováková, 2012, s. 80). Umírání má celkem tři fáze. První fází je stádium *pre finem*, tedy před samotným umíráním. Charakteristické je zde samotné sdělení diagnózy. Dále následuje stádium *in finem*, čili stav vlastního umírání. Poslední fází nazýváme *post finem*, tedy období po vlastní smrti (Špatenková, 2014, s. 31). Z výše uvedeného se nám ve stádiu *in finem* a *post finem* otevírá možnost pro profesionální pomoc pracovníků pomáhajících profesí, které se mohou protínat oblastí pečovatelské služby, charitních pracovníků, zdravotnického personálu, sociálních pracovníků na Příspěvků na

pěči a Dávkách pro osoby se zdravotním postižením až po pracovníky hospiců, dobrovolníků a v neposlední řadě též pastoračních asistentů a osob, které si prošly ztrátou blízkého člověka a angažují se v oblasti sebeurčujících skupin.

Ukončením procesu umírání je tedy vlastní smrt jedince. Můžeme tedy říci, že se jedná o akt, kterým končí život daného jedince (Kutnohorská, 2007, s. 71). Kübler – Ross (1997, s. 24) uvádí, že: „*smrt je spojována s nějakým zlým nebo špatným činem, je to událost budící strach, něco, co volá po odplatě nebo trestu*“. Exitus je spjat s odchodem člověka a jeho duše do věčnosti. Součástí smrti je i *smrt sociales* čili sociální smrt. Tato smrt se projevuje ve chvíli, kdy rodina ve fázi *pre finem* považuje svého blízkého za již mrtvého (Špatenková, 2014, s. 34). Smrt je i v dnešní době často tabuizována. Musíme si však uvědomit, že pokud nebereme v potaz možnost smrti, je to neprofesionální stav. Mnohdy se hovoří o smrti, jako o nevhodné záležitosti (Haškovcová, 2000, s. 31 – 32). Kaczmarczyk s Křivohlavým (1995, s. 56 – 57) se ztotožňují s aspekty křesťanské smrti, která je fází konečného naplnění lidského života, a to ve čtyřech rovinách. Při smrti se člověk blíží v důvěře věčné Boží lásce a v zaslíbení věčného života, je na ni citlivě připravován. Křesťanská smrt je přejímána jakožto projev Boží – Otcovy vůle. Zároveň ji člověk bere z Boží ruky a s pokojem se sám svěruje do Božích dlaní.

Haškovcová (2000, s. 31) uvádí, že: „*Nesamozřejmost života byla vystřídána nesamozřejmostí smrti.*“ Na smrt lze pohlížet i z dalších tří aspektů, kterými jsou medikalizace, ekonomizace a v neposlední řadě i institucionalizace. Tedy umírání v pobytovém, lůžkovém zařízení zdravotnického či sociálního zařízení, které s sebou nese návaznost na podávání mnoha medikamentů, a v neposlední řadě také v oblasti ekonomizace docházíme k faktu, že předešlé dva aspekty jsou finančně náročné (Knoblauch, Zingerle, 2005, s. 210 – 212). S institucionalizací smrti je spjata depersonalizace smrti, čili odosobnění. Je nutné si uvědomit, že člověk často v institucích umírá osamocen, bez rodiny. Zde nastává i problém pro rodinu, jakožto pro pozůstalé, neboť se mohou po smrti blízkého člověka dostat do ústraní, mimo pozornost ostatních (Feldmann, 2004, s. 162).

Jak lze tedy vidět, proces samotného umírání a smrti je spojen s mnohými návaznými aspekty. Někteří autoři se zabývají i křesťanským aspektem umírání. Neboť v dřívějších dobách bylo umírání a smrt spojeno s náboženským aspektem. V naší společnosti v současné době dochází ke stále častějšímu umírání mimo rodinu a ne vždy odchod

člověka je pro něj samotného poklidný. Mnohdy mu nemusí být splněno jeho poslední přání.

2.2 Pohled na smrt a umírání v proměnách času

Je potřebné si uvědomit, že v dřívější době hrálo truchlení důležitou roli ve společnosti. Lidé při truchlení používali různé rituály, které jim toto těžké období pomohly překlenout a snáze zvládnout. Dnešní společnost však truchlení dala do pozadí. Je to tedy něco, co by mělo být prožíváno v tichosti a v pozadí rodiny (Haškovcová, 2000, s. 31).

V dřívější době až do počátku 20. století bylo umírání věcí veřejnou. Umírající byl vlastně ve středu pozornosti. V té době smrt prožívali i sousedé, vzdálenější příbuzní. Docházeli do domu k umírajícímu, k požehnání a chodili se za něj modlit do kostela (Ariés, 2000, s. 32 – 33). Proces truchlení by měl opětovně být ve středu lidství. Fakt, že tento proces je vytěsněn na pozadí dnešní společnosti, je spojen s depersonalizací smrti. Smrt je vnímána jako tabu a něco, co by se mělo skrývat. Zde je důležité si uvědomit, že truchlící člověk ztrácí pro něj dříve existující jistoty a dochází u něj k životním změnám (Špatenková, 2013, s. 9 – 13). Ve 20. a 21. století je problematika smrti odsouvána do institucí a stává se záležitostí medicíny, hovoříme tedy o medikalizování smrti. Léky mohou značit určité uvolnění, ale je to způsobeno tím, že se v institucích podávají medikamenty s narkotickým účinkem (Špatenková, 2014, s. 27 -28). Je nutné si uvědomit, že pokud člověk zemře v institucionalizovaných službách, většinou zde umírá osamocen. Tato skutečnost spojená s depersonalizací smrti má však dopad i na truchlící osoby, neboť v konečném důsledku jsou odsunutí do ústraní, nejsou již ve středu pozornosti společnosti (Feldmann, 2004, s. 162). Feldmann (2004, s. 170) hovoří o důstojném umírání následovně: „*Cesta ke zlepšení podmínek umírání vede přes odstranění lékařského dohledu a přes celkové omezení vlivu lékařů na společnost.*“ Jako určitou variantu Feldmannovi představy důstojného umírání lze považovat hospice a v dnešní době i čím dál častěji se rozšiřující síť mobilních hospiců. Je dobré si uvědomit, že podstatná část hospiců v České republice je zřizována církevními organizacemi. Je to dáno i křesťanským či evangelickým smýšlením. Ve Zlínském kraji je zřízen hospic Citadela ve Valašském Meziříčí a Hospic Hvězda ve Zlíně Malenovicích. Mobilní hospice ve Zlínském kraji spadají nejčastěji pod jednotlivá střediska Charity působících v daném městě. K 16. 3. 2018 bylo možné žádat v dotačním programu o podporu domácí hospicové péče. Na území kraje v oblasti Vsetínska, Valašsko

Meziříčska, Kelečska působí i mobilní hospic Strom života z Nového Jičína. Nyní se zaměříme na samotnou myšlenku hospicového hnutí a následně na myšlenku hospice, jakožto zdravotně-sociálního zařízení, v němž se vykonává paliativní péče a ve středu zájmu pracovníků stojí umírající jedinec a jeho rodina.

Dr. Cecily Saunderson je považována za hlavní představitelku hospicového hnutí a zároveň je zakladatelkou prvního hospice na světě St. Christopfer hospic. Kolébkou hospicového hnutí je Velká Británie (Svatošová, 1995, s. 119). Cílem hospicového hnutí je zasadit se za dobrou a důstojnou smrt, která se přímo pojí s paliativní medicínou. Dále je to snaha o ulehčení umírání, přijetí a vyrovnání se smrtí a také i se ztrátou jejich milovaného blízkého člověka. V celkové podstatě se hovoří o holistickém pojetí péče, tedy v rovinách bio – psycho – socio – spirituální dimenzi (Munzarová, 2005, s. 69). V České republice byla v roce 1994 založena Asociace hospicového hnutí. K založení Asociace došlo v Praze. Primární myšlenkou Asociace hospicového hnutí je podporovat aktivity a sdružovat zájemce o hospicové hnutí napříč naší republikou a v neposlední řadě i plnit funkci vzdělavatelů a předávání si zkušeností (Svatošová, 1995, s. 120 – 126).

Původně byl hospic považován za útulek nebo dům odpočinku pro osoby, jež v období středověku putovaly do Palestiny jakožto země zaslíbené (Haškovcová, 2012, s. 88). Hlavní myšlenka hospice je úcta k člověku jakožto autonomní a neopakovatelné bytosti a samotné úcty k životu jedince. V centru pozornosti je respektování lidské důstojnosti. V hospici se pracuje i s pozůstalými po exitu jejich blízké osoby (Svatošová, 1995, s. 111 – 112). Jak uvádí Svatošová (in Matoušek, 2005, s. 203): „*Všechny hospice důsledně uplatňují zásadu: Pomáhat v umírání – ano, pomáhat ke smrti – ne.*“ Kübler – Ross (2015, s. 56) uvádí, že: „*Právě, od našich umírajících pacientů se učíme poznávat pravé hodnoty života. Kdybychom byli schopni dosáhnout stádia přijetí již v mládí, prožili bychom mnohem smysluplnější život, dokázali bychom se radovat z maličkostí a jistě bychom měli i jiný žebříček hodnot.*“ Pokud chceme pracovat v hospici a pomáhat tak v oblasti úlevové péče o umírajícího, musíme mít zpracovanou vlastní smrtelnost. Je důležité být s ní smířen. V opačném případě tento nesoulad ovlivňuje vykonávání dlouhodobé a kvalitní práci (Svatošová, 1995, s. 113).

To, jak pohlížíme na smrt a umírání, záleží na strukturování naší společnosti. Promítá se do sociálních změn a struktur i z důvodu, že druhy rituálů spojených se smrtí jsou závislé na konkrétní společnosti. Za rituály spojené se smrtí v dnešní době lze považovat truchlení, stavbu náhrobního kamene, druh pohřbu (kremace či do země), ale na druhé straně také

posmrtná vyšetření či ohledání těla a policejní vyšetřování při „neobjasněném“ úmrtí (Bártlová, 2005, s. 89).

2.3 Význam thanatologie pro andragogickou praxi

Hledáme-li určitý průsečík mezi disciplínami, které se vážou na thanatologii, lze se zabývat i thanatoandragogikou. Zde je otevřený prostor pro integrální andragogiku. Integrální andragogika se zabývá širokou škálou aspektů v jedincově životě, a to sociální a také individuální souvislosti kultury, politiky a v neposlední řadě i ekonomiky. Integrální andragogika je specifická svým začleněním všech životních etap jedince, zkoumání procesů a vlivů. Tím se odlišuje od obecné andragogiky, jakožto teorie vzdělávání dospělých. Lze tedy říci, že integrální andragogika je vědou praktickou a aplikovatelnou na konkrétní průběh života jedince (Bartoňková, Šimek, 2002, s. 27 – 29). První etablovanou činností andragogiky, která se týká oblastí thanatologie, je profesní poradenství a rekvalifikace. Lze tedy uvést, že andragog může pracovat s pozůstalými (Bartoňková, Šimek, 2002, s. 12). Můžeme tedy z výše popsaného uvést, že andragogika má funkci, nejenom edukační, ale také i kulturní a sociální. Zde se setkáváme s možností vstoupení andragogů do poradenství pro pozůstalé. Erudovaný andragog může vést semináře, rekvalifikační kurz pro poradce pro pozůstalé, může školit dobrovolníky a připravovat osvětovou činnost, včetně materiálového zabezpečení. Ale také andragog může být přítomen v oblasti sociální práce. Dané poradenství pro pozůstalé je dobré vnímat, jako resocializaci jedince do jeho života a podporu v jeho náročné situaci.

Beneš (1997, s. 29) říká, že: „*jako teorie vzdělávání dospělých je [andragogika] teorií kurikula a jeho psychologických a sociologických předpokladů, transformuje tedy potřeby a očekávání účastníků, organizací a společnosti do didaktické roviny. Jako teorie intencionální socializace dospělých hledá andragogika kritické události a úseky života a zkoumá různé intervenční mechanismy.*“ Lze říci, že poradenská činnost je součástí andragogické praxe. Poradce má mít nejen odborné, komunikační, diagnostické, ale také i didaktické znalosti, jež se týkají oblastí institucionalizace poradenství, procesualizace a v neposlední řadě i profesionalizace poradenství (Beneš, 1997, s. 111 – 112).

Význam andragogiky pro thanatologii dále můžeme shledávat i v zařízeních hospiců. V dnešní době se v České republice podporují i mobilní hospice. Procesní úloha se odehrává i u sebezkušenostních skupin, tedy u těch jedinců, rodin, kteří jsou sami pozůstalí a vyrovnávají se se svým zármutkem a truchlením. V neposlední řadě zde vidíme

andragogický rozměr pro edukaci sociálních pracovníků, zdravotníků a také budoucích pedagogů. Je však nutné si uvědomit, že hospic není definován ani legislativně ukotven v zákoně číslo 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů.

Pokud rodina a sám nemocný člověk kontaktují hospic co nejdříve, mohou pro ně pracovníci udělat co nejvíce. Práce totiž začíná již v období pre finem, kdy je hlavním úkolem doprovázení nejen nemocného, ale i jeho nejbližších po celou dobu od diagnostikování až po terminální stádium. Ve fázi in finem pokračujeme v doprovázení a v péči v užším okruhu umírání. Konečná práce trvá však až jeden rok po exitu nemocného a to prací s rodinou. Mluvíme o roli post finem. (Svatošová, 1995, s. 119 – 120)

3 ROMOVÉ V ČESKÉ SPOLEČNOSTI

Musíme si uvědomit důležitost označení člověka jako Roma. Kdo je to vlastně Rom? Je dobré se zabývat otázkou, do jaké míry historie Romů a Romipen ovlivňují jejich chování v kontextu dnešní doby. Nesoulad a nepochopení jejich historie ve spojitosti s chováním mohou činit značné problémy a nedorozumění. Mějme na paměti, že porozumění člověku je základní informací pro soužití všech lidí bez rozdílu rasy, odkud pochází, náboženského vyznání.

To, co činí Romy typologicky jednotnými napříč celou majoritní společností, je sdílení jejich vnitřního mentálního prostoru. Lze tedy v rámci generalizace říci, že vlastnosti, jež jsou vnímány jako romské, ve většině případů můžeme aplikovat na jedince, jež patří k romskému národu (Samková, 2011, s. 15). Chceme-li zkoumat vnitřní mechanismy romského chování, je nutné si uvědomit, že zatím žádná z aplikovaných i kriminalistických metod nedokázala přispět k pochopení „romské duše“ tak, aby přispěla ke vzniku modelu zaměřeného na „romskou problematiku“ (Samková, 2011, s. 16). Ke studiím Balvín (2011, 67) dodává, že: *„Bez účasti romologických studií nelze často pochopit, z čeho vyplývá často velmi nízká úroveň edukace romských žáků. Neboť ta souvisí přímo s ekonomickým, sociálním statusem Romů.“*

3.1 Historie a současnost Romů

Romové svou vlast označují „Báro than“ nebo-li „Velká země“. Jejich pravlastí je samotná Indie. Odchod předků probíhal v několika vlnách, z čehož jedna vlna vedla přes Blízký Východ do střední a východní Evropy, další přes Egypt a severní Afriku do Španělska (Davidová, 2004, s. 16). První zmínky o příchodu Romů do Evropy, konkrétně na Balkán se datují do 11. století. Zde byli Romové tamějším obyvatelstvem pojmenováni jako „Cikáni“ (Unucková, 2007, s. 8). Primárně Romové byli přijati kladně, neboť o sobě hovořili jako o kajících se poutnících. Tato skutečnost tehdy v křesťansky založených zemích vyvolala vlnu obdarování Romů, jakožto symbol dobrého skutku (Horváthová, 1999, s. 18). První zmínky o Romech na našem území pochází ze 14. století. Ve 14. století žili Romové kočovným způsobem života a to skrze to, že jim nebylo dovoleno se usadit (Unucková, 2007, s. 8). V 15. století došlo ke změně názoru týkajícího se Romů. V té době církev rozhodla, že chování Romů je nekřesťanské a vše vyvrcholilo rozhodnutím o exkomunikaci Romů z církve (Mann, 2001, s. 8 – 9). Davidová (2004, s. 17) uvádí, že: „

V roce 1548 na sněmu v Ausburgu bylo rozhodnuto o vraženém pronásledování Romů, jehož usnesení mj. říká, že „...kdo cikána zabije, z žádného mordu (vraždy) vinen býti nemá.“ Až do období 19. století byli Romové psanci a neměli umožněno pohřbívat na půdě hřbitova. V konečném důsledku byli na tom hůře než sebevrazi, neboť Romům byla vyhrazena místa bez křesťanského výkropu obvykle v blízkosti kostnice či márnice (Samková, 2011, s. 17). Z tohoto důvodu Romové své mrtvé příbuzné často pohřbívali v rámci svých cest v lesích. Ze strachu o zhanobení hrobu, napadení pozůstalých, zohavení mrtvoly a nedopřání klidného posledního odpočinku, se Romové pohřbívali ve stoje. Pozůstalí vykopali hluboký hrob, kde se mrtvý člen společenství postavil a následným úkolem ostatních bylo jeho zakrytí a srovnání reliéfu do původního stavu. Daný fakt vedl ke znemožnění pietního uctívání dalšími členy rodiny (Fonseca, 1995, s. 65). Posuneme-li se do počátku 20. století, zjistíme, že v roce 1927 byl přijat zákon číslo 117/27 o potulných cikánech. Tento zákon byl zákonem vzniklým a platným v Československu. Zákon společně s prováděcím předpisem se zaměřoval na kočovné Romy, jež žili tzv. „po cigánsku“. Každý z nich obdržel cikánskou legitimaci a následně také kočovnický list. V cikánské legitimaci kromě osobních údajů byly obsaženy i otisky prstů daného Roma. Kočovnický list zakazoval pohybovat se Romům na některých územích. Tento zákon umožňoval i odebírat děti kočovným Romům a umísťovat je do jiných rodin (Nečas, 1999, s. 60 – 64). Za první republiky v Užhorodě vznikla první cikánská škola. Druhá světová válka patří k nejhorší genocidě v dějinách Romů. V daném období vznikla speciální říšská komise pro „potírání cikánství“. Po nucených rasově-biologických vyšetřeních byli Romové odvezeni do pracovních a koncentračních táborů (Davidová, 2004, s. 18). V období 50. a 60. let 20. století došlo k přestěhování Romů ze Slovenska na Moravu a do Čech. V roce 1958 byl schválen zákon o trvalém usídlení kočovných osob i přes jejich nesouhlas. V roce 1965 došlo k rozhodnutí, že je třeba zničit romské osady a Romy rozptýlit do různých částí země. Docházelo tedy k násilnému přesídlování rodin a zpretrhání rodinných vazeb (Unucková, 2007, s. 14). I přes asimilační snahy státu došlo v roce 1969 k založení Svazu Cikánů – Romů v České i Slovenské republice. V roce 1973 byl tento svaz rozpuštěn. Hlavním důvodem pro rozpuštění svazu byla obava, že by svaz dokázal prosadit uznání romské národnosti (Davidová, 2004, s. 215 – 216). Průlomovým rokem pro Romy se stal rok 1989. V tomto roce začaly vycházet romské noviny, časopisy a dokonce se zástupci Romské občanské iniciativy dostali jako jedna ze stran do parlamentu (Unucková, 2007, s. 15). Rok 1993 s sebou přinesl zákon o nabytí

a pozbývání státního občanství. Tím pádem musela řada Romů požádat o české občanství. Musíme mít na paměti, že 90. léta byla v české zemi pro Romy inovativní, mimo jiné se mohla začít vyučovat romistika na vysokých školách. V roce 1991 vzniklo Muzeum romské kultury v Brně (Davidová, 2004, s. 234 – 241). V České republice klesá počet Romů, jež se hlásí k romské národnosti. Bylo tomu tak zjištěno ze Sčítání lidu, domů a bytů. V roce 1991 32903 obyvatel hlásilo k romské národnosti, v roce 2001 tomu bylo 11746 obyvatel a při zatím posledním sčítání v roce 2011 se k romské národnosti přihlásilo pouze 5199 obyvatel.¹

Nyní se podíváme na oblast multikulturalismu a romologie, jakožto propojení světů Romů a majoritní společnosti. Multikulturní výchova je součástí školních vzdělávacích plánů již od mateřské školy. Témata multikulturního života se prolínají na všech stupních školství. Na budoucí akademický rok se dá po obnovení akreditace po dvou letech znovu přihlásit na Karlově Univerzitě v Praze na Filozofické fakultě na obor Romistika. Na Slovensku je významnou vysokou školou Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. Na této univerzitě působil pan docent Jaroslav Balvín na Fakultě sociálních věd a zdravotnictva jako ředitel Ústavu romologických studií. Dalším představitelem působícím na Univerzitě Konštantína Filozofa v Nitre a u nás je pan profesor René Lužica, který působí jako externí pracovník na Univerzitě Palackého v Olomouci na Cyrilometodějské teologické fakultě na Katedře křesťanské sociální práce.

Balvín (2012, s. 9) uvádí, že: *„Multikulturalita je zjitřeným fenoménem dnešního světa, vyrůstá z minulosti a v dnešních podmínkách má lidstvo možnost existenci různorodých kultur vedle sebe (a někdy také proti sobě) optimálně řídit.“* Ústřední korelací multikulturalismu a setkávání se osob ve společnosti je samotná definice kultury. Průcha a Veteška (2012, s. 165) kulturu definují následovně: *„Kultura v pojetí etnologie a interkulturní psychologie, tj. hodnotové systémy, normy sociálního styku, způsoby myšlení a komunikace, tradice, zvyklosti, rituály, jež jsou charakteristické pro členy určitého etnického společenství či národa.“* Hovoříme-li o kultuře, je nutné si uvědomit, že kultura ovlivňuje člověka již od narození, tzn., že se jedná už o romského žáka, nikoliv nejenom o dospělého jedince. Romský žák je ovlivňován určitým rámcem, na který se podílí řada faktorů, mj. i kulturní vzorce, kulturní relativismus a kulturní pluralita.

¹ <https://www.czso.cz/csu/sldb> (online) [23. 3. 2018] [poslední aktualizace 2012]

V daném rámci je podstatné prožívání romského žáka, neboť se v něm formuje jeho psychika. Proto zde nastává důležitý úkol, jejímž aktérem je škola. Samotná instituce školy je poslem dvou důležitých úkolů. Jedním z nich je, že poskytne žákovi prostor pro jeho adaptaci do společnosti jako širšího celku. Následnou potřebou plynoucí z adaptace do společnosti je začleňování do kulturního systému. Druhý neméně důležitý úkol této instituce tkví v tom, že má podněcovat žáka, aby se stal aktivním tvůrcem kultury (Balvín, 2012, s. 44). Pokud hovoříme o vzdělávání, kulturní determinance platí i při vzdělávání dospělých. Kulturní odlišnosti a rozdíly se projevují stále, např. v oblasti emocionality, chápání různých příčinných a proměnlivých vazeb (Průcha, Veteška, 2012, s. 165). Balvín (2011, s. 67) o romologii hovoří následovně: *„Zcela nepostradatelnou oblastí, kterou při sledování otázek výchovy a vzdělávání romských žáků nelze opomenout, je samozřejmě romologie a její jednotlivé disciplíny.“*

Na příkladu historie můžeme vidět určité ovlivnění prožívání Romů. Jak již bylo zmíněno, nelze plně nahlédnout do problematiky romské duše a v jejím náhledu vytvořit koncept pro univerzální řešení romské problematiky. Důležitým aspektem při propojení kultur hraje vědomí toho, že je třeba brát v potaz rozdílnost jednotlivých kultur a systém hodnot. Z nedorozumění a hlavně neochoty porozumět odlišnostem pak vznikají multikulturní spory, jež mohou přerůst až k rasismu.

3.2 Romské tradice

V další podkapitole se budeme zabývat romskými tradicemi. Je nutné si však uvědomit, že romské tradice nejsou vždy stejné. Liší se dle větve, ze které pochází. Tím, co vše spojuje, je však pospolitost rodiny. Avšak v rámci tlaku majoritní společnosti dochází k potlačování vlastních historických tradic. Mladí Romové ne vždy znají tradice svých předků. Slaví veškeré hlavní svátky stejně jako majoritní společnosti, tzn. Vánoce a Velikonoce. Hlavním motivem Velikonoc je však oslava jara, méně již zmrtvýchvstání Ježíše Krista.

Nyní se budeme věnovat tradicím týkající se ženy, jakožto těhotné ženy, období porodu, šestinedělí a svatby.

Je potřebné brát zřetel na fakt, že romská rodina čítá několik generací, je tedy veliká. Funkce rodiny je ochranná a nemá problém s přijetím dalšího člena, který nemusí být přímo Rom. Za pověst rodiny je vždy zodpovědný otec. Když některý ze členů domácnosti onemocní, případně je hospitalizovaný, stará se o něj celá rodina. Do nemocnice mu nosí

stravu, aktivně se zajímají o jeho zdravotní stav (Liégeois, 1995, s. 75). U Romů se již od historie dbalo na početnost rodiny. Již v Indii se tradovalo, že aby rod měl šanci na přežití, je zapotřebí jeho početnost. Tudíž jedinou možností do budoucnosti bylo a dnes stále je zachování a zabezpečení početnosti potomků bez ohledu na čas (Sekyt in Jakoubek, Hirt, 2004, s. 192 – 193). Otec dítěte se snaží pečovat o svou ženu ještě před narozením potomka. Existují i určité úkony, které nesmí dělat těhotná žena. *„Když je žena těhotná, nesmí se dívat na škaredá zvířata, věci, lidi. U nás Romů se bojíme, že budeme pak mít škaredé dítě. Další věc, co nesmíme dělat, je chytat se za břicho. No víte, pokud by se žena dívala třeba na nějaký horor, no tak by to pak přenesla na to mimčo. Ještě těhotná nesmí jít na hřbitov. No a taky jí vajda zakáže jít na pohřeb do kostela. To přináší smůlu. Pokud by tam šla, na dítě by mohlo působit mule. Jo a musíme jíst to, co chceme. Pokud si něco nedáme, může žena potratit.“*² Když žena byla těhotná, danou skutečnost prvně řekla ženám ve svém rodu a až poté ji oznámila svému muži. Romská žena po dobu svého těhotenství pracovala. Ve chvíli, kdy nastal čas porodu, přicházela na řadu porodní bába. Ta měla několik funkcí, kdy první byla funkce porodníka včetně podvázání pupečníku, ale na druhou stranu porodní bába rodičce namíchala speciální nápoj proti zlým démonům. Za zlé demony se považovaly duše rodiček, které zemřely při porodu, ale také ty, které porodily své dítě mrtvé. Do křtu v kostele se děl rituál, kdy na ruku novorozence jako ochrana před zlými démony, se uvazovala červená stužka a pod peřinku se ukládaly ochranné předměty (Unucková, 2007, s. 21). Narození dítěte byla pro Romy důležitá událost. Děti jsou pro Romy velmi cenné, což je skryto i ve slovech *„Nane čhave, nane bacht!“* Český překlad zní *„Nejsou děti, není štěstí!“* Křest romského dítěte probíhal v kostele. V minulosti se za kmotra často určoval sedlák, jakožto určité zajištění obživy do budoucna (Unucková, 2007, s. 21). K narození dítěte patří křtiny. Křest – *kirvipen* se koná v kostele. Hajska (2004, s. 13) říká, že: *„Kostel pro ně představuje místo, kdo se konají v podstatě úřední záležitosti. Sami to vysvětlují tím, že do kostela chodit nepotřebují.“* Křest a pohřeb jsou dva nejdůležitější obřady konané u Romů v kostele. Ke svatbě nemusí vždy dojít, protože hlavní u Romů jsou zásnuby - *mangavipen*, jakožto legitimní svazek spojení páru. Romové chápou křest jako určitou magickou záležitost, při níž se skloubí křesťanské a předkřesťanské elementy. Hlavním důvodem křtu není pouze to, že je přijetím konkrétní

² Aktér výzkumu č. 6

víry, ale ochrana. To, že se dítě dostává pod ochranná křídla Boha před všemi zlými bytostmi a duchy. Dítě před křtem obleče a nese jeho kmotra, ta dítě předává až doma matce. Pokud není dítě pokřtěno, věří se, že jej navštíví zlí démoni. Jednou z variant je striga, o které se tradují pověry, že se spolčila s čerty a řeší, co kde vyvést nekalého. Druhým démonem, který děsí Romy je duch zemřelé matky při porodu – *gul'i daj*. U ní se zase prorokuje, že chodí děti vyměňovat (Hajská, 2004, s. 13 – 15).

Vajda, byl tzv. náčelníkem vlastní skupiny. Po otci byl v minulosti první, kdo viděl nově narozené dítě. Byl i ten, kdo v rámci obřadu přijal muže, který opustil svou původní skupinu. Vajda v dnešní době spíše působí v rámci tribunálu kris u Olašských Romů a *Sintů*. Setkání vnitřního tribunálu je v případě, kdy nejsou dodržovány vnitřní ujednání a tradice. *Prasto* u *Sintů* znamená prokletí, zostuzení či dočasné vyloučení ze svých řad. *Prastem* je označen ten *Sint*, který zradí svůj rod, svou skupinu. Obvyklá doba vyloučení trvá tři roky. Rozhoduje ovšem soud, jejímž hlavním představitelem je *mujal'o* (Davidová, 2004, s. 99 – 101).

Přísaha u kříže se praktikuje více méně u žen, které byly v době manželství nevěrné, případně je i pouhé podezření z nevěry. Jedná se tedy o instituci, která řeší hlavně sociální přestupky. Někdy se hovoří i o přísaze věrnosti. Tyto přísahy se netýkají muže, neboť nevěra muže je v romské společnosti tolerována, případně řešena jiným způsobem. Samotné vykonání přísahy se provádí tak, že žena v noci na veřejném prostranství poklekne nahá před kříž a má přitom rozpuštěné vlasy, nemá na sobě nic, co by ji svazovalo a před křížem i pod nátlakem musí přísahat, že svému muži byla věrná (Budilová, Jakoubek, 2003, s. 97 – 99). Přísahu u kříže lze použít i v případě drobných krádeží, vraždy. Po této ordinárii se provinivší smíří a rodiny zastoupených stran se chovají tak, jak dříve. Budilová, Jakoubek (2003, s. 100) uvádí, že: *Cílem tedy nikterak není zjistit, zdali je dotyčný vinen či nikoliv. Nejdůležitější není výsledek, ale to, že se ordálie vůbec koná. Ordálie je zde jakýmsi vyrovnáním. Není to trest v pravém slova smyslu, je to především rituál, mystický úkon, jeho účelem je vyhnout se neblahým následkům, které by spáchaný čin (vražda, cizoložství) pro společenskou skupinu nepochybně měl.*“

Nyní se podíváme na tři důležité svátky, které Romové uctívají a slaví je. Jsou to Velikonoce, Vánoce a „odpusk“ – tzv. svátek Matky Boží. Velikonoce – *Patrad'i* pojímali Romové jako svátky jara. Do svých obydlí nosili větve a květiny. Prvně tento svátek byl pojímán spíše formálně. Až následně se v rámci tradic přidal rituál, kdy mladé dívky chodili společně s chlapci do kostela světit paschu. *Pascha* neboli obřadní pečivo pak

dívky nesly ve zdobeném košíku domů. Jakmile dívka přinesla paschu domů, otec ji rozdělil mezi rodinu a zbytek ponechal pro případné hosty. Hlavní dny Velikonoc spočívaly ve zpívání písní a tancování. Romské Vánoce se především vyznačují hojností slavnostního jídla, pití, tancem a celkově veselím. Do 60. let minulého století však chudí a starší Romové Vánoce neslavili. *Vilija*, jakožto Štědrý den se stal ústředním dnem celých svátků vánočních. Rodina, která se sešla u stolu, mohla začít s jídlem až ve chvíli, kdy nejstarší muž všem popřál hodně hojnosti, zdraví atd. Po této řeči se všichni napili pálenky, což bylo znakem, že se může začít jíst. V podvečer chodili mladí muži hrát do rodin, kde zpívali hru o „*jasličkárech a gubášovi*“. Od Božího Hodu – *Aver džives* se od oběda vedlo veselí, které končilo na *Trito džives* – na Štěpána. Svátek Matky boží připadal na konec srpna. Pro Romy znamenal radost z léta, a také byl pro ně projevem pospolitosti rodiny. Tento svátek spočíval v pozvání svých příbuzných a známých a veselí se po dobu dvou dnů a dvou nocí (Davidová, 2004, s. 124 – 127). Svátky jsou charakterizovány hojností jídla a pomalým pitím a také tancem. Pokud se jedná o smuteční hostinu, zde se netancuje. Na přípravě jídla se podílí muži, ženy zas uklízejí. Ženy a muži tančí a jí odděleně, tzn. ženy s ženami, muži s muži. Dalším rysem oslav je možnost oživení sporů z důvodu nevyřešených sporů spojených s cenou nevěsty. Jedná se o fakt, kdy před uzavřením manželství otec ženicha zaplatí za nevěstu určitý obnos peněz otcí nevěsty. Oslavy se účastní všechny věkové skupiny (Cohn, 2009, s. 33 – 40).

Snahou autorky práce bylo představit nejdůležitější tradice, které se pojí s romskou kulturou. Mnohé tradice se již nevykonávají. Většina z výše popsaných tradic se nejvíce používala na východním Slovensku. Představili jsme i pojetí tří největších a nejdůležitějších svátků, jež Romové mají. Jak lze shledat, Romové jsou pověřiví hlavně ve vztahu k nenarozenému dítěti a k dítěti, které čeká na křest. I celkové pojetí svátků se liší od křesťanských tradic především z důvodu, že pro Romy není důležité dodržovat veškeré světské záležitosti, ale je pro ně podstatné vnitřní prožívání daných záležitostí. Autorka práci se je vědoma, že se nevěnovala tradicím spojených se svatbou, ale to z důvodu, že pro Romy je podstatně významnější *mangavipen*. Kostel je pro Romy spojen spíše s úředními záležitostmi. Křest a pohřeb se vždy konají v kostele.

3.3 Kulturní vzorce Romů v návaznosti na umírání a smrt

Nyní se zaměříme na jednotlivé tradice, které jsou u Romů spojeny se smrtí a umírání. Když člověk zemře, rodinu postihne velký žal a smutek. Romové si zároveň uvědomují, že vše musí připravit na setkání s rodinou. Hned večer v den úmrtí blízkého člověka přijíždí ostatní Romové na vartování. Klára Samková se ve své publikaci zabývala samotným strachem ze smrti u Romů. Romové mají strach ze smrti, jež jim působí existenciální úzkost. Významem smrti pro Romy je cíl, který v sobě nese sílu zbavení života, nebo uvedení člověka do jiné formy bydlení (Samková, 2011, s. 16). Zde vidíme možný pohled na transcendentální přesah bytí jedince. Romové nazývají Boha *o Del*. Jejich představu o Bohu spočívala v jeho velikosti dobrého ducha. Věřili, že *o Del* je nejvyšší bytost, jež stvořil svět a může řídit osudy všech lidí. Kromě víry v Boha věří mnozí Romové v dobré a zlé síly. Romové v dřívější době ve svých pohádkách připodobňovali Boha ke smrti, hovořili, že Bůh a smrt jsou si rovni. Avšak na základě sociokulturního a ekonomického prostředí, ze kterého daný Rom pochází, se může měnit pohled na Boha i ve smyslu, že Bůh představuje projev hněvu a trestá lid. Romové však nevěří pouze v Boha, ale i v Ježíše Krista. Na to, jaký vztah Romové připisovali Bohu a Ježíši Kristovi záležel na duchovní vyspělosti Romů a orientaci každého z nich. V dnešní době většina Romů chápe kněze, jako prostředníka mezi světem mrtvých (Davidová, 2004, s. 126 – 128). Samková (2011, s. 18) říká, že: „*Romové podvědomě vnímají a interpretují smrt svých předků jako oběť položenou jimi na oltář humanismu a spravedlnosti.*“

V kontextu vnímání Boha a smrti jsme se zmínili o folklóru. Existuje mnoho romských pohádek, které se zabývají problematikou smrti. Nás však více bude zajímat romská hudba. Je to i z důvodu, že romské rodiny vydají poměrně významnou část financí při pohřbu právě na hudbu. Romská hudba se řadí do kategorie world music. Dnešní interpreti často vychází z tradiční romské hudby. Někteří jedinci označují romskou hudbu za divokou a nespoutanou, což pramení ze specifického přístupu k interpretaci majoritní společnosti (Radostný in Bittnerová, 2014, s. 205 – 210). Eva Davidová přeložila některé romské písně. V mnoha z nich uvádí motiv černé barvy. Davidová (in Horváthová, 1999, s. 61) říká: „*Mezi "loke gíla" vynikají svým obsahem i ty písně, které odrážejí názory a magické představy Romů o posmrtném životě. Černý pták – kalo čirikloro je u nich personifikací smrti, čemuž věří většina z nich dodnes.*“ Bakalář (2004, s. 130) polemizuje nad tím, zda u Romů se hudební nadání dědí v rámci vrozené dispozice, nebo se jedná o získané a rozvíjené nadání. Hudebnost Romů patří k určité jejich sebeidentifikaci. Romské písně

sloužily především k poslechu a k tanci. Nelze zde ani najít určitou konkrétnost pro koho jsou určeny. Pojednávají o určitých stereotypch romského života. V romské hudbě postrádáme rituální písně (Ševčíková, 2008, s. 88).

Musíme si uvědomit, že když u Romů zemře jejich blízký, tato informace se brzy roznese. Do domu, kde mrtvý žil, se sjíždí příbuzní a snaží se podpořit pozůstalé. Romové věří v posmrtný život. Ve spojitosti s pověřčivostí a transcendencí po smrti blízkého člověka známé označení *Revenant, Mule*. Třetí noc po pohřbu dochází duch zemřelého někoho ze svých blízkých navštívit. Na druhý den se rodina sejde a zjišťuje, zda mrtvý doopravdy přišel, čeho se dotkl (Davidová, 2004, s. 130 – 131). Uvádí se, že Mule má strach ze světla. Mule označujeme zemřelé, kteří však ještě nedosáhli klidu. U Romů je normální, že mrtví jsou přítomni s živými, jsou součástí jejich života (Samková, 2011, s. 20). Dalším zvykem, který se traduje po smrti Roma, je, že po tři dny a tři noci je zemřelý vystaven v otevřené rakvi v domácím prostředí. Každý večer se u mrtvého člověka vartuje. Nikdo z živých se nedívá do místnosti, kde je otevřená rakev. Vartování představuje setkání všech příbuzných, které začíná večer a končí ráno. Úkolem vartování je setkat se, zavzpomínat na mrtvého, říkat si romské pohádky. Není však povoleno, aby hrála hudba, byla puštěna televize či rádio. Při vartování lidé pijí alkohol a mají nachystané jídlo. Hrají se různé hry, karty. Ženy jsou odděleny od mužů (Davidová, 2004, s. 130 – 131). Romové se snaží, aby jejich blízký umíral, co nejvíce doma. V daném případě, si zemřelého připravují sami. Omyjí jej vodou, která je vylévána do vzdálených míst. V den pohřbu místní farář vykropí místnost v domě, ve které se před odchodem na hřbitov pozůstalý loučí se svým zemřelým příbuzným a prosí jej o odpuštění. Sami mu odpouštějí.³ Jak již bylo řečeno, romský pohřeb probíhá v kostele a posléze je zemřelý nejčastěji pohřben do země. Přesné nakládání s ostatky těla v dnešní době upravuje zákon číslo 256/2001 Sb., o pohřebnictví. Samková (2011, s. 18) k ukládání do hrobu uvádí: „*Hrob se stává jasným předělem mezi minulostí a budoucností.*“

Jak lze z výše uvedeného vidět, velkým tématem pro Romy je smrt a s ní spojená transcendence duše. K tématu se pojí i řada folklórních věcí. V romské hudbě jsou časté motivy černého ptáčka, černé barvy, což se pojí právě s myšlenkou smrti. Samotné umírání

³ <http://www.umirani.cz/clanky/umirani-a-smrt-v-romske-kulture> (online) [25. 3. 2018] [poslední aktualizace 2013]

v romské rodině je obklopeno pospolitostí rodiny a setkáváním se. Když člověk zemře, přichází čas vartování. Vartování končí v den samotného pohřbu. Pokud je to možné, Romové chtějí svého blízkého sami vypravit na jeho poslední rozloučení. Jedním z důvodů je i *Mule*, jakožto duch zemřelého, který nenašel klid. Velkým problémem, který se táhne po staletí, je absence romských hřbitovů, a tím pádem i otázka toho, že Romové nemohou najít klid na svůj poslední odpočinek. Doposud jsme se tedy věnovali romským tradicím a nyní přejdeme k cíli praktické bakalářské práce. Budeme se zabývat zmapováním dodržování tradic a zvyků u dnešních Romů spojených s umíráním a smrtí.

II. PRAKTICKÁ ČÁST

4 METODOLOGIE VÝZKUMU

Cílem výzkumné části předkládané bakalářské práce je zmapování dodržování tradic a zvyků u dnešních Romů spojených s umíráním a smrtí. Cíl práce je zpracován na základě kvalitativního paradigmatu. Zvolená metoda zpracování empirické části je polostrukturované interview. Analytická část vychází ze zakotvené teorie Strauss, Corbinové. Přínosem kvalitativního výzkumu je fakt, že zkoumané jevy jsou autentické, specifické, pravdivé a vytváří strategii popisně – analytického děje a také shromažďuje data (Miovský, 2006, s. 16). Hlavně z důvodu autenticity a specifity zkoumaného problému jsme se rozhodly pro zvolení kvalitativního výzkumného šetření polostrukturovaného interview. Rozdílností v kvalitativním výzkumu je i vyjádření výsledků na základě nematematické a nestatistického vyhodnocení získaných výsledků. Kvalitativní paradigma se využívá při výzkumech, kdy autor chce odhalit a zároveň porozumět podstatě zkoumaných jevů, o kterých víme jen určité informace. Přináší s sebou i inovativní zjištění (Strauss, Corbinové, 1999, s. 10 - 11).

Výzkumný problém byl definován následovně: *Jaké tradice dodržují dnešní Romové ve spojitosti s umíráním a smrtí?*

4.1 Výzkumná otázka

Ve výzkumu jsme si stanovili hlavní a dvě vedlejší výzkumné otázky. Hlavní výzkumná byla definována takto: *Jaká jsou specifika romských tradic spojených s umíráním a smrtí?* Abychom mohli validně zjistit výsledky na hlavní otázku, stanovili jsme následující dvě vedlejší výzkumné otázky:

Jak víra Romů ovlivňuje samotné umírání a pohřbívání?

Je pro Romy přijatelná institucionálně forma pomoci při vyrovnávání se s úmrtím?

4.2 Výzkumný soubor

Pro výzkum autorka práce zvolila šest Romů. Zaměřila se na různé věkové skupiny, odlišné stupně dosaženého nejvyššího vzdělání. Ve většině případů za informátory přijela

do místa jejich bydliště. Jedna informátorka chtěla přijet do města, ve kterém bydlí autorka práce. Rozhovory se uskutečnily po vzájemné domluvě.

Aktéři výzkumu byli vybráni na základě prostého záměru. Byla tedy stanovena kritéria, podle nichž byli informátoři osloveni. Miovský (2006, s. 136) o metodě prostého záměru uvádí, že: *„Spočívá v tom, že bez uplatnění dalších specifických metod či strategií vybíráme mezi potenciálními účastníky výzkumu toho, který je pro účast ve výzkumu vhodný a současně s ní také souhlasí.“*

Hlavní kritérium pro výběr výzkumného vzorku bylo stanoveno na základě toho, že se informátor plně identifikuje s tím, že je Rom. Hlásí se tedy k romskému etniku a ztotožňuje se s romipenem. Dalším kritériem byl věk a vzdělání. Kritérium vzdělání bylo zvoleno na základě předpokladu, že zázemí a socio-kulturně-ekonomická vrstva může měnit pohled na vykonávání tradic a zvyků. Míra vzdělanosti může rozšířit obzory informátorů k zakořenění a případnému uvědomění si jednotlivých spojitostí, jež ovlivňují jednotlivé tradice. Věk nás zajímal hlavně z titulu, že jsme chtěli zjistit, zda se dané tradice stále dodržují a mladí lidé o nich mají povědomí. Neboť úspěšná integrace jedince do majoritní společnosti s sebou přináší i ztotožnění se s vlastní historií a praktikováním vlastních tradic v majoritní společnosti. Záměrem práce je i komparace, zda se příslušné tradice mění s ohledem na věk respondentů.

V rámci výzkumu autorka práce oslovila šest lidí. Aktéry výzkumu se stali dva muži a čtyři ženy. Všichni informátoři pocházejí z větve tzv. Slovenských Romů.

I1 žena ve věku 19 let s dokončeným základním vzděláním. Žije na ubytovně společně s rodiči a 4 sourozenci. V současné době je evidována na Úřadu práce České republiky jako uchazeč o zaměstnání.

I2 žena ve věku 24 let s dokončeným bakalářským vzděláním. V současné době dokončuje navazující magisterské studium v oboru Sociální práce. Žije společně s druhem v nájemní formě bydlení. Pracuje v oblasti sociální práce. Aktivně ovlivňuje integraci a inkluzi Romů na krajské úrovni.

I3 muž ve věku 43 let s dokončeným magisterským vzděláním. Žije společně s manželkou a dětmi v domě. Pracuje v oblasti sociální práce a pedagogiky volného času. Zabývá se koncepčním řešením úspěšné integrace a inkluze na meziresortní vládní úrovni. Vytváří prostor pro sdílení romských hodnot, tradic, a aby děti ctily Romipen.

I4 muž ve věku 40 let s dokončeným bakalářským vzděláním. V oblasti sociální práce pracuje řadu let. Pracuje s klienty ve vyloučených lokalitách. Aktivně se podílí na meziřesortní koncepci řešení romské problematiky. Propojuje segmenty romské kultury do kontextu majoritní společnosti. Bydlí v nájemní formě bydlení.

I5 žena ve věku 56 let s dokončeným učňovským oborem. Je vedena v evidenci uchazečů o zaměstnání na Úřadu práce České republiky. V současné době má uzavřené nekolidující zaměstnání, dohodu o pracovní činnosti. Bydlí s manželem a 3 dětmi a 1 vnukem v městském bytě.

I6 žena ve věku 65 let s dokončeným základním vzděláním. Žije sama v podnájemní formě bydlení v sociálně vyloučené lokalitě. Je příjemcem starobního důchodu. Do České republiky se přestěhovala v 90. letech ze Slovenska. S rodinou se stýká.

Tabulka č. 2 Přehled informátorů

Informátor číslo	Věk	Dosažené vzdělání
I1	19 let	Základní
I2	24 let	Vysokoškolské – bakalářské
I3	43 let	Vysokoškolské -magisterské
I4	40 let	Vysokoškolské – bakalářské
I5	56 let	Učňovské
I6	65 let	Základní

4.3 Metoda výzkumu a sběr dat

Pro získání dat s relevantní návratností jsme se rozhodli zvolit kvalitativní výzkum založený na polostrukturovaném interview. Miovský (2006, s. 24) přebírá od Čermáka epistemologická hlediska kvalitativního výzkumu, kde se vyskytuje heterarchie, komplexní a perspektivní pohled na zkoumaný jev, holografičnost, sdílení, a také relevantnost dat.

Polostrukturované interview se využívá v situacích, kdy je mnoho vhodných a dosažitelných probandů k danému výzkumu (Miovský, 2006, s. 136). Hendl (2008, s. 50) o rozhovoru uvádí, že: „*Hlavním úkolem je objasnit, jak se lidé v daném prostředí a situaci dobírají pochopení toho, co se děje, proč jednají určitým způsobem a jak organizují své všednodenní aktivity a interakce.*“ Účastníkem daného výzkumu je tedy tazatel a aktér výzkumu, který může být taktéž označen za probanda. Výzkumník jakožto tazatel má u polostrukturovaného interview připravenou sadu otázek, které i v zaměněném pořadí pokládá všem aktérům výzkumu.⁴

Musíme si však uvědomit, že každý rozhovor má své hranice, otázky, které musíme všem respondentům položit. Pokud interview provádíme ve standardizovaném prostředí, vytváříme určitá schémata, jež řadíme do tematických okruhů. Dané sestavené okruhy lze volit v libovolném pořadí, můžeme je tedy zaměnit dle povahy sdělovaných okruhů (Miovský, 2006, s. 159 – 160).

Rozhovory autorka předkládané práce vedla s každým informátorem jednotlivě. Aktér výzkumu byl předem seznámen s tématem bakalářské práce, dílčími otázkami a také s rozsahem rozhovoru. Rozhovory se odehrávaly v různé časové délce od 30 do 60 minut. Před samotným rozhovorem byl každý informátor seznámen s Informovaným souhlasem k bakalářské práci, který také podepsal. Informátoři byli ujištěni, že veškerá data budou vedena anonymně. Bude kladen důraz na etické provedení celého výzkumu a zpracování dané práce. Místa spjatá s informátory výzkumu jsou uvedena prvním písmenem z názvu daného města. Aktéři výzkumu jsou v rámci zachování anonymity označeni vždy I.

Výzkum probíhal v rozmezí od srpna do prosince 2017. Daný výzkum byl realizován dle časových možností jednotlivých informátorů. Veškeré rozhovory byly po uděleném souhlasu natočeny na diktafon. Po nahrání rozhovoru nebyla využita možnost dalšího kontaktu s informátory v rámci domluvy dalšího rozhovoru, který by mohl sloužit jako následný, analytický rozhovor. Informátoři však souhlasili, že pokud by jejich odpovědi nebyli plně srozumitelné, lze se s nimi spojit.

Autorka práce si je vědoma, že si vybrala téma, které je i pro majoritní společnost považováno za obtížné. Respektive hovory o smrti a umírání nejsou v dnešní době ještě

⁴ <http://www.qualres.org/HomeSemi-3629.html> (online) [16. 3. 2018] [poslední aktualizace 2008]

plně otevřené, proto v některých okamžicích výzkumu narážela na obtíže spojené s emocionalitou aktérů výzkumu a odmlkami. Autorka se snažila dát prostor veškerým projevům. Nechala informátory přemýšlet, vstřebat informace. Všichni aktéři výzkumu odcházeli z rozhovoru v pořádku, bez emocionálního vyčerpání.

Nyní si uvedeme kostru rozhovoru. Pro naplnění výzkumných otázek jsme pokládali následující sadu otázek.

Jste vy a vaše rodina věřící? V koho věříte?

Jak pohlížíte na umírání a samotnou smrt?

Jste v rodině pověřčiví? Věříte v „mule“?

Kde si myslíte, že by měl člověk zemřít? Doma nebo v nemocničním zařízení, hospici?

Co Vám nejvíce pomohlo, když někdo blízký v rodině zemřel?

Co se podle Vás děje se samotným tělem a duší člověka, když zemře? Směřování na otázku posmrtného života.

Co následuje poté, co člověk zemře ve Vaší domácnosti nebo domácnosti, kde došlo k úmrtí?

Jaké máte tradice spojené s pohřbíváním? Co je pro Vás přijatelnější, pohřbívání do země nebo kremace?

Jak probíhají ve vaší rodině pohřby?

Je něco, co by z Vašeho pohledu pomohlo Romům k lepšímu vyrovnání se ze ztrátou blízkého člověka?

Jaký máte názor na poradenství pro pozůstalé? Uvítali byste tuto možnost jako podporu v těžkých chvílích?

5 PRÁCE S DATY

Jak již v úvodu praktické části bylo zmíněno, analýza dat byla zpracována na základě zakotvené teorie dle Strauss, Corbinové. Kromě validity, reliability je důležitou součástí zakotvené teorie také tvořivost. Tvořivostí se v konceptu zakotvené teorie rozumí umění vhodného pojmenování kategorií a generování asociací, jež vedou k tvorbě podnětů umožňujících obnovení nových a podstatných niancí. Nutností také je ověření všech podnětů, zda zjištěné podněty a výroky kooperují s již zjištěným teoretickým základem (Strauss, Corbinová, 1999, s. 17 – 18).

5.1 Analýza dat

Zpracování dat je důležitá činnost pro přesnost autorova stanoveného empirického šetření. Po dosloveném nahrání všech rozhovorů jsme provedli transkripci dat. Důkladná transkripce dat je pro analytické zpracování podstatná (Hendl, 2008, s. 208).

Při zvolení zakotvené teorie je konečným úkolem daného výzkumu vytvořit nový koncept pohledu na danou teorii a přinést do jejího zkoumání inovativní pohled. Rozvíjení teorie je cílené na získaná data, jež je zakotvena. Výzkumník se hlavně zaměřuje na interakční děje zacíleného zkoumání (Hendl, 2008, s. 123 – 125).

Jakmile byl dokončen rozhovor s informátorem, autorka práce vytvořila doslovnou transkripci daného rozhovoru. Takto postupovala ve všech šesti případech. V rámci rozhovorů jsou zaznamenány i odmlky, případné používání slov „ehm, hm, mm“. Autorka práce zaznamenala i povzdechy konkrétních informátorů. Tyto nuance jsou podstatné pro celkový kontext textu a informace, neboť mnohým pasážím to dokresluje důležitost pro toho vlastního aktéra výzkumu. Po doslovné transkripci všech rozhovorů jsme postupovali na základě hledání spojitostí, tzv. kódů. Kódování probíhalo ručně, na papír. Využili jsme barevného oddělení jednotlivých kódů, s nimi spojených podbodů. Jakmile jsme měli vydefinované kódy, přešli jsme k hledání a stanovení jednotlivých kategorií. Dané kategorie jsme opět zpracovávaly barevně na papír. Jakmile jsme měli sestaveny kategorie a kódy, vytvořili jsme si koncový produkt kategorií s kódy do tzv. myšlenkové mapy. Daná myšlenková mapa bude obsažena ve shrnutí předkládané bakalářské práce.

Při samotné analýze transkriptovaných dat se používá kódování, jež posléze spojujeme do kategorií. V předkládané bakalářské práci bylo postupováno na základě otevřeného a axiálního kódování. V rovině selektivního kódování jsme již nepracovali. Při kódování se

snažíme rozkrýt data, interpretovat je, konceptualizovat a v závěru i inovativně integrovat. Musíme brát v potaz, že při práci s kódováním je nutné si aktivně dělat poznámky.

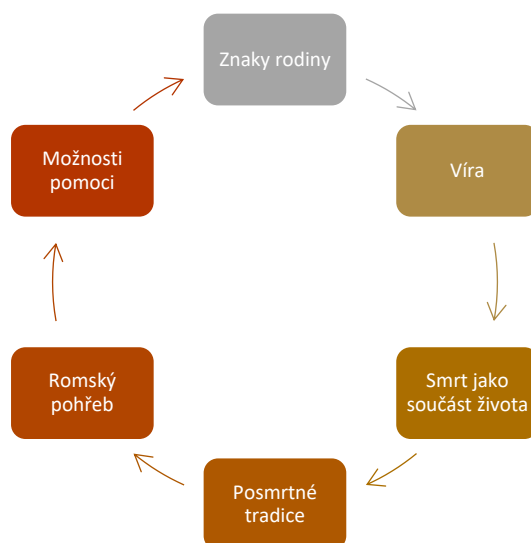
5.2 Otevřené kódování

V první fázi jsme pracovali na základě otevřeného kódování. Je nutné si uvědomit, že otevřené kódování nám pomáhá přehledně zpracovat data. Určitou nevýhodou, kterou s sebou kódování přináší je časová náročnost. Dá se tedy říci, že otevřené kódování je část analýzy získávání dat, jež se zabývá označením pojmů a jejich kategorizací, k čemuž slouží pečlivé studium zjištěných údajů (Strauss, Corbinová, 1999, s. 43) Strauss a Corbinová (1999, s. 43), uvádí, že: *„Během otevřeného kódování jsou údaje rozebrány na samostatné části a pečlivě prostudovány, porovnáním jsou zjištěny podobnosti a rozdíly, a také jsou kladeny otázky o jevech údají reprezentovaných. Během tohoto procesu jsou zvažovány a zkoumány naše vlastní i cizí domněnky o jevu, což vede k novým objevům“* Otevřené kódování se považuje za jádro zakotvené teorie (Švaříček, Šedřová, 2007, s. 90).

Výzkumník tedy při otevřeném kódování postupuje tak, že prochází získaná data. V textu provádí lokalizaci podobných témat a k nim přiřazuje pojmy. Daná témata korespondují s výzkumným zaměřením, používanou literaturou, avšak je zde umožněn i průchod novým myšlenkám výzkumníka, které přichází s průzkumem daného textu (Hendl, 2008, s. 247).

V rámci otevřeného kódování jsme získali celkem šest kategorií. Kategorie jsme tedy získali tak, že kódy jsme třídili k sobě dle podobnosti, blízkosti vztahu. Z těchto skupin jsme tvořili abstraktnější pojmy pro kategorie. Dostali jsme se tedy ke slovům, která jsou nadřazená. Pro uvedení kategorií jsme si zvolili vodítko takové, které bude na sebe navazovat, bude tedy provázané.

Obrázek č. 1 Kategorie otevřeného kódování

Kategorie číslo 1: Znaky Romské rodiny a jejich vliv na pozůstalé

Kategorie číslo 2: Víra

Kategorie číslo 3: Smrt jako součást života

Kategorie číslo 4: Romské posmrtné tradice

Kategorie číslo 5: Romský pohřeb

Kategorie číslo 6: Možnosti pomoci

Nyní přistoupíme k interpretaci jednotlivých kategorií.

Kategorie číslo 1: Znaky Romské rodiny a jejich vliv na pozůstalé

V kategorii Znaky Romské rodiny a jejich vliv na pozůstalé se vyskytují tři velké oblasti. Jednou oblastí jsou samotné znaky rodin, jakožto nositele hodnot. Z dané oblasti se nám strukturuje oblast od smrti do pohřbu, a jakožto poslední řadě stojí rodina po smrti jejich blízkého.

Romská rodina se vyznačuje velkou pospolitostí a podporou rodiny. Rodiny jsou navzájem tak propojené že, když někdo zemře, hned přijíždí blízká i vzdálená rodina. Informátor č. 2 říká: „*Jako hodně příbuzní jako jsou bratřenci, sestřenice a do dalšího pokolení jako já nevím třeba ti naši známí, jako že to s náma hodně jakoby prožívali. Takže si myslím, že to hodně jako zaobíralo celou tu rodinu, vím, že se to týkalo celé té širší rodiny a i malí děti to prožívali jako dospělí. Takže všichni Ti Romáci a z různých těch vesnic, měst i ze Slovenska, z Ch. a různé přijeli, jako k nám do V. K., prostě to je v J., u J. malá vesnice.*“

O široké rodině hovoří i informátor č. 1: „*Ale ta rodina tu je furt. Ono, i když je to rodina ze Slovenska, odkud pocházíme tak volají, přijedou, nebo my jedeme tam. Jenom asi to je o tom, že ten Rom, prostě není sám. Má pořád kolem sebe někoho.*“ Informátor č. 6 hovoří o tom, že výpomoc a sepětí rodiny je v rodině důležité, avšak v dnešní době tomu už tak moc není: „*Být spjatý s rodinou. Ta výpomoc, podpora je velice důležitá a to nikdo nevidí už moc. My se scházíme, je nás hodně. Ale tak to máme. Jde o naše hodnoty.*“ Informátor č. 5 popisuje i pospolitost ve svém společenství: „*My ve společenství si hodně pomáháme navzájem. Podporíme se. No a taky je u nás ta soudržnost celkově v rodině.*“ Podpora rodiny není pouze spojená se sounáležitostí, ale také s finančním přispěním na pohřeb, což dokazuje informátor č. 1: „*A je fajn, že ti lidi si navzájem nabízí pomoc a taky nosí peníze. Jakože se fakt skládáme. Na celý pohřeb, rakev, romale hudbu a taky i na náhrobek.*“ To samé potvrzují další informátoři č. 2: „*A každý jako hned přispíval penězma. Kdo měl, kdo mohl každý dal nějakou částku, i když je to třeba jenom kamarád, nebo bratranec jako vzdálený příbuzný, tak přispěl čím mohl.*“ Informátor č. 6 dodává i situaci z ubytovny a také, jak to nyní dle ní mají mladí Romové: „*I když nemáte moc peněz. My se složíme. Každý něco přispěje. Široká rodina, přátelé. Když jsem bydlela na ubytovně dřív tak se skládala celá ubytovna. Někdo dal stovku, jiní třeba tisícovku. Pro nás je to pocta. I když teďkom ti mladí to už moc nedodrží. Asi ani nechtějí to dodržovat.*“ Informátor č. 5 hovoří o vlastním pohledu na finanční příspěvky na pohřeb, jak to mají oni ve své vlastní víře: „*Chtěla bych ještě říct, že v rámci pohřbu nevybíráme žádné sbírky, nic. Žádné poplatky. U Romů je zvykem, že se skládají na pohřeb. U nás tomu tak není. Samozřejmě, že někdo něco přispěje, někdo ne. Tak to je.*“ Samotná rodina se však skládá i z dětí a mladistvých. Někteří informátoři se shodli, že romské děti vychovávají prarodiče. Informátor č. 1. uvádí, že: „*My k nim máme více vztah než k rodičům. Je to prostě jiný. Je to ten hodnější a milejší člověk.*“ Informátor č. 6: „*Rodič je ten přísný. My vychováváme. My starší už máme odžito a chceme těm mladým toho hodně předat. My jim řekneme více o tradicích a tom, co je důležité cítit. Rodiče spíš hlídají ty děti, řeší to ve škole. My jim ukazujeme cestu, oni jim přikazují.*“ Informátor č. 3 dodává, že: „*Jo, že ten život už není tak naplněný, že vlastně u nás je ještě zvykem tak nebo tradicí, že rodiče, u nás se tvrdí, že rodiče nevychovávali děti, oni je jenom připravují na život, že většinou je kárají, jsou ti zlí. A, že je vychovávají prarodiče a to tím, že na to mají čas, v klidu a nezáleží jim na to, jaké má známky ve škole třeba. Ale, že jim to vysvětluje tak nějak jinak, mají jiné hodnoty.*“ K danému okamžiku dva informátoři uvádí, že když zemře někdo opravdu blízký,

respektive právě prarodič, odchází část z vnuků. To dokládá tvrzení informátora č. 1: „Když ti umře babička, děda, je to jiné. Prostě prožíváš to tak, že jsi na půl mrtvý.“ A informátor č. 4 dodává, že: „Když umře, tak potom, a že to dítě, to vnouče, se potom učí a dělá ty dobré věci pro toho prarodiče, když mu odejde tak potom to nemá jako komu dávat. Že odejde kus i toho dítěte jakoby. Že dozraje no.“ Informátor č. 3 se zabýval i problematikou úspěšné integrace mladých Romů do společnosti v návaznosti na zvyk, že za jídlo, léky a pití se v romské rodině neděkuje. Hovoří o tom, že romské dítě musí v majoritní společnosti poděkovat, ale doma ne, „Jo, protože oni budou žít v majoritní společnosti a je potřeba to v nich odmalička pěstovat. Protože oni musí umět oddělit. Oni to musí umět oddělit, aby se uměli pohybovat v majoritní společnosti, ale i minoritní. Protože, kdyby jen v jedné, tak, protože když je to dítě vychované tak nějakým způsobem asi je milováno tak se pak vrací, jak žili ti Romové a zvyky nezná ani ten jazyk. Ale když je to integrace, která je úspěšná, tak vlastně umí se pohybovat v české společnosti a zároveň si dodržuje své tradice a historii.“ K problematice mladých hovoří i informátor č. 6 následovně: „Ti mladí už to romství v sobě moc nemají. Nevím, čím to je. Zním jejich báby. Je to asi v tom, že chtějí být s gadžama za jedno. Ono to není dobré. Ty děti musí znát své kořeny a být na ně hrdí. To je důležité pro naši komunitu. Ať s ostatními jsou jiní. Ale tady musí být s námi. Neříkám, že špatně, když se ke gadžům chovají podle jejich pravidel. Jen musí doma ctít to naše. Umět se pohybovat u nás i u nich. Víte to je problém. Nedá se žít jenom podle našich pravidel. Nebo jenom podle jejich pravidel. Ale v souladu.“ Informátor č. 4 hovořil o dodržování tradic následovně: „Ale to jako ty tradice úplně nedodržujeme, jo. Jako je fakt, že třeba babička takhle to samozřejmě, ale ono se už nedodržují ani ty romské tradice. Ti mladí to už moc nedodržují. Pokud to samozřejmě rodiče nějak nevezmou pod ruku, že opravdu musíš dodržovat tradice.“ Informátor č. 3 hovořil i důležitosti výběru pozůstalého člověka ke komu se nastěhuje: „A právě proto, když se u nás říká, že když jako kdyby je děda sám, že mu umřela babička nebo partner, to může být i naopak. Takže pro tu rodinu, u koho si vybere, že bude ten prarodič, u kterého dítěte bude jako bydlet. Tak pro tu rodinu je to úcta, že neexistuje, aby šel do domova důchodců třeba. To je neúcta těch dětí, že se neumí postarat o otce.“ Informátor č. 1 hovoří o důležitosti, kterou jeho rodina kladla na pohřby a s ním spojené tradice již od malička: „No a od dětství mě naši vedli k účastni na pohřbech a všechny ty rituály u nás u Romáků. Hodně si na tom zakládáme. Už jako malá jsem věděla, jak projevit úctu, všechny ty naše romský zvyky jsem věděla a znala no. Tak chci vychovat i své děti.“

Pokud se podíváme na období do pohřbu, shledáváme zde stejné pohnutky skoro všech respondentů. V návaznosti na fakt, že když někdo zemře, hned se to ostatní Romové dozví a sjedou se k vdově. Informátor č. 2 uvádí, že: „*Můj taťka umřel přímo jako doma, v bytě. V tu chvíli, když on umřel, tak to bylo jako hrozně těžký, hned u nás byl totiž, od mamky bratr – strejda, tak to se hned volalo. Hned okamžitě se volalo. A hned přijel od taťky jeho synovec, hned přijel a řešilo se, co teď.*“ Informátor č. 3 si myslí, že obklopení vdovy má svůj původ i v minulosti a vše souvisí s vartováním: „*Na úkor rodiny takže ona vlastně má jako problém, že se musí ještě o ně starat. Hmm. Ale z minulosti to tak asi tak je, že neměla být sama, že ji někdo hlídal, že s ní tam pořád někdo byl. Takže asi to mělo svůj význam.*“ Informátor č. 6 dodává: „*Pečujeme pořád o toho nejbližšího pozůstalého.*“ Oproti tomu informátor č. 5 hovoří o tom, že ve společenství nedodržují následující tradice a ani spojení péče o vdovu: „*My se vyhýbáme zvykům, kde se uvažuje o tom, že mrtví je při vědomí a může ovlivňovat živé, což je bdění u mrtvého, romské vartování, právě ty okázalé pohřební oslavy, to samé i výročí smrti, vdovské rituály a taky žádat o něco mrtvé a mluvit k nim. To se u nás nedělá. Přimo Bible říká, že: „Oddělte se...a přestaňte se dotýkat nečistého.“ Na setkávání navazuje vartování, což je pro pozůstalé velice důležité období. Vartováním neboli kárem se budeme zabývat v kategorii číslo 4 Romské posmrtné tradice. Informátor č. 2 však sděluje, že po příjezdu ostatních Romů do domu je nachystané jídlo, hovoří o pohostinnosti: „*Všichni přijeli tam a tam už prostě musí být nachystané jídlo, různé ne sváteční jídlo a většinou malé děti, my jsme všichni museli do jedné místnosti, nemohli jsme tam být a byli tam jenom dospělí.*“*

Období po pohřbu v kontextu rodiny se opět vyznačuje rodinou pospolitostí a tím, že přímý pozůstalý nezůstává sám. Rodina se o něj stará, pečuje, utěšuje. Informátor č. 3 uvádí: „*Někdo ho pořád hlídá, někdo je s ním, někdo ho utěšuje a taky to není asi úplně nejlepší jo, takže se pořád utěšuje, pořád se to uklidňuje.*“

Kategorie číslo 2: Víra

V kategorii číslo dvě došlo k definování tří pojednávaných oblastí. První oblastí je samotný Bůh, v co naši aktéři výzkumu věří. Na víru v Boha navazuje samotné praktikování dané víry, a také jednotlivé dodržování svátostí.

Většina informátorů jsou křesťané. Jedině informátor č. 5 je ve společenství Svědků Jehovových. Informátor č. 4 říká, že: „*Eh dovolím si říct, že 99 % Romáků jsou věřící. Moje rodina samozřejmě taky.*“ Informátor č. 2 hovoří přímo o víře v rodině: „*Ehm, jo,*

celá rodina jsme věřící, jsem pokřtěná i ostatní členové rodiny.“ Informátor č. 6 hovoří o vedení rodiny k víře: *„Svoji rodinu jsem vždy vedla k víře. Myslím si, že jsou věřící.*“ Informátor č. 5 sděluje, v co věří: *„No já a moje rodina jsme věřící, ale nejsme křesťané. Jsme ve společenství Svědků Jehovových.*“ Informátor č. 4 hovoří o katolictví a víře v Otce a Ducha svatého: *„Jsme většinou jako katolíci. A takže samozřejmě Otec a duch svatý.*“ Informátor č. 6 rozlišuje víru v O Devla a Krista následovně: *„O Devel je nejmocnější. Kristus byl zase vykupitel. Je to těžké rozvádět. Náš Bůh je pro mne důležitý. Věřím mu.*“ Informátor č. 2 vše uzavírá, že Romové věří ve stejného Ježíše Krista jako neromové: *„Normálně jsme křesťané, katolíci a věříme tak, jak normálně v Boha, Ježíše Krista.*“

S vírou v Boha, ať se již jedná o O Devla, Ježíše Krista či Jehovu pojí samotné praktikování víry. Lze si povšimnout poněkud odlišné praktikování víry u našich informátorů z řad křesťanů. Všichni nosí Krista v srdci, nepovažují za důležité navštěvovat mše, kostel. Informátor č. 6 uvádí: *„Nemusím se mu klanět v kostele. Nechodím do kostela.*“ Informátor č. 3 hovoří o klanění se svatým obrazům a schovám následovně: *„ale nemáme se klanět žádným obrázkům, nebo sochám. A nemusíme chodit ani do nějakých chrámů, kostelů, abysme uctívali Boha, ale nosíme ho v sobě.*“ Informátor č. 4 hovoří o určité nedůvěře v kněze: *„Řekl bych, že skoro nikdo nechodíme do kostela, protože zas nemáme takovou důvěru eh právě ve farářích a takové. Takže my si osobně myslíme, že, aby člověk úplně věřil tak nemusí úplně chodit do kostela.*“ Informátor č. 1 vidí úlohu kněze v doprovázení umírajících: *„Kněz je pro nás podstatný, že pomáhá umírajícím k lehčímu odchodu na onen svět.*“ Informátor č. 5 hovoří o podstatnosti zákonitostí psaných v Bibli: *„My si zakládáme na věcech z Bible.*“ Informátor č. 6 spatřuje ve faráři ještě jednu důležitou úlohu: *„Když máme toho mrtvého doma, chceme, aby tu místnost farář vykropil.*“ Tentýž informátor hovoří o tom, kdy chodí do kostela: *„Tam jdu na křtiny, na pohřeb.*“

K praktikování samotné víry se pojí i oblast svátostí. Informátoři výzkumu hovořili o dvou pro ně důležitých svátostech. Tím je křest a pomazání nemocných. Informátor č. 1 jako jediný hovoří o tom, že pro jeho rodinu jsou důležité všechny svátosti: *„Pro naši rodinu jsou důležité všechny svátosti.*“ Informátor č. 6 hovoří o křtu v porodnici a posléze křtu v kostele: *„Když chtějí tak je křest v porodnici a pak ten pravej v kostele.*“ Tuto možnost dvojího křtu potvrzuje informátor č. 1: *„Máma mi říkala, že mě křtili už v porodnici a pak v kostele.*“ Jako druhou velkou svátostí pro některé informátory je pomazání nemocných. Informátor č. 1 uvádí slova její babičky: *„Taky říká, že když někdo umírá, má dostat*

odpuštění a pomazání nemocných. Prostě mu to ulehčí ten odchod. No a my se s ním musíme taky udobřit. Vyřešit ty naše spory. Tak prej bude mít po smrti klid, říká moja babička. Já ji věřím.“ Informátor č. 6 hovoří o tom, že když člověk umírá a ví to, sám chce podstoupit danou svátost: *„Jo a, když umírá a víme to tak sám ten umírající chce farára. Chce to poslední pomazání. Je to tak no. Říká se tomu smíření se.“* Informátor č. 6 se vyjadřuje i o tom, proč u Romů není důležitá samotná svatba. Romové si zakládají na zásnubách, svatba u nich není podmínkou z následujícího důvodu: *„U nás jsou důležité zásnuby. Kvůli svatbě jsou mockrát problémy. Otec ženicha platí peníze otcí nevěsty. No a pak to nějak vyjednejí tu cenu. Mnohdy se kvůli tomu hádají. To není dobré. Zásnuby jsou pro nás více. Tak to je. Ta svatba už je formalita. Ale taky musí být v kostele.“*

Kategorie číslo 3: Smrt jako součást života

V kategorii číslo 3 informátoři pojednávali o samotné představě smrti a umírání, o tom, co se děje s duší po smrti čili transcendenci duše, o Mule a o místu, kde by měl Rom zemřít.

Námi oslovení Romové mají názor na smrt, že je součástí života, někteří dokonce hovoří o připodobnění s koloběhem života. Informátor č. 5 hovoří o smrti jako o přirozené věci: *„Když se narodíte, zemřete. Živí se uvědomují, že zemřou. Je to přirozená věc.“* Tato slova potvrzuje i informátor č. 4: *„A jako bereme to, jako že je to přirozený, ale.“* Informátoři se však shodují s tím, že se Romové smrti bojí. Informátor č. 3 uvádí, že: *„tak na jednu stranu se smrti bojím, co se týká mých blízkých, že někoho člověk jako ztratí, jako že se bojí, ale jinak je to koloběh života a věříme, že existuje ještě něco víc, než žít tady v tomto světě, v této rovině.“* Informátor č. 4 vidí ovlivnění strachu ze smrti v segmentu temperamentu a emocionality romského národa: *„My jsme takový živý národ, hodně temperamentní a jako smrti se jako bojíme.“* Informátor č. 6 zase uvádí možné ovlivnění z historického důvodu: *„Hned si vybavím pracovní tábory. Moja bába v něm zůstala.“* Informátor č. 1 hovořil i o tom, že její prababička zemřela v koncentračním táboře v období nacismu a sama si díky svým schopnostem jakoby dokázala předpovědět vlastní smrt: *„Nepoznala jsem ji. Zemřela za nacistů v koncentráku. Tak to říkaj naši. Že sama věděla, kdy zemře.“* Informátor č. 6 ještě dodává, že Romové nemají po smrti klid a sám cítí bezmoc z případné vlastní smrti: *„Když Rom umře, nemá klid. Cítím se bezmocná, smrt je všude kolem mě.“* V návaznosti na to, že Romové nemají po smrti klid, tři informátoři poznamenávají, že Romové nemají své vlastní hřbitovy. Informátor č. 6 hovoří o tom, že Romům nikdo nechtěl dopřát odpočinek: *„Nemáme svoje vlastní hřbitovy. Možná to tak*

neberete. My staří Romové to bereme, že nám nikdo nechtěl dopřát poslední odpočinek.“ Informátor č. 1 udává, že jí rodiče říkali, že se dříve Romové pohřbívali na okraji u márnice, v lese: *„Hodně v minulosti se Romové pohřbívali v lese. Bylo to strašně nedůstojné. U nás se říká doma, že se dříve při kočování nesměl Rom pohřbít ani na hřbitově. Myslím jenom někde na okraji u márnice. To je strašné, žádná úcta k nám jako k Romale. Ta není ani teď.“* Informátor č. 3 upozorňuje, že absenci romských hřbitovů se lidé moc nezabývají: *„Pokud tam budete cokoliv psát o Romech, o historii Romů a o výzkumech, tak zjistíte jednu věc, kterou ještě nikdo, nikdy neposlal a to je, že Romové jsou tady od 8. století a oni nemají svoje hřbitovy. Že ono byl problém, že oni pohřbívali lidi, jak cestovali, ale nebylo pro ně důležité to tělo.“* Informátor č. 4 uzavírá představu smrti v kontextu nemocného Roma následovně: *„A samozřejmě pohlížíme na to smrt, pokud je ten člověk hodně nemocný, bereme to jako vysvobození třeba jakože odejde.“*

Podíváme-li se na představu Romů, co se stane s tělem zemřelého po jeho smrti, shledáváme zde shodu v tom, že se tělo rozpadne. Informátor č. 3 hovoří o myšlenkovém donucení toho, že tělo po smrti není důležité: *„Ted' si vemte, že mi věříme tomu, my jsme k tomu byli i donuceni myšlenkově, protože věříme tomu, že tělo je jenom schránka, kterou můžeme zanechat kdekoliv a nemusíme se k ní vracet.“* Informátor č. 2 hovoří o rozkladu těla: *„Tak my si okamžitě říkáme, že to tělo tady zůstane a potom se to tělo rozkládá jako normálně.“* Informátor č. 5 uvádí následující: *„Tělo prostě se rozpadne. V prach se obrátí.“* Hovoříme-li o otázce, co se stane s člověkem po jeho smrti, Romové neopomíjejí duši zemřelého. Tato oblast je hodně propojená s transcendencí duše a celkově oblastí nadpřirozena. Informátor č. 4 hovoří o tom, zda jsou Romové pověřiví: *„Nesmírně. Fakt myslím si, že _____ někdy až příliš. Někdy až příliš.“* Informátor č. 2 sděluje o odchodu duše: *„A pak jako, že ten člověk odchází jako ten duch a po určité době se vrací za tou rodinou. A většinou si říkáme, že všichni jsou v nebi a všichni se vrací za náma v nějakých krizových situacích a tak nějak.“* V opozici stojí informátor č. 5: *„Pověřiví nejsme. Je to přesvědčení naší víry. Nevěříme tedy na posmrtný život.“* Informátor č. 1 vše uzavírá tím, že se u nich v rodině hovoří o tom, že se duše znovu narodí: *„Duše, to je těžký. Já to sama nevím. Jen to říká babička a naši. Prostě, že se duše znovu narodí.“* S novým narozením duše se u Romů věří, že se zemřelý může narodit i ve formě zvířete, což dokazuje informátor č. 3: *„U Romů je tomu tak, že věří, že tomu může být i ve zvíře. Cokoliv, že tomu nemusí být jenom člověk, ale u toho těch rodin, v historii tomu tak bývalo, že to byli velkorodiny a, když někdo umřel, vždycky se někdo narodil. My tomu věříme, že i když to*

nemusíme velké zvíře, to může být třeba i mucha, hmyz, cokoliv.“ I informátor č. 6 shledává možnost, že se duše zemřelého může narodit ve zvíře: „Já si myslím, že to může být i třeba pes. Jakože se narodí jako zvíře. Nemusí to být zas hned člověk.“ Někteří Romové hovoří, že se nebojí mrtvých, o čemž hovoří např. informátor č. 3: „Duchové jako, že on říkal vždycky, že mulu, jako duchů se bát nemusíme, že mrtvých se bát nemusíme, že se máme bát živých.“

V předešlé myšlence zmínil informátor č. 3 „Mule“, což je pro Romy velké téma, které se pojí se zemřelými. Kromě informátora č. 5 všichni věří na Mule: „Mule vím, co je. Ale pro nás svědky Jehovovy to nemá žádný význam. Není to nic proti nikomu, ale u nás na Mule nevěříme. Zaniká jejich žárlivost, veškeré spory. Nic, vše se ukončí.“ Na dotaz, zda informátor č. 4 věří v „Mule“ odpověděl: „Smích Ano, ano věříme hodně. Dokonce _____ Dost, dost Romů dokáže komunikovat se záhrobím a takhle. Fakt jsou lidi, kteří umí, kteří mají takový dar, že prostě nadpřirozeno to z nich jako úplně číší.“ Informátor č. 2 hovoří o jejich tradici v rodině, jak se projevuje „Mule“: „Jo mule, tomu se vlastně říká mule a to většinou je to tak, že prostě ten zesnulý přijde, jakože večer a on o sobě dá nějak znát. Jakože třeba zaklepe na okno, nebo já nevím to slyšíte jenom, že na podlaze.“ Informátor č. 6 vysvětluje podstatu „Mule“: „Mule chodí tam, kde jsou spory. Mule je duch, který nemá po smrti klid. Když tady někdo zůstane, s kým měl mrtvý spor, a ten živý to ještě nezavřel tak za ním mule chodí.“ Informátor č. 1 hovořil i o tom, co se traduje o návštěvě „Mule“ a také o tom, že někteří Romové vidí duchy: „No mule je duch mrtvého, co nemá klid. Něco ho tu na našem světě drží, že nemůže v klidu jít a nechat to tak. Slyšela jsem, že se někdo budí s modřinama ráno a to se nikde nebouchl, nikde nespádl. Večer je v pohodě a pak ráno modřiny na ruce. No a, že jdou vidět, jakože aj prsty, že ho někdo držel. To se fakt traduje. Někteří Romáci vidí mrtvý a baví se aj s nima. Nejenom ve snech, ale aj za bílého dne. Je to zvláštní a děsivý taky.“ Informátor č. 6 hovořil i o vlastní zkušenosti se snem, ve kterém viděla svoji bábu: „Byla jsem s ní u nás na dědině na Slovensku, měla jsem 3 roky ve snu. Hrály jsme si a ona pak na mě volala, ať se vzbudím. Já se vzbudila a moje malá dcera se mi vedle v posteli dusila. Zachránila mi tím moji dceru.“

Abychom mohli uzavřít celkovou problematiku smrti a umírání, bylo nutné se zaměřit na otázky, kde by měli Romové zemřít. Informátoři se shodli, že Romové by měli umírat v domácím prostředí, avšak tomu tak vždy není. Většinou umírají v nemocnici, o čem hovořil informátor č. 3: „Takže řekl bych, že 80 % Romů umírá v nemocnici, ale do

nemocnice se dává už jenom fakt.“ Informátor č. 4 je přesvědčen, že Romové ve většině případů umírá doma: *„Myslím si, že tedy doma. Ve většině případů se to tak děje.“* Informátor č. 1 hovoří i o tom, že jeden z jejích známých zemřel v hospici: *„Znám i pána, on zemřel v tom hospici. Ale tam to bylo strašně fajn. Byl to dědeček mého bývalého. Fakt tam ta rodina byla celou dobu a bylo jich tam moc. Co vím tak on měl zvlášť pokoj a bylo tam u něj asi 20 lidí.“* Informátor č. 6 se zamýšlí nad tím, kdy Rom umírá v nemocnici: *„Rom často umírá v nemocnici, když se mu něco stane a jede pro něj rychlá. To pak tam mnohdy umře. No, a nebo když je na tom tak zle, že musí mít ty hadičky, kyslík.“* Informátor č. 5 nabízí pohled i na možné úmrtí v sálu společenství: *„No já si myslím, že v rodině. Tam, kde je mu dobře. U nás se taky někdy říká, že v našem společenství, jako v Království. Ale tam na to není prostor.“* Informátor č. 6 uvádí důležitost, proč by měl Rom zemřít doma: *„Ted'ka je to i tak, že mnohdy si myslíme, že když půjde na chvilku do nemocnice, bude mu líp a vrátí se. Pak tam zemře a jsme z toho špatní. U nás je to pořád tak, že bychom ho měli opečovat doma. Pak omýt a nechat 3 dny a 3 noci v chalupě a u toho doprovázet.“* Ten samý Informátor podotýká neporozumění pracovníků v nemocnici: *„Tam ho odvezou. V nemocnici ani nás moc nechápou. Když víme, že umírá, chceme se s ním rozloučit a všichni. Prostě je nás tam strašně moc. Chceme ho držet za ruku.“* Informátor č. 4 dodává, že Romové nesouhlasí s eutanázií, avšak připouští jedinou možnost, kdy by se dala provést: *„No a určitě asi __ nesouhlasíme s eutanázií jako. Protože eutanázie je jediné v tom případě, že jak jsem řekl, že se hodně trápí, že má strach a, že to chce on sám a teprve to rodina musí uznat jako fakt vhodný.“*

Kategorie číslo 4: Romské posmrtné tradice

V kategorii číslo 4 informátoři hovořili o vartování čili káru, zakrývání zrcadel, vkládání předmětů do rakve a samotnému trojímu poklepání rakve o práh domu.

Informátor č. 3 o vartování uvádí: *„To znamená, že dodržujeme, 3 dny nebo do té doby než je pohřeb, jo.“* Informátor č. 1 hovoří o funkci vartování následovně: *„Prostě po 3 dny a 3 noci se scházíme a vzpomínáme na toho mrtvého. Většinou leží ve vedlejším pokoji, kde nikdo nesmí. Fakt tam nikdo nechodí až v den pohřbu. No a přitom vartování jakože hlídáme toho mrtvého a mluvíme o něm v dobrém.“* Informátor č. 2 hovoří o pohostinství při vartování: *„Všichni přijeli tam a tam už prostě musí být nachystané jídlo, různé ne sváteční jídlo a většinou malé děti, my jsme všichni museli do jedné místnosti, nemohli*

jsme tam být a byli tam jenom dospělí. A začalo se třeba večer od 8, se scházeli ti cikáni až do rána, a pak jeli zase domů.“ Informátor č. 3 hovoří o tom, že při vartování se hlídá daný zemřelý, který je umístěn ve vedlejší místnosti: *„Je to tam tak nastavené jako logicky, protože se třeba, když umřel manžel, tak všichni jdou k té manželce na ten kár, to znamená, že vlastně hlídá. Že se vrací, že se rozloučí. Takže se hlídá, dává se do místnosti, kde je vlastně tmavá, zatemněná místnost, kde se dává ručník, mýdlo a sůl. A jako když se to tam pěkně uklidí a on se přijde jako.*“ Informátor č. 1 hovoří o zvyku pití alkoholu při vartování: *„Naše rodina má zvyk, že když máte tu gořalku ve skleničce tak z každé vždycky trochu každý vylije na zem, jakože poklona tomu mrtvému. Jo a při přípitku si nesmíte ťukat sklinkou, to je neúcta tomu mrtvému. To se nesmí dělat. Některé rodiny si ani nepřijíjí. Jenom symbolicky pozvednou skleničku z gořalou a pak ji vylijou na zem.*“ Informátor č. 2 hovoří o odděleném vartování žen a mužů: *„Většinou u Romáků to je tak, že jsou rozděleni v nějakých místnostech ženy a muži. Ženy jsou dohromady a tam si třeba povídají ti muži a ženy si povídají třeba o tom člověku, o tom, kdo umřel.*“ Informátor č. 3 upozorňuje, že vartování u zemřelého se nerovná veselí: *„Nesmí být, třeba hudba se nepouští, když jste toho člověka měl rád, měla ráda, tím dýl je vlastně smutek, tím dýl se nesmí zpívat, nesmí se pouštět hudba a výjimkou jsou písničky, které měl ten mrtvý rád. Když se popíjí tak se mu to zazpíván nesmí to být veselé.*“ Informátor č. 1 sděluje, že každý, kdo přijde vartovat, se zastaví u stolu s fotkou zemřelého: *„No a mnohé rodiny to mají i tak, že na stolek postaví fotku toho mrtvého, zapálí mu svíčku a dají k té fotce misku se soli. No a ten, kdo přijde tak u toho stolku dá úctu tomu mrtvému tak, že prostě o něm něco pěkného řekne.*“ Informátor č. 2 se též zmiňuje o připravené fotografii a také o tom, co se jinak děje při vartování: *„Většinou někde je ten, ta fotka toho člověka a svíčka. A povídá se, hrajou se karty u toho, jí se, pije se a kouřijou jako to už neřeší. Děti u toho nemůžou být. A ti jako rodiče, ta rodina toho zesnulého tam je jakoby ho hostí, tam furt jako to jídlo, chybí ti něco, pití, ale většinou se tam s nima i takhle baví.*“ Informátor č. 1 dodává význam soli: *„A ta sůl se dává proto, že když se pak v ní najde stopa, tak duch toho mrtvého nás navštívil a chtěl nám něco říct. U nás doma se říká, že nás varuje. Ale slyšela jsem i to, že někdo nemluví, že nás varuje, ale jenom přišel projevit tu svou úctu k nám.*“ Podobný význam soli uvádí i informátor č. 6: *„Jo a ještě v té místnosti, kde leží ten mrtvý tak je tam ručník, mýdlo a sůl. No o soli říkáme sůl je Boží věc. K tomu se říká, že když v soli najdem otisk prstu, mrtvý tady byl a před něčím nás varuje. Jinak má možnost se*

umýt.“ Informátor č. 1 vzpomíná, že při vartování se žádá i o odpuštění zemřelého: „*Jo a pritom vartování se často žádá mrtvý o odpuštění.*“

Samotné zakrývání zrcadel slouží k tomu, aby duše již zemřelých se v obraze zrcadla nespatriily. Informátor č. 6 uvádí, že: „*No a zrcadla zakrýváme pro naši ochranu. V domě jsou i duše dávno mrtvých. Tak aby se v tom zrcadle neviděly.*“ Informátor č. 2 taktéž hovoří o rituálu zakrývání zrcadel: „*Pak třeba se u nás zakrývají zrcadla, zrcadla se u nás zakrývají.*“ Informátor č. 6 ještě hovoří o rozpuštění vlasů u žen a sundání šperků: „*Když zemře žena, rozpustíme jí vlasy. A sundáváme šperky. Je to pro snadnější odchod duše.*“

Pro Romy je dobré, aby rodina zemřelého mohla vypravit na poslední cestu svého zemřelého, což dokazuje informátor č. 1: „*No a pro nás je důležité mít toho mrtvého doma. Sami ho oblečeme, umyjeme a vypravíme ho.*“ Informátor č. 6 dodává informaci vykropení místnosti, ve které leží zemřelý člověk: „*Když máme toho mrtvého doma, chceme, aby tu místnost farář vykropil.*“ Informátor č. 1 dodává informace o bariéře, kterou nevědomky může způsobit pohřební služba, když člověk nezemře doma: „*Jako vemte si to, že asi těžko dojdete k pohřebákům, že tam u nich si chcete toho svého mrtvého upravit. Vám to nedovolí a ještě jsou protivní. Je to jejich byznys. Oni Vám to pak naučtují. Nemyslím si, že pro nás by to byla zase tak velká tragédie, pokud by nám to umožnili a něco málo si za to naučtovali. Ale tak nám brání v té důstojnosti toho posledního odchodu. No a i tak, když teda ten člověk musí být u nich tak necháme knězem vykropit jednu místnost, kam se pak doveze.*“

U Romů je specifikum, že do rakve zemřelému dávají Romové předměty. Rozlišuje se však, zda jde o ženu, či o muže. Informátor č. 1 říká, že se mužům a ženám do rakve vkládají jiné předměty: „*Mužům hodně peníze, cigarety, alkohol. Ženám spíše oblíbená kniha, svatý obrázek.*“ Informátor č. 6 dodává, že: „*Do rakve dáváme různý předměty. Záleží na tom, zda je to chlap nebo ženská. U muže se dává gořalka, cigarety, peníze, hudební nástroj, pokud na něj hrál. A žena dostane do rakve růženec, šátek, svatý obrázek a třeba taky oblíbenou zástěru. Někdo dává i šperky.*“

Vše uzavírá informátor č. 1 zvykem trojího poklepání rakve o podlahu: „*tomu zvyku říkáme trojí poklepání o podlahu. Je to pro nás taky důležitý.*“ Poté se zavře rakev se zesnulým a pohřební služba jej odváží do kostela na jeho poslední rozloučení. Což potvrzuje informátor č. 6 slovy: „*No a pak se rakev zakryje a pohřebáci ji odvezou do kostela, kde je zase otevřená pro loučení.*“

Kategorie číslo 5: Romský pohřeb

V této kategorii aktéři výzkumu hovořili o představách pohřbů v návaznosti na socio-kulturní a ekonomické úrovni jednotlivých aktérů a také o myšlence, kde by měl být Rom pohřben. Nelze ani opomenout důležitost hudby po část celého obřadu a samotné rozložení pohřbu. Jak lze vidět z kapitoly č. 4, po trojím poklepání rakve o podlahu, je zemřelý v rakvi převezen do kostela.

Informátor č. 3 hovoří o představách o pohřbu v návaznosti na to, z jaké sociokulturní vrstvy pochází: „*Takže to znamená, že kdybyste se bavila s lidmi z ubytovny, tak vám řeknou vlastně, že se složí nějakým způsobem a udělá se jako pro ně obrovský pohřeb za velké peníze, i když je to zadluží na dalších 10 let, ale ten pohřeb musí mít nějakou úroveň. A když je to střední vrstva, tak tam, tam nejde ani o ty peníze, ale tam se dodržují už ty tradice, jak jste říkala.*“ Informátor č. 1 uvádí, že vnímání ovlivňuje i rodina: „*No aj když jsem z ubytovny tak to hodně bereme. Co mám kámoše na ubytovnách v jiným městě, maj to jinak. Je to na rodině.*“ Informátor č. 5 uvádí rozdíl v pohledu na pohřeb následovně: „*U nás je pohřeb symbolem úcty a pocty tomu mrtvému. Nepotřebujeme žádnou okázalost, hostinu, nic.*“

Většina informátorů se shoduje, že Rom by měl být pohřben do země. Informátor č. 1 hovoří o pohřbívání do země: „*U nás se pohřbívá pouze do země.*“ Informátor č. 3 to dokládá tvrzením, že: „*Pro Romy je, že se pohřbívá do země, tak to vždycky bylo, bohužel se to teď může měnit, ale je to na 90%, že se pohřbívá do země. Jo je to přijatelnější.*“ Informátor

č. 2 hovoří o společných hrobech: „*A my máme třeba společné hroby, jak děda, babička, bratranec, jo všichni pospolu.*“ Informátor č. 1 při vyslovení slova kremace reagoval následovně: „*Ježiši, jenom ne kremace (zděšení v očích). U nás kremace neexistuje. To je spálení toho, co máte rádi za živa. To je jak koncentrák. Nedůstojné. Ted' asi nechápe proč tak reaguju. Prostě vím, že v koncentráku se chodilo za živa do plynových komor, na kremaci jde člověk už mrtvý. Ale má pořád živou duši. Ta žije, je tady s námi. Prostě kremaci nikdy, to neuznávám já ani celá moje rodina.*“ Kdežto informátor č. 5 nevidí v kremaci zase až takový problém: „*Jinak u nás je povolena kremace. Myslím si, že je i přijatelnější pro mnohé z nás. Ale klasicky u Romů je to nepřijatelné. Já sama upřednostňuji tedy pohřeb žehem, tu kremaci. Ale moje matka jedinež do země.*“ Informátor č. 1 se vyjádřil i k možnosti přírodního pohřbívání následovně: „*Ted' jsem se dívala na*

nějaký dokument o tom pohřbívání v přírodě. My třeba nechceme ani pohřbívát takto.“ Informátor č. 5 hovoří o tom, kde se u nich konají pohřby: *„Tak u nás je taková představa, že je dobré mít pohřeb v našem Království. Tam může i široká veřejnost. Ale nebráníme se ani pohřbu v kostele, v té smuteční místnosti. Prostě i v domě, kde to měl ten člověk rád.“*

Samotný akt pohřbu je velice emocionální záležitostí, která se navazuje i na vartování. Mnozí Romové jsou vyčerpaní. Část daného aktu se odehrává doma, kdy se v zatemnělé místnosti lidé rozloučí se svým blízkým a posléze následuje obřad v kostele. Informátor č. 2 hovořil o emocích následovně: *„Takže pro ty malé děti, no, pro ně je to taky hrozně těžké, protože oni viděli, co prožívají ti dospělí a hodně to ti dospělí dávají hodně najevo při tom pohřbu. Moje mama tam omdlývala, byly tam sanitky. Můj strejda rozbil všechno v baráku, takže to bylo takový, no.“* Informátor č. 5 hovoří o samotném obřadu u svědků Jehovových následovně: *„A samotný ten obřad. Tak je tam proslov útěchy. Rozebírá se v něm, co je psáno v Bibli o smrti a o vzkříšení. Taky v něm jsou udány ty dobré vlastnosti zesnulého. Na konci se modlíme, je zvolena citlivá modlitba. Jo a před modlitbou můžeme zazpívat píseň s biblickými myšlenkami.“* Informátor č. 1 uvádí, že se obřad vykonává vždy v kostele: *„No a pak je to vždy kostel a mše.“* Informátor č. 2 popisuje rozloučení v kostele následovně: *„Kostel, mše a potom je ten hřbitov. Farář domluví a začne hrát ta romská kapela v tom kostele a otevře se ta rakev a ti lidé se ještě naposledy s tím člověk rozloučí. Třeba ti, co neměli možnost se s ním loučit v tom domu. Ale pořád tam jako stojí ta nejbližší rodina a pořád tam stojí, brečí, drží toho člověka a řvou tam a tak.“* Informátor č. 3 přemýšlí nad rozdílností romského pohřbu a pohřbu majoritní společnosti: *„Je to klasický jako v majoritní rodině. Možná je tam výjimka v tom, že pokud jsme šli z toho kostela pěšky na hřbitov, tak že nám tam hrála romská hudba.“* Informátor č. 1 vnímá rozdílnost následovně: *„Romale pohřeb je jiný a to celý kolem toho umírání. To je fakt dost jiný. No vemte si ty velký emoce. To jak to všechno prožíváme. Jasně říká se, že pro nás jezdí i sanitky. Někdy to tak fakt je, že člověk z toho stresu omdlí. Hlavně tomu mrtvému fakt projevujeme úctu a upřímně. Gadžové to tak nemají, nejsou tak upřímní.“* Po ukončení obřadu v kostele následuje přemístění zemřelého na hřbitov. Informátor č. 3 uvádí, že: *„A ještě máme zvyk, že nesmí dávat do hrobu tu rakev nesmí dávat nikdo z rodiny. Že to musí být jako někdo cizí. Jinak je to asi jedno.“* Informátor č. 2 rozvádí obřad na hřbitově takto: *„A potom jdou na ten hřbitov a tam je to tak, že tam mluví ten farář a nikdo jiný tam nic neříká a ten tam pořád mluví a třeba tam někdo chodí a přeje tu upřímnou soustrast. A pak jak omluví ten farář, tak se vezme a hodí kousek hlíny a ty kytky a tak a pak se*

odchází. “ Vše uzavírá tvrzení informátora č. 6: „Na konci se rakev zavře a my Romové ji neseme na hřbitov. To nese rodina. No a na hřbitově u hrobu mluví zase farář. Při dávání rakve do hrobu to dělá už někdo cizí. Prostě to tak je. Jsou tam velké emoce, vyčerpání. No a každý tam hodí růži a kousek hlíny. A pak jdeme na hostinu. “

Romský pohřeb dokresluje i romská hudba. Informátor č. 3 hovoří o nákladnosti romské hudby: *„A, že ta hudba je docela drahá a je zaplacená. Že to stojí, že je to kvalitní hudba, která tam musí prostě být. “* Informátor č. 6 hovoří o tom, že na pohřbu hraje pouze romská hudba: *„Hraje nám tam romská kapela pomalou hudbu. “* Informátor č. 3 uvádí rozdílnost romské hudby v kostele a u hrobu: *„Takže jedna muzika, která hrála v kostele, to jsou ty kostelové. Ale zvlášť hrála doprovod a ještě hrála na tom pohřbu jako na hřbitově. “* Informátor č. 6 dodává, že po kostele hraje rychlejší hudba: *„Jo a na tom hřbitově už hraje taková jiná hudba. To, co měl rád. Může být už aj trochu rychlejší. Ale nehraje se čardáš, nic. Po hostině jsme ještě všichni v kontaktu. “* Informátor č. 4 hovoří o hudbě dle povahy zemřelého: *„Samozřejmě, samozřejmě. Ale my k tomu máme i muziku, jo. Že my podle toho, jaký byl ten člověk, jestli byl veselej, jo nebo jestli to byl třeba mladý člověk. “*

Kategorie číslo 6: Možnosti pomoci

V kategorii číslo 6 se aktéři výzkumu zabývali oblastí prožívání tady a teď a také tomu, co by jim pomohlo se snáze vyrovnat s úmrtím blízkého člověka.

Informátor č. 3 hovoří o prožívání tady a teď: *„Oni vlastně jako kdyby všechno prožívají, že to neplánují, že to vždycky prožívají v tu chvíli. Neví i v jaké situaci on bude. Prostě může předvídat, ale stejně nevěří, v jaké situaci bude, takže řekl, že neví. “* Informátor č. 2 hovořil o tom, že mu nejvíce pomohla se ztrátou pospolitost rodiny a čas: *„Já si myslím, že to byl jako čas, ten hraje důležitou roli, ale třeba, když jsme se snažili ze začátku, ale pak už ne, na to nemyslet. Tak třeba když pak jsme jezdili jakoby na návštěvy, jak jsme se shromažďovali takhle. “* Informátor č. 1 se prvně zamýšlí nad tím, co by mu pomohlo při vyrovnání se smrtí blízkého člověka: *„Nikdy jsem nad tím nepřemýšlela. Ale chce to klid a vzpomínky a čas. To je to hlavní a důležité. Prostě asi jenom, aby ten člověk si to mohl prožít sám v sobě a vědět, že má kolem sebe rodinu, která ho podrží a podpoří. “* Informátor č. 6 hovoří o tom, že by mu pomohl čas a samota: *„Hodně pomůže samota. Pečujeme pořád o toho nejbližšího pozůstalého. No, ale on potřebuje být chvíli sám a prostě se vybrečet. Fakt chce ten klid a zavřít se a vybrečet. Až potom pohřbu to na něj padne nejvíc. Jak je po všem tak si to uvědomí. Taky je důležitý čas potom. Být sám chvílku*

to pomůže. Pak to jde líp. Vzpomínky. Kolikrát se říká, že je dobré o něm už nemluvit.“ Možnou pomoc v samotě potvrzuje i informátor č. 3: *„Takže u těch Romů se ví, že se může vyplakat, ale ta samota je problém, jo. Takže oni, jim by třeba pomohla i ta samota, vyplakat se. Protože oni, když někomu někdo blízký umře tak se nechává ten čas, takže není ta samota.“* Informátor č. 5 sám neví, ale nakonec mluví o pomoci v čase: *„V našem společenství moc Romů není. Nevím aspoň o tom. Takže na to nedokážu odpovědět. Nezlobte se. Jinak asi ten klid a čas. Mít ten prostor pro sebe a pro všechno si to srovnat v hlavě.“* Informátor č. 2 hovoří i o tom, že po pohřbu se nikdo o zemřelém nebavil: *„To bylo to, že jsme se třeba chtěli začít mluvit o dědovi, o babičce a dospělí řekli, nechte toho, nemluvte o tom, nechte je na pokoji odpočívat, protože oni věděli, že kdyby se znovu o tom začalo mluvit, tak bychom zase byli všichni z toho smutní a takže se říkalo, ne nemluvte o tom, takže se to všechno zastavilo jako. Že se potom o tom člověku vůbec nemluvilo potom pohřbu, chtěli se toho pocitu smutku zbavit. To hodně pomáhalo, že jsme se o tom nebavili a snažili se dát tu pozornost jinam jako, soustředit se na něco jiného jako.“* Informátor č. 1 hovoří i o vzpomínkách na zemřelého: *„No a v den narozenin tomu zemřelého si prostě vzpomínáme na něj, zapálíme svíčku a bavíme se o něm a připijeme si na něj. To je při narozeninách. Ale ve výročí smrti chodíme na hřbitov. My máme hřbitov společný Romale a Neromale. No a tam zapálíme u hrobu svíci. Je to zase setkání, vzpomínka. No a tam vidíme mnohdy, že když svíce hoří, jakože hodně pevně a ten plamen plápolá. No tak to je zase dost emotivní. To brečíme. No hlavně je to dost intenzivní pro toho, kdo tu svíci sám zapaloval.“* Informátor č. 5 hovoří o truchlení: *„Za mrtvého truchlíme, to ano, ale jenom vnitřně a ve společenství. Nepotřebujeme to dávat okázale najevo.“* Informátor č. 6 dodává ke vzpomínkama hovorech o mrtvých následující: *„Jakože vůbec nemluvit. Jít na hřbitov, zapálit svíčku a chvíli s ním mluvit u toho hrobu to ano. Ale jinak ne. To si nemyslím.“* Informátor č. 5 pro vzpomínky uvádí: *„No, jak to říct. _____ Fakticky ne. Ale já si vzpomenu v ten den na toho mrtvého. Jako ve vzpomínkách. Nějak se moc neztotožňujeme dávat vzpomínky atd. Svíčku si zapálím doma. Toť asi vše.“*

Informátor č. 3 hovořil se starými Romy o možnosti pomoci, co by jim pomohlo a bylo mu sděleno následovně: *„A tož ti mi řekli, že vlastně, že. Já jsem se ptal, kdyby mu něco s tím pomohlo s tím vyrovnáním. Tak jeden mi řekl, že ano, že by mu s tím něco pomohlo. Ale když jsem chtěl konkrétně vědět co, tak nevěděl.“* Většina informátorů by však nepřijala institucionalizované poradenství pro pozůstalé. Informátor č. 6 říká: *„My tyto věci fakt jen*

tak neprobíráme. Myslím si, že by neměl moc úspěchu. No jediné, že by dlouhodobě pracoval s námi a pak by to byl i ten poradce. Ale jinak si nemyslím, že by to bylo dobré. Jako, že by ho nikdo nebral. Tyto věci mají zůstat v naší komunitě. Musí tam zůstat.“ Informátor č. 1 sděluje, že by to nepřijal: *„Jakože by mi někdo radil cizí? To za mě určitě nepřichází v úvahu. Jedině kněz by mohl pomoci. Myslím si, že my Romové bychom to nevěřili. No to fakt za mě ne. Jde o to, že my toto máme v té rodině. Jsme spolu dost spjatí. Nikdo jiný než rodina prostě. Omlouvám se, ale to fakt se řeší jenom u nás.“* Informátor č. 3 hovoří o možnosti poradci pro pozůstalé: *„Podle mne by to Romové asi nepřijali, pokud by to nebyl vyloženě asi nějaký Rom, který by v nějakém poradenství pracoval a ještě by musel být starý a hodně zkušený, který má respekt. Že a ještě si myslím, že by ho nevyužívali všichni. Že to je vlastně tak, smrt je něco s čím počítají, s čím co patří do života, ale jakože to mají v té rodině, ale že by to nešlo asi ven.“* Informátor č. 5 toto téma uzavírá myšlenkou, že by mu poradce pro pozůstalé toliko nevěděl: *„Já bych se tomu osobně nebránila. Ale my to tak máme nastaveno u nás ve společenství. Provázíme se všichni tak vzájemně a průvodcem je pro nás právě ta Bible. Ale nebránila bych se tomu. To je asi tak vše, co jsem schopná Vám k tomu tématu říci.“*

5.3 Axiální kódování

Axiální kódování zastřešuje souhrn kroků, jež jsme provedli za otevřeného kódování. Daný proces probíhá koherentně a komparativně v oblasti indukce, dedukce a utváří se v kódovacím diagramu. Dané schéma zahrnuje nejenom podmiňující působení, ale také záměr jednání, působení a důsledky (Miovský, 2006, s. 229). Potřebné je vytvoření teoretického rámce, jež nám pomůže propojit jevy v rámci souvislostí (Hendl, 2008, s. 248). V následujícím schématu lze stanovit paradigmatický model: - příčinné podmínky, jež vytváří jev, který přechází v kontext, který intervenuje podmínky přecházející ve strategii jednání a interakce a v konečné fázi definuje následky (Strauss, Corbinová, 1999, s. 72).

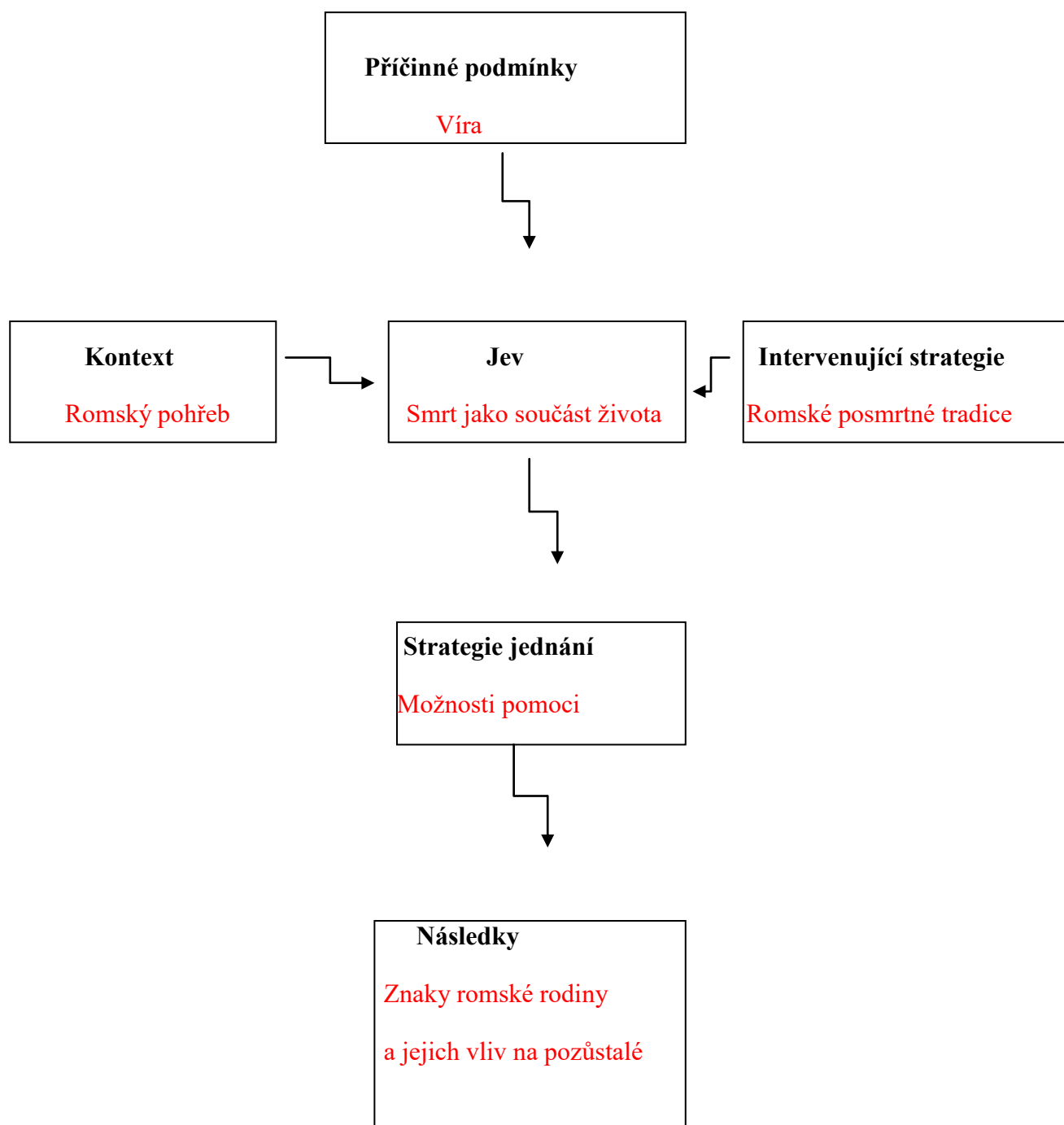
Nyní přejdeme k popisu axiálního kódování našeho výzkumu. Jev, jakožto hlavní téma, ústřední myšlenka celé empirie představuje kategorie č. 3 Smrt jako součást života. Příčinnými podmínkami, které vedou k samotnému výskytu jevu a zároveň vyskytující se události, který jev ovlivňují, představuje kategorie č. 2 Víra. Kontext, jakožto platforma pro širší podmínky, za kterých daný jev probíhá je kategorie č. 5 Romský pohřeb. Na Romský pohřeb působí intervenující podmínky, které ovlivňují strategii jednání a zároveň

jsou vlastnosti jevu. Tyto intervenující podmínky je pro nás kategorie č. 4 Romské posmrtné tradice. Strategie jednání, jakožto cíl zvládnutí situace představuje kategorie č. 6 Možnosti pomoci. Celkové následky, které plynou z použité strategie jednání, představuje kategorie č. 1 Znaký romské rodiny a jejich vliv na období po smrti.

Ústředním tématem daného výzkumu je tedy smrt, jakožto součást života. V dané kategorii byla informátory výzkumu rozebírána představa samotné smrti, transcendence duše, Mule, a také představa informátorů o tom, kde by měl Rom zemřít, zdali doma nebo v nemocničním zařízení či v hospici. Dané téma ovlivňuje a podmiňuje představy o smrti, transcendenci duše Víra. V dané kategorii se aktéři výzkumu zabývali tématem Boha, ve kterého věří. Samotné představy o smrti jsou však spjaté i s praktikováním víry a vykonáváním svátostí v dané rodině, komunitě. Kontext tvoří kategorie Romský pohřeb. Na představy o smrti navazuje a ovlivňuje ji představa samotného pohřbu, způsobu pohřbení Romů, samotný obřad a také romská hudba. Romské posmrtné tradice, jako je vartování, zakrývání zrcadel, trojí poklepání rakve o podlahu ovlivňují strategii jednání, chování. Těmito strategiemi jsou Možnosti pomoci nejen v kontextu rodiny, ale i případné institucionální pomoci ve smyslu například využití poradenství pro pozůstalé. Tradice a zvyky, které se vážou na smrt a umírání se vykonávají v rámci široké rodiny a udržují tak pospolitost dané komunity, rodiny. Pokud jsou dané tradice udržovány, pomáhají lépe v procesu truchlení a zvládnutí celé situace. Znalost tradic a veškerých záležitostí jsou také důležité pro poskytování samotného poradenství pro pozůstalé. Následky, důsledky možnosti pomoci jsou samotné znaký romské rodiny a jejich vliv na období po smrti. Neboť jak je z výzkumu patrné, pospolitost rodiny pomáhá k lepšímu zvládnutí celé situace, avšak jsou zároveň ústředním znakem romské rodiny. Tyto znaký ovlivňuje i chápání a předávání jednotlivých tradic a výchova romských dětí. V dané kategorii se dále aktéři výzkumu zabývali obdobím do pohřbu a po pohřbu, co se v rodině děje po smrti jedince a, jak to působí na danou rodinu, které daný blízký člověk zemřel. Je nutné si uvědomit, že veškeré kategorie se vzájemně prolínají a také doplňují. Nelze hovořit jenom o tom, že existují romské tradice, ale také o tom, jak jsou dalším generacím předávány. Mnozí aktéři výzkumu se shodli na tom, že mnozí mladí Romové již tradice nedodržují. Informátor č. 6 hledal vysvětlení v tom, že se snaží přiblížit majoritní společnosti. Informátor č. 3 zase hovořil o tom, co je pro romské děti důležité udělat, aby došlo k úspěšné integraci. Za úspěšnou integraci však sám považuje akceptování hodnot a zvyků majoritní společnosti, ale zároveň praktikování romských tradic a hlášení se k Romipenu.

Model axiálního kódování

Obrázek č. 2 Model axiálního kódování

Resumé odpovědí na výzkumné otázky

Nyní se budeme zabývat odpověďmi na hlavní a vedlejší výzkumné otázky. Hlavní výzkumnou otázkou jsme definovali následovně: ***Jaké jsou specifika romských tradic spojených s umíráním a smrtí?*** Dle provedeného výzkumu provedeného v kvalitativním paradigmatu bylo zjištěno, že mezi hlavní specifika romských tradic spojených s umíráním a smrtí patří velká pospolitost rodiny, která se vyznačuje podporou přímých pozůstalých nejenom po stránce psychické, ale také, že i široká rodina a přátelé podpoří pozůstalé finančně při vypravení pohřbu. Významné specifikum představuje vartování, což je období nejčastěji tří dnů a tří nocí od úmrtí do samotného pohřbu zesnulého. Při vartování se sjíždí celá blízká i vzdálená rodina a vzpomíná a hlídá pozůstalého. V této době se dává do místnosti ručník, mýdlo a sůl. Romové to dávají z důvodu, že věří, že zemřelý člověk se přijde umýt a zanechá za sebou stopy. Při vartování dochází ke genderovému rozdělení, v jedné místnosti jsou jen ženy a v další místnosti jsou pouze muži. Pro Romy je důležité, aby zemřelého mohli vypravit na jeho poslední cestu. Pokud však jejich blízký zemře v institucionálním prostředí, je pro ně důležité, aby byl zemřelý v den pohřbu přivezen v rakvi do jeho domu, kde bude připravená a farářem vykropená místnost, kde se rakev se zemřelým uloží. Účelem tohoto aktu je, aby se rodina se zemřelým mohla rozloučit a dát mu do rakve předměty. Jakmile se rakev zavře a než se donese do auta pohřební služby, je pro Romy nutné trojí poklepání rakve o podlahu. Dalším specifikem je hudba v období, které se odehrává od smrti zemřelého. Od období úmrtí se v rodině zastavuje čas a s ním i celkově hudba. Při vartování je možné v některých rodinách pouze tiše pustit hudbu, kterou měl zemřelý rád. V kostele se hraje pomalá hudba, halgatony. U hrobu se však již hrají i trochu rychlejší písně a písně, které měl zemřelý rád. Romové zakrývají zrcadla a věří v Mule a transcendenci duše zemřelého.

Nyní si shrneme odpovědi na první vedlejší otázku, jež zněla následovně: ***Jak víra Romů ovlivňuje samotné umírání a pohřbívání?*** Víra pro Romy je velice důležitým aspektem jejich života. Avšak je nutné si uvědomit, že Romové přímo nelpí na praktikování víry ve smyslu hojného navštěvování kostelů. Do kostela většinou chodí pouze na křest, svatbu a na pohřeb. V našem výzkumu byl i jeden informátor, který je ve společenství svědků Jehovových. Oproti křesťansky orientovaným aktérům výzkumu se zdá být v určitém smyslu rezervovaný a striktní. O romském pohřbu se vyjadřuje, že je okázalý a Romové si chtějí něco dokázat. Sám upřednostňuje skromnost. Víra ovlivňuje Romy v tom, že samotný obřad se vždy koná v kostele, je zde vykonána i mše. Posléze dochází k pohřbení

do země. Dalším vlivem víry je také to, že Romové, když ví, že zemřou, chtějí podstoupit svátost pomazání nemocných. Po smrti blízkého člověka pozůstalý nechá vykropit místnost, ve které bude zemřelý uložen před odvezením do kostela. Víra samotná ovlivňuje i představu o mystičnosti, transcendenci duše. Romové jsou vesměs přesvědčeni, že duše zemřelého se převtěluje. Věří v nadpřirozené síly a Mule. Mule je duch zemřelého, který neměl umožněno v klidu odejít. Mohou jej tížit pozemské spory, které se jej týkají.

Poslední vedlejší výzkumnou otázkou bylo, zda: ***Je pro Romy přijatelná institucionálně forma pomoci při vyrovnávání se s úmrtím?*** Z výzkumu bylo zjištěno, že Romové vnímají důležitost rodinné pomoci při vyrovnání se s úmrtím blízkého člověka. Někteří informátoři uvádí, že by pomoc přivítali, ale musel by to být starý Rom, který zná tradice, specifika a sám si podobnou věcí prošel. Ale titíž aktéři výzkumu tuto možnost vnímají tak, že si nemyslí, že by tuto možnost přijala většina Romů. Jediný informátor výzkumu sdělil, že s možností poradenství pro pozůstalé nemá problém. Že si dovede představit, že by dané možnosti pomoci využil. Většina Romů bere smrt a umírání tak, že by vše mělo zůstat v rodině a v romské komunitě. Nedovedou si představit, že by pomoc měli přijmout v podobě poradenství pro pozůstalé od člověka z majoritní společnosti. Pro Romy ve většině případů tedy není přijatelná institucionální forma pomoci při vyrovnávání se s úmrtím z řad majoritní společnosti.

6 SHRUTÍ VÝZKUMU

Cílem výzkumné části předkládané bakalářské práce bylo zmapovat dodržování tradic a zvyků u dnešních Romů spojených s umíráním a smrtí. Výzkum byl proveden v kvalitativním paradigmatu za použití polostrukturovaného interview. Aktéry výzkumu byli Romové, jež se ke své národnosti hlásí. Byli to lidé žijící ve zlínském a olomouckém kraji. Aktéři výzkumu pochází z různých socio-kulturních a ekonomických vrstev. Mají i rozličné dosažené vzdělání.

Pro Romy je důležitá soudržnost rodiny a také to, že když někdo v rodině zemře, sjede se celá i široká rodina a dochází k podpoře přímých pozůstalých. U Romů je obvyklé, že se vzájemně i třeba kamarádi skládají na pohřeb, věci kolem pohřbu, jako je i zaplacení romských muzikantů. Romové v době do pohřbu a také po pohřbu nenechávají vdovu či vdovce samotné. Pořád jsou s nimi v kontaktu. Veškeré tradice a zvyky v rodině jsou však ovlivněné výchovou. Informátoři hovořili o tom, že v romské rodině děti vychovávají prarodiče i z důvodu, že bilancují, chtějí předat něco ze sebe. Rodič je ten, který se stará o známky, o věci spojené s učením, obživou. Tato hierarchie výchovy má za důsledek i to, že když zemře prarodič, dítě v sobě cítí prázdnotu a informátoři to připisují stavu, že odejde polovina z nich. Dalším zajímavým faktorem je fakt, že u Romů se za jídlo, prášky a pití neděkuje. Ale pro úspěšnou integraci Romů je důležité, aby Romové uměli vše rozlišit a uměli se pohybovat ve své komunitě i v majoritní společnosti. Samotné předávání myšlenek předky ovlivňuje i nazírání na problematiku smrti, umírání a představě o tom, kde by Rom měl zemřít a také, jak by měl být pohřben. Pro některé Romy představuje kremace historii spojenou s koncentračním táborem. Někteří Romové hovoří o tom, že jim doposud není dopřáno klidné umírání. Naráží tím na skutečnost, že Romové nemají své vlastní hřbitovy. V minulosti byli Romové pohřbíváni bez církevního obřadu a zároveň měli ještě horší postavení nežli sebevrazi. Romové v minulosti byli pohřbíváni u márnic, kostnic. Ale také při kočování se pohřbívali v lese do země a ve stoje. Z tohoto důvodu je pro Romy problém se vyrovnat s vlastní historií a důstojností smrti a umírání. Přitom většina Romů jsou křesťané, kteří danou víru praktikují hlavně v sobě. Nepotřebují okázalé ceremonie v kostele. Kostel je pro Romy symbolem úředních záležitostí – křest a pohřeb. Pro Romy není důležitá svatba, pro ně jsou důležité zasnuby. Tradice, jež se vážou s pospolitostí rodiny a samotným významem smrti je vartování, jakožto hlídání zemřelého. Zakrývání zrcadel se praktikuje z důvodu, aby v zrcadle nebyl spatřen duch předešlých zemřelých. Romové mají představu o tom, že by měli umírat doma, neboť v nemocnici

nedostávají možnost prožívat vlastní tradice a sounáležitost. Problémem je pro ně i to, že při úmrtí mimo domov, se nemohou o zemřelého postarat. Pro pozůstalé je však důležité i to, že před cestou do kostela je zemřelý uložen doma v rakvi v zatemnělé místnosti, která je farářem vykropená. Samotný pohřeb je však církevní záležitostí. Důležitou záležitostí pro Romy je celkově hudba, která provází celý pohřeb v kostele a posléze po cestě na hřbitov a při ukládání rakve do hrobu. Je však nutné říci, že hudba se mění v průběhu celého pohřbu. V kostele se hrají pomalé písně, tzv. kostelové. Po cestě na hřbitov a při ukládání rakve do hrobu se hrají trochu rychlejší písně a také ty, které měl zemřelý rád, avšak nehraje se čardáš. Hudba je pro Romy velmi důležitá. Při ní hodně na zemřelého vzpomínají. Pokud budeme hovořit o možnostech pomoci pozůstalých Romů, jedná se hlavně o pomoc mezi úzkým a širokým okruhem rodiny. Poradenství pro pozůstalé by přijal jenom jeden informátor, který však je ve společenství svědků Jehovových. Pokud by křesťanští Romové vzali v potaz poradce pro pozůstalé, musel by to být starý Rom, který se v dané komunitě pohybuje. Pro Romy je důležité sdílení společných hodnot a tradic.

Obrázek č. 3 Myšlenková mapa

7 DISKUSE

Samková (2011, s. 16) zkoumala u Romů strach ze smrti, který jim následně působí existenciální úzkost. Za význam smrti pro Romy pokládá cíl, jež v sobě nese sílu zbavení života. Ve výzkumném šetření jsme se tedy zabývali tím, jak naši informátoři pohlíží na strach ze smrti, s čím je ten strach pojí a také, zda vidí určitý přesah po smrti. Všichni aktéři výzkumu vnímají smrt jako koloběh života. Avšak někteří aktéři výzkumu mají smrt spojenou s nechvalnou minulostí, neumožněním důstojného rozloučení. Smrt tedy pro některé přináší obavy, které, jak popisuje Samková, mohou vést k existenciální úzkosti. Všichni Romové se bojí smrti. Kromě jednoho aktéra výzkumu věří na transcendenci duše, což potvrzuje výrok paní Samkové. V oblasti transcendence duše se zabývají i možnosti, že se duše nově narodí ve formě zvířete. Možnosti způsobu transcendence romské duše paní Samková ve své publikaci nerozebírá. Oblast transcendence se pojí i s dalšími prvky, které jsou u Romů popisovány – komunikace s duchy, Mule, ale i samotné magično. Informátor č. 1 hovořil o tom, že její prababička věděla víc a sama věděla, kdy zemře. Jak je známo, Romové jsou otevření mystičnosti. Sama Davidová (2004, s. 130) popisuje jako součást romského života i věštění a magii. Popisuje zde mnohé magické rituály, které se v minulosti používaly. I v dnešní době se stále v pohádkách objevuje, jak „cikánka“ četla lidem osud z ruky, nebo mnozí lidé si nechávají vykládat cikánské karty.

Informátoři výzkumu často hovořili o důležitosti romské hudby při obřadu v kostele, cesty z kostela, a také na hřbitově. V kostele se hrají tzv. kostelní písně, též nazývané halgaty. Jedná se o dlouhé a táhlé písně. Informátoři hovořili o skutečnosti, že do romské hudby při pohřbu se investují nemalé peníze, že musí být kvalitní romská kapela. Na samotném hřbitově při hrobu se hrají i písně, které měl zemřelý rád. Hudba dle informátorů je trochu svižnějšího tempa, přechodového. Nehraje se však čardáš. Dle informátora č. 3 se historie Romů předává právě v hudbě a ústní lidové slovesnosti. Tuto skutečnost potvrzuje i Davidová (2004, s. 105). Oblastí romské hudby a jejího přínosu pro sociální pedagogiku a multikulturalitu se zabývá paní magistra Iva Staňková. Paní Staňková ve své diplomové práci analyzovala obsahovou stránku romských písní. Staňková (2015, s. 59) v rámci provedené empirie založené na deskripci a obsahové analýze 497 romských písní zjistila následující kategorie témat dané hudby: „*romská pospolitost, tíživá nebo krizová situace, exprese lásky, společensky nežádoucí jevy, romská pospolitost, exprese smutku, fenomény – huba, zpěv, tanec, životní podmínky, religiózní symbolika, deskripce krásy, ostatní životní události a soužití s majoritou.*“ Staňková (2015, s. 69) při rozboru kategorie tíživé nebo

krizové situace uvádí, že: „V 31 % se zpívá o smrti.“ Při úmrtí se nejčastěji zpívá nad ztrátou matky. Je zde vyjádřen žal, bolest. V oblasti exprese smutku je tématem truchlení, žal, smutek nad ztrátou blízké osoby. V oblasti religiozity se víra projevuje ve spojitosti kostela či hřbitova (Staňková, 2015, s. 69 – 85). Tato velice rozsáhlá analýza písni nám potvrzuje i fakt, že se Romové bojí smrti. Ale také je pro ně při těchto příležitostech důležitá spojitost s kostelem a hřbitovem. To dokresluje i důležitost pohřebního rituálu, tedy poslední cesty zemřelého. Významem je tedy vzdát holt zemřelému člověku, projevit mu úctu a uznání. Při pohřebním obřadu mohou pozůstalí ventilovat své myšlenky, emoce. Samotný pohřeb má však význam pro pozůstalé i z psychologického hlediska. Je důležité mít obřad, neboť jeho absence může působit nedokončeností procesu a prodlužuje dobu truchlení (Špatenková, 2014, s. 165 – 169). V rámci výzkumu jsme chtěli zjistit rituály, které se váží bezprostředně pohřbu. Jak nám informátoři sdělili, pro ně je důležité se o zemřelého postarat v komunitě, vypravit jej na poslední cestu. Je to součást jejich loučení, to samé mít v den pohřbu doma vystavenou rakev se zemřelým a provést tradici trojího poklepání o podlahu. Pohřeb je pro ně velkou událostí. Informátor č. 5 však upozorňuje, že pro něj nemá tolikero hodnotu velký, honosný pohřeb, protože to je pro něj okázalost. Pohřeb vnímá jako projevení úcty zemřelému. V rámci rituálu je ještě samotné téma pohřbení zemřelého. Někteří informátoři se shodli, že je absence romských hřbitovů. Nesešli se však k odůvodnění absence. Informátor č. 3 tuto věc spojuje s kočováním a tvrzením, že pro Romy je důležitější duše, nežli samotné tělo. To si ovšem nemyslí informátoři č. 1 a č. 6, kteří naráží, že Romům v historii nebylo povoleno důstojné pohřbení ať již z důvodu, že patřili až za sebevrahy, nebo z důvodu historie za období nacismu a koncentračních táborů. Zde opět vidíme propojení s tezí Samkové. Pro Romy je důležitý církevní pohřeb a mše, což dokazuje i to, že veškeré pohřby se konají v kostele.

Pokud chceme, aby Romové respektovali své tradice a hodnoty, je nutné je v nich podporovat. Podněcovat v nich jejich Romipen a zároveň klást důraz na multikulturní výchovu po čas celého jejich života a života majoritní společnosti. Musíme brát v potaz, že výchova je důležitým prvkem formování každého jedince. To samé platí i o edukaci. Při výchově a vzdělávání romských žáků je důležité využití romologie včetně jejich disciplín Balvín (2011, s. 67).

8 DOPORUČENÍ

Přínos předkládané bakalářské práce spatřujeme hlavně v oblasti poznatků, které by mohly pomoci Romům v důstojnějším prožívání ztráty jejich blízkého člověka. Jak z interpretace rozhovorů je patrné, hodně Romů prožívá ambivalentní až stresující situace z toho, že si uvědomují, že Rom nedostane klidu ani po smrti. Nepřidává tomu ani současná situace předních českých politiků, kteří se vyjadřovali k pracovnímu táboru v Letech. Andragog, který působí v oblasti multikulturního prostředí, musí znát veškeré tradice, hodnoty a rituály všech zúčastněných osob. Hovoříme-li o problematice smrti a umírání je důležité stavě na emocionalitě Romů a také na otázce, která je pro mnohé respondenty obtížná ke zvládnutí a to je historie a problematika nedůstojného umírání. Rádi bychom upozornili na problematiku umírání ve zdravotnickém zařízení, kde dle informátorů poskytnuto vždy přívětivé prostředí pro rodinu umírajícího člověka. Většina informátorů hovoří o tom, že by člověk měl zemřít v domácím prostředí. Informátorům chybí i větší porozumění ze strany zdravotnického personálu, konkrétně v tom, že pracovníci neumožní rodině být celou dobu s umírajícím člověkem na pokoji. Tato situace však není problémem jenom u nás v České republice, ale také na Slovensku.⁵ Dalším doporučením je působit na osvětu pro pracovníky v pohřebnictví, i když víme, že je to obtížné i s ohledem na fakt, že zde působí hlavně muži. Pro Romy je podstatné celkové porozumění a možnost projevit a akceptovat jejich důstojnost ve všech situacích. Hodně si cení možnosti postarat se o své blízké v domácím prostředí, avšak je cítit bariéru ze stran pracovníků pohřební služby. Může to být zapříčiněno jejich nezkušeností. V návaznosti na dané informace by bylo vhodné, aby vznikla příručka pro pracovníky pohřební služby, která by ulehčila komunikaci mezi nimi a pozůstalými. Tím pádem by se dala předpokládat nižší míra nedorozumění. V případě Romů je však důležité proniknout i do tajů jejich hudby a různých forem hudby.

Jako určitou devízu předkládané bakalářské práce můžeme vnímat fakt, že jsme neobsáhli širší pole výběru informátorů. Myslíme si, že by práci prospělo, kdyby byla práce

⁵ Dcera autorky předkládané bakalářské práce byla na stáži na Slovensku v prvním hospici na Slovensku Matky Terezy v Bardějovské Nové Vsi a také v nemocnici v Bardejově. Vstřícné jednání zažila v hospici.

obohacena i o aktéra výzkumu z řad olšských Romů. Avšak autorkou oslovený informátor odmítl poskytnutí rozhovoru. Dá se předpokládat, že jejich tradice by práci obohatily o cenné poznatky.

ZÁVĚR

Cílem bakalářské práce bylo zmapovat dodržování tradic a zvyků u dnešních Romů spojených s umíráním a smrtí. Mezigenerační pohled Romů na smrt a umírání však propojuje oblast sociální pedagogiky, medicíny, multikulturní andragogiky, pohřebnictví a etnologie. Daný cíl se nám podařil naplnit.

Teoretická část předkládané práce byla zpracována na základě kompilačního charakteru. Empirická část práce byla zpracována v kvalitativním paradigmatickém modelu zakotvené teorie. V teoretické části bakalářské práce jsem se zabývala problematikou, jež se týká objasněním pojmů z pohledu andragogiky, thanatologie, jakožto vědy o smrti a umírání. V další kapitole jsem vydefinovala thanatologii jako vědu a také jsem se zabývala jejím historickým kontextem. Navázala jsem na propojení andragogiky a thanatologie. V neposlední řadě jsem se zabývala problematikou Romů s ohledem na jejich dějiny, tradice a na konci dané kapitoly se zaměřila na romské tradice spojené se smrtí a umíráním.

Z empirické části se nám podařilo vyprofilovat výsledky, ke kterým je třeba přihlížet při práci s Romy. Velmi zajímavý poznatek, nad kterým bychom se měli zamyslet, vychází z historie. Není to jen historie nedávné minulosti, ale hlavně historie romského národa, který je doposud některými lidmi považován za národ kočovníků. Romové se bojí smrti i z důvodu, který plyne z jejich historie a nemožnosti důstojného pohřbívání. Ne nadarmo jeden aktér výzkumu řekl: „*Židé je mají, že jo, ale my nemáme jako i ne, že teď by to už mohlo být, ale zpětně, jo.*“ Nelze však zobecnit, že daný názor má starší generace Romů. Nejmladší aktér výzkumu sám hovořil o kremaci ve spojitosti s koncentračním táborem za dob nacismu. Zde je vidět, že Romové sice prožívají emoce a věci tady a teď, ale jejich historické kořeny jsou v nich silně zakořeněny. Další výzvou, která pro nás z výzkumu vyplývá, je, že v oblasti pedagogiky a potažmo andragogiky je nutné Romy usměřňovat pro život v majoritní společnosti, ale dopřát jim i prostor pro jejich vyjádření a sebevyjádření. Výsledkem úspěšné integrace romského dítěte do majoritní společnosti je tedy to, že akceptuje a praktikuje náležitosti, které od něj očekává majoritní společnost, zároveň však v komunitě dodržuje a vykonává jejich zvyky, tradice a rituály. Tato myšlenka by měla být základním kamenem při vzdělávání pedagogů na všech úrovních školství a také v rámci vzdělávání sociálních pedagogů, všech pracovníků v sociálních službách a potažmo i těch odborníků, kteří působí na institucionální výchovu a ovlivnění dětí a dospělých. Každý Rom by měl být hrdý na Romipen, tedy na své romství. Tím se

zasadí o dodržování tradic a jejich předávání dalším generacím. Tradice a zvyky Romů jsou různé, liší se dle jejich původu. Jiné tradice a zvyky praktikují Olašští Romové, jiné zase Slovenští Romové. Základ prožívání a emocí je však stejný. Plyne z emocionality národa a jejich historického původu. Zde však dochází často k třecím plochám ve zdravotnictví a někdy i u pracovníků v pohřebních službách. Majoritní společnost má spojené romské pohřby s tím, že Romové na nich až „přehnaně“ brečí, omdlívají a často je zde přítomna i sanitní vůz. Tyto situace mohou nastat s ohledem z několika důvodů. Pozůstalý může být vyčerpaný z vartování a nemá již sílu vše ustát. Musíme si uvědomit, že český národ je spíše národem introvertním, kdežto romský národ můžeme řadit k extrovertům. Pro samotný zármutek a truchlení je důležité projevit emoce, vybrečet se, vykřičet se. To nám pomůže ke smíření se situací. Pro Romy je však důležitá i víra v Boha a nadpřirozené síly. Romové věří, že smrtí „to“ nekončí. Hovoří i o znovunarození duše zemřelého člověka. Často hovoří o Mule, což je duch zemřelého, který má na pozemském světě nevyřešenou situaci. Některé rodiny mají tradice, že když mají strach, obrací si noční košili naruby, pod polštář si dávají příbor. Avšak je potřebné mít na paměti, že ne všichni Romové jsou křesťané, což dokázal samotný výzkum, kdy jeden informátor je ve společenství Svědků Jehovových a jejich tradice se odlišují od tradic křesťanů. Hovoří o tom, že pro ně, je pohřeb projevem úcty k zemřelému, kdežto klasický romský pohřeb vnímá spíše jako okázalost, potřebu honosnosti. Pravdou je však skutečnost, že romské pohřby jsou finančně nákladné, ale automaticky se na něj skládá blízká i široká rodina, a také známí a kamarádi.

Myslím si, že předkládaná bakalářská práce je hodnotná hlavně v uvědomění si, že mnohé aspekty u Romů jsou stále ovlivněny jejich historií. Nelze jim ji upřít a hovořit o tom, že když se narodili v České republice, nejsou ničím ovlivněni. Dalším důležitým přínosem je i skutečnost, že by Romové nepřijali poradce pro pozůstalé, který by sám nebyl Rom a nepracoval v dané oblasti poradenství delší dobu a ani zde není jistota, že by ten daný člověk plně uspěl u většiny Romů. Naskytá se spíše myšlenka, že je potřebné vzdělávat pomáhající profese k podpoře rodiny a práci v rámci komunity, protože u Romů plně platí fakt, že veškeré záležitosti se projednávají v rodině, která vykazuje prvky pospolitosti.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

1. ARIÉS, Philippe, 2000a. *Dějiny smrti [Díl 1, Doba ležících]*. Praha: Argo. ISBN 8072032860.
2. BAKALÁŘ, Petr, 2004. *Psychologie Romů*. Praha: Votobia. ISBN 80-7220-180-8.
3. BALVÍN, Jaroslav, 2012. *Pedagogika, andragogika a multikulturalita*. Praha: Hnutí R. ISBN 978-80-86798-07-3.
4. BALVÍN, Jaroslav, 2011. *Andragogika a filozofie: V aplikaci na romskou kulturu*. Praha: Hnutí R. ISBN 978-80-86798-15-8.
5. BARTOŇKOVÁ, Hana, D. ŠIMEK, 2002. *Andragogika. Studijní texty pro distanční studium*. Olomouc: Univerzita Palackého. ISBN 80-244-0394-3.
6. BENEŠ, Milan, 2008. *Andragogika*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-2580-2.
7. BENEŠ, Milan, 1997. *Úvod do andragogiky*. Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-542-6.
8. BITTNEROVÁ, Dana, M. MORAVCOVÁ, 2014. *Etnické komunity. Romové*. Praha: Fakulta humanitních studií. ISBN 978-80-87398-45-6.
9. BUDILOVÁ, LENKA, M. JAKOUBEK, 2003. *Romské osady v kulturologické perspektivě*. Brno: Doplněk. ISBN 80-7239-140-2.
10. COHN, Werner, 2009. *Cikáni*. Praha: sociologické nakladatelství SLON. ISBN 978-80-7419-008-7.
11. DAVIDOVÁ, Eva, 2004. *Romano drom – Cesty Romů 1945 – 1990: změny v postavení a způsobu života Romů v Čechách, na Moravě a na Slovensku*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN 9788024405247.
12. FELDMANN, Klaus, 2004. *Tod und Gesellschaft. Sozialwissenschaftliche Thanatologie in Überblick*. Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften. Bez ISBN
13. FONSECA, Isabel, 1995. *Bury Me Stading: The Gypsies and Their Journey*. New York: Alfred A. Knopf, Inc. ISBN 067973743X.
14. FRASER, Angus, 1998. *Cikáni*. Praha: NLN – Nakladatelství lidové noviny. ISBN 807106212X.
15. HAŠKOVCOVÁ, Helena, 2012. *Sociální gerontologie aneb Senioři mezi námi*. Praha: Galén. ISBN 9788072629008,

16. HAŠKOVCOVÁ, Helena, 2000. *Thanatologie: Nauka o umírání a smrti*. Praha: Galén. ISBN 8072620347.
17. HENDL, Jan, 2008. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-485-4.
18. HORVÁTHOVÁ, Jana, et. al., 1999. *Romové – O Roma: Tradice a současnost - Angoder the akának*. Brno: Svan Moravské zemské muzeum Muzeum romské kultury. ISBN 80-85956-14-4.
19. JAKOUBEK, Marek, 2004. *Romové – konec (ne)jednoho mýtu*. Praha: Socioklub. ISBN 8086140210.
20. JAKOUBEK, Marek. T. HIRT, 2004. „Romové“ v osidlech sociálního vyloučení. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk. ISBN 8086898768.
21. KELNAROVÁ, Jarmila, 2007. *Tanatologie v ošetrovatelství*. Brno: Literra. ISBN 978-80-85-763-36-2.
22. KNOBLAUCH, Hubert. A. ZINGERLE, 2005. *Thanatosoziologie. Tod, Hospiz und die Institutionalisierung des Sterbens*. Berlin: Duncker & Humblot. ISBN 978-3-428-11825-0.
23. KROUTILOVÁ NOVÁKOVÁ, Radana, 2012. *Pečovatelství II*. Praha: Triton. ISBN 978-80-7387-531-2.
24. KŘIVOHLAVÝ, Jaro, S. KACZMARYCK, 1995. *Poslední úsek cesty*. Praha: Návrat domů. ISBN 8085495430.
25. KŘIVOHLAVÝ, Jaro, 1991. *Křesťanská péče o nemocné a umírající*. Praha: Advent. Bez ISBN.
26. KÜBLER ROSS, Elisabeth, 2015. *O smrti a umírání*. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0911-9.
27. KÜBLER ROSS, Elisabeth, 1997. *To live until we say good bye*. New York: TOUCHSTONE Simon & Schuster. ISBN 978-0684839486.
28. KUTNOHORSKÁ, Jana, 2007. *Etika v ošetrovatelství*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-2069-2.
29. LIÉGEOIS, Jan – Pierre, 1995. *Rómovia cigáni kočovníci*. Bratislava: Informačné

a dokumentačné stredisko o Rade Európy Academia Istropolitana. ISBN 8096767429.

30. MATOUŠEK, Oldřich, P. KODYMOVÁ, J. KOLÁČKOVÁ, 2005. *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. Praha: Portál. ISBN 80-7367-002-X.

31. MIOVSKÝ, Michal, 2006. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing. ISBN 80-247-1362-4.

32. MUNZAROVÁ, Marta, 2005. *Eutanázie nebo paliativní péče?* Praha: Grada Publishing. ISBN 8024710250.

33. NEČAS, Ctibor, 1999. *Romové v České republice včera a dnes*. Olomouc: Univerzita Palackého. ISBN 8070679522.

34. PALÁN, Zdeněk, T. LANGER, 2008. *Základy andragogiky*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského Praha. ISBN 978-80-86723-58-7.

35. PRŮCHA, Jan. J. VETEŠKA, 2014. *Andragogický slovník*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-4748-4.

36. ŘÍČAN, Pavel, 1998. *S Romy žít budeme – jde o tok jak: dějiny, současná situace, kořeny problémů, naděje společné budoucnosti*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-250-5.

37. SAMKOVÁ, Klára A., 2011. *Romská otázka: psychologické důvody sociálního vyloučení Romů*. Praha: Blinkr. ISBN 978-80-87579-03-9.

38. STRAUSS, ANSELM, J. CORBINOVÁ, 1999. *Základy kvalitativního výzkumu*. Boskovice: Albert. ISBN 808583460X.

39. SVATOŠOVÁ, Marie, 1995. *Hospice a umění doprovázet*. Praha: Ecce homo. 8090204902.

40. ŠEVČÍKOVÁ, Veronika, 2008. *Slyšet, cítit, dotýkat se...: Romská hudba a hudebnost Romů jako pozitivní kulturní stereotyp a dominantní kulturní konfigurace*. Šenov

u Ostravy: Ostravská univerzita v Ostravě. ISBN 978-80-7368-569-0.

41. ŠPATENKOVÁ, Naděžda, et. al., 2014. *O posledních věcech člověka - Vybrané kapitoly z thanatologie*. Praha: Galén. ISBN 978-80-7492-138-4.

42. ŠPATENKOVÁ, Naděžda, 2013. *Poradenství pro pozůstalé. Principy, proces, metody*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-3736-2.

43. ŠVARŤÍČEK, Roman, K. ŠEĎOVÁ, et. al., 2007. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0644-6.

44. UNUCKOVÁ, Michaela, 2007. *Žijí mezi námi*. Karviná: Občanské sdružení „Sdružení Romů severní Moravy. ISBN 978-80-239-9286-1.

45. VORLÍČEK, Jiří, Z. ADAM, Y. POSPÍŠILOVÁ, et. al., 2004. *Paliativní medicína*. Praha: Grada Publishing. ISBN 8024702797.

Diplomová práce:

STAŇKOVÁ, I. *Romská hudba jako zrcadlo aktuálních problémů sociální pedagogiky*. Zlín, 2015. Diplomová práce. Univerzita Tomáše Bati, Fakulta humanitních studií, Ústav pedagogických věd. Vedoucí diplomové práce Jaroslav Balvín.

Text ve sborníku:

Jochmann, Vladimír. „Výchova dospělých – andragogika.“ Pp. 11–22 in *Varia sociologica et andragogica*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1992

Časopis:

BÁRTOVÁ, Sylva. *Umírání a smrt jako sociální problém*, 2005. Asociace vzdělavatelů v sociální práci. 2005, roč. 2005, č. 2. ISSN 1213-624.

HAJSKÁ, Markéta. *Křtem proti zlým silám*, 2004, roč. 7, č. 1. Brno: Dingir. Bez ISSN.

Elektronické zdroje:

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Sčítání lidí, domů a bytů rok 2011*. In Český statistický úřad [online] [cit. 23. 3. 2018] Dostupné z <https://www.czso.cz/csu/sldb>

UMÍRÁNÍ. *Umírání a smrt v romské kultuře*. In Umirani [online] [cit. 25. 3. 2018]
Dostupné z: <http://www.umirani.cz/clanky/umirani-a-smrt-v-romske-kulture>

QUALRES ORG. *Semi-structured Interviews*. In Qualres org [online] [cit. 16. 3. 2018]
Dostupné z: <http://www.qualres.org/HomeSemi-3629.html>

SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ A ZKRATEK

atd. a tak dále

mj. mimo jiné

např. například

s. strana

tzn. to znamená

č. číslo

roč. ročník

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obrázek č. 1 Kategorie otevřeného kódování

Obrázek č. 2 Model axiálního kódování

Obrázek č. 3 Myšlenková mapa

SEZNAM TABULEK

Tabulka č. 1 Dělení andragogiky

Tabulka č. 3 Přehled informátorů

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha PI: Rešerše Používané literatury

Příloha PII: Slovníček pojmů

Příloha PIII: Informovaný souhlas k bakalářské práci

Příloha PIV: Přepis rozhovoru s informátorem číslo 3

Příloha PV: Přepis rozhovoru s informátorem číslo 2

Příloha PVI: Přepis rozhovoru s informátorem číslo 6

Příloha PVII: Vybrané romské písně s tématem smrti

PŘÍLOHA P I: REŠERŠE LITERATURY

ARIÉS, Philippe, 2000a. *Dějiny smrti [Díl 1, Doba ležících]*. Praha: Argo. ISBN 8072032860.

Publikace je komparativního rázu a zabývá se proměnou smýšlení o aktu smrti, pohřebních rituálech a také samotné podobě hřbitovů. Téma smrti je zkoumáno z více úhlů pohledu. Kniha *Dějiny smrti* byla vydána po 20 letech zkoumání toho fenoménu Philipem Ariésem. Jedná se o dvou dílnou publikaci.

BAKALÁŘ, Petr, 2004. *Psychologie Romů*. Praha: Votobia. ISBN 80-7220-180-8.

Dílo Petra Bakaláře se zabývá problematikou romské psychologie. Kniha se snaží poukázat na rozdílné intence mezi psychikou Romů a neromů. Tato kniha je pro odbornou veřejnost kontroverzní i z důvodu, že se nikdo k této publikaci nevyjádřil. Kromě strategií i s ohledem na chování, partnerské strategie, charakteristiky rodiny, přes mentální zdraví až po kriminalitu se v knize popisují i vybrané témata z psychologie Romů např. romské organizace, móda a oblékání, hudební nadání.

BALVÍN, Jaroslav, 2011. *Andragogika a filozofie. V aplikaci na romskou kulturu*. Praha: Hnutí R. ISBN 978-80-86798-15-8.

Pan Balvín je docentem v oboru pedagogiky se zaměřením na filosofii výchovy a propojení multikulturalismu se zaměřením na romskou kulturu. Jako vyučující a garant obory Andragogiky v profilaci na řízení lidských zdrojů v neziskové sféře působí na Univerzitě Tomáše Bati ve Zlíně. Ve své publikaci zdůrazňuje praktický rozměr filosofie výchovy v propojení s multikulturní výchovou. Pro pochopení samotné filosofie života jedince definuje danou oblast zkoumání na základě Podobenství Platonovy jeskyně. Svou tezi dále rozpracovává do konkrétních praktických příkladů v oblasti aplikace právě na romskou kulturu.

BALVÍN, Jaroslav, 2012. *Pedagogika, andragogika a multikulturalita*. Praha: Hnutí R. ISBN 978-80-86798-07-3.

Docent Balvín ve své knize Pedagogika, andragogika a multikulturalita pojednává o fenoménu multikulturality v návaznosti na agoge jakožto možnosti vzdělávání dospělých k pochopení a propojení poznatků současného dění ve společnosti. Monografie vymezuje oblast multikulturality a edukace, jakožto ekvivalentu k výchově a vzdělávání a také o sociální etice a hře.

BARTOŇKOVÁ, Hana, D. ŠIMEK, 2002. *Andragogika. Studijní texty pro distanční studium*. Olomouc: Univerzita Palackého. ISBN 80–244-0394-3.

Autoři Bartoňková s Šimkem napsali studijní oporu pro studenty oboru Andragogiky, které sami vyučují. Předkládaná studijní opora pojednává o základech andragogiky, problematice, oborech andragogiky, včetně historie andragogiky jako vzdělávání dospělých.

BENEŠ, Milan, 2008. *Andragogika*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-2580-2.

Beneš je docentem v oboru andragogiky. V současné době pracuje jako vedoucí katedry Andragogiky na Univerzitě Jana Amose Komenského v Praze. Dílo *Andragogika* je základním textem pro studenty oboru Andragogika a také Personální management. Pojednává o problematice vzdělávání dospělých, jakožto o oboru, který se neustále a hlavně dynamicky rozvíjí. V díle jsou propojeny základní informace o andragogice až po tvorbu nových koncepcí vzdělávání dospělých.

BENEŠ, Milan, 1997. *Úvod do andragogiky*. Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-542-6.

Tato publikace je monografie pojednávající o vědní disciplíně andragogiky. Rozebírá andragogiku z pohledu vývoje, praxe, trendech v andragogice a základních směrech ve vzdělávání dospělých.

BITTNEROVÁ, Dana, M. MORAVCOVÁ, 2014. *Etnické komunity. Romové*. Praha: Fakulta humanitních studií. ISBN 978-80-87398-45-6.

Daná kniha se snaží propojit pohled majority na romskou problematiku včetně života Romů v separovaných lokalitách. Zabývá se i otázkou mladé generace kontextu majoritních institucí. V knize je pojednání i o romské hudbě.

BUDILOVÁ, LENKA, M. JAKOUBEK, 2003. *Romské osady v kulturologické perspektivě*. Brno: Doplněk. ISBN 80-7239-140-2.

Daný sborník je prací studentů Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze na katedře kulturologie. V příspěvku Specifika romské religiozity je pojednáno o kultu přísahy u kříže a specificích víry.

COHN, Werner, 2009. *Cikáni*. Praha: sociologické nakladatelství SLON. ISBN 978-80-7419-008-7.

Werner Cohn je sociolog, který danou knihu prvně vydal v roce 1973. V knize čtenáře seznamuje s problematikou romství, cikánství. Plusem dané předložené knihy je spojení českých a tuzemských studií o Romech.

DAVIDOVÁ, Eva, 2004. *Romano drom – Cesty Romů 1945 – 1990: změny v postavení a způsobu života Romů v Čechách, na Moravě a na Slovensku*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN 9788024405247.

V knize jsou popsány osudy Romů u nás a na Slovensku v letech 1945 – 1990. Kniha se zaměřuje na tradiční život českých a slovenských Romů. Kniha obsahuje i autentický fotografický materiál.

FELDMANN, Klaus, 2004. *Tod und Gesellschaft. Sozialwissenschaftliche Thanatologie in Überblick*. Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften. Bez ISBN

Monografie pojednává o problematice medicinalizace smrti a sociálním aspektům smrti a umírání.

FONSECA, Isabel, 1995. *Bury Me Stading: The Gypsies and Their Journey*. New York: Alfred A. Knopf, InC. ISBN 067973743X.

V monografii nás autorka seznamuje s životem a putováním Romů. V knize jsou popsány i rituály pohřbívání Romů. Popisuje pohřbívání mrtvých členů rodiny ve stoje v lesích. Kniha je opatřena i fotografiemi.

FRASER, Angus, 1998. *Cikáni*. Praha: NLN – Nakladatelství lidové noviny. ISBN 807106212X.

Sir Fraser popisuje na základě historických pramenů vznik romského etnika z Indie, jejich migraci až do Egypta. Ukazuje nám tradiční život Romů, jejich kultur.

HAŠKOVCOVÁ, Helena, 2012. *Sociální gerontologie aneb Senioři mezi námi*. Praha: Galén. ISBN 9788072629008,

Monografie popisuje problematiku zdravých i nemocných osob seniorského věku a také uvádí pojmy a informace, jež se váží k dané problematice.

HAŠKOVCOVÁ, Helena, 2000. *Thanatologie. Nauka o umírání a smrti*. Praha: Galén. ISBN 8072620347.

Kniha Haškovcové pojednává o téma umírání a smrti a také paliativní medicíny. Zabývá se i otázkou eutanazie, hospiců a také okolností týkajících se pohřbu. Snaží se o pochopení důstojnosti smrti.

HENDL, Jan, 2008. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-485-4.

Publikace se věnuje teoriím, metodám a aplikacím kvalitativního výzkumu. Popisuje zakotvenou teorii, etnografickým výzkumem až po kritický výzkum. Dále popisuje triangulaci dat až po otázky etického výzkumu.

HORVÁTHOVÁ, Jana, et. al., 1999. *Romové – O Roma: Tradice a současnost - Angoder the akának*. Brno: Svan Moravské zemské muzeum Muzeum romské kultury. ISBN 80-85956-14-4.

Daná kniha přibližuje život Romů. Publikace je obstaraná bohatou fotografickou tvorbou.

JAKOUBEK, Marek, 2004. *Romové – konec (ne)jednoho mýtu*. Praha: Socioklub. ISBN 8086140210.

Knihy pojednává o analýze tradiční romské kultury, způsob života Romů a také se zamýšlí nad faktory, díky nimž se nedaří dosáhnout větších úspěchů v oblasti sociálních vztahů.

JAKOUBEK, Marek. T. HIRT, 2004. „*Romové*“ v osidlech sociálního vyloučení. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk. ISBN 8086898768.

Jedná se o sborník. Zabývá se problematikou exkluze a také problematikou příbuzenství v ghettech. Sborník je zacílen i na integrační politiku, terénní práci.

KELNAROVÁ, Jarmila, 2007. *Tanatologie v ošetrovatelství*. Brno: Littera. ISBN 978-80-85-763-36-2.

Monografie pojednává o problematice Thanatologie jakožto oblasti umírání a smrti v ošetrovatelské praxi. Je učebnicí pro zdravotní sestry i v oblasti prožívání umírajících.

KNOBLAUCH, Hubert. A. ZINGERLE, 2005. *Thanatosociologie. Tod, Hospiz und die Institutionalisierung des Sterbens*. Berlin: Duncker & Humblot. ISBN 978-3-428-11825-0 .

Knoblauch s Zingerlem pojednávají o sociálním aspektu umírání a smrti. Rozebírají problematiku institucionalizovaného umírání a alternativou hospicového zařízení.

KROUTILOVÁ NOVÁKOVÁ, Radana, 2012. *Pečovatelsví II*. Praha: Triton. ISBN 978-80-7387-531-2.

Jedná se o učebnici pro studenty střední zdravotnické školy a pro všechny pečovatele. Pojednává o jednotlivých otázkách a problémech, které se týkají péče o nemocné lidi.

KŘIVOHLAVÝ, Jaro, S. KACZMARYCK, 1995. *Poslední úsek cesty*. Praha: Návrat domů. ISBN 8085495430.

Tuto publikaci sepsal teolog a psycholog. Úkolem knihy je nalézt vyváženost v problematice vztahu k umírajícím lidem.

KŘIVOHLAVÝ, Jaro, 1991. *Křesťanská péče o nemocné a umírající*. Praha: Advent. Bez ISBN.

Tato monografie pojednává o problematice propojení křesťanské péče o umírajícího člověka. Je založena na psychologických aspektech a duchovní péči.

KÜBLER ROSS, Elisabeth, 2015. *O smrti a umírání*. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0911-9.

Daná publikace má za cíl propojit poznatky o fenoménu smrti. Je zde uveden pětistupňový model vyrovnávání se smrtí. Péče o umírající je založena na partnerském vztahu.

KÜBLER ROSS, Elisabeth, 1997. *To live until we say good bye*. New York: TOUCHSTONE Simon & Schuster. ISBN 978-0684839486.

Knihy se zabývá problematikou smrti a umírání a přístupů v komunikaci a prožívání umírajících.

KUTNOHORSKÁ, Jana, 2007. *Etika v ošetrovatelství*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-2069-2.

Monografie pojednává o etických otázkách a principech v ošetrovatelské praxi napříč oborovým zaměřením.

LIÉGEOIS, Jan – Pierre, 1995. *Rómovia cigáni kočovníci*. Bratislava: Informačné a dokumentačné stredisko o Rade Európy Academia Istropolitana. ISBN 8096767429.

Pojednává o dějinách a současném evropském kontextu řešení romské problematiky.

MATOUŠEK, Oldřich, P. KODYMOVÁ, J. KOLÁČKOVÁ, 2005. *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. Praha: Portál. ISBN 80-7367-002-X.

Knihy se zabývá aplikací teoretických poznatků do praxe sociální práce v oblasti konkrétních a specifických cílových skupin.

MIOVSKÝ, Michal, 2006. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing. ISBN 80-247-1362-4.

Monografie pojednává o využití kvalitativního přístupu a jeho metod v psychologickém výzkumu. Je zde rozebráno kvalitativní paradigma, jeho ukotvení. Zabývá se transkripcí, zakotvenou teorií, analytickými problémy a také etikou výzkumu.

MUNZAROVÁ, Marta, 2005. *Eutanázie nebo paliativní péče?* Praha: Grada Publishing. ISBN 8024710250.

Monografie se zabývá otázkou paliativní medicíny a také eutanázie. Odpoví na konkrétní otázky, jež jsou spojeny s umíráním a smrtí.

NEČAS, Ctibor, 1999. *Romové v České republice včera a dnes*. Olomouc: Univerzita Palackého. ISBN 8070679522.

Daná kniha se zabývá historickým kontextem příchodů Romů do České republiky. Pojednává i o těžkých otázkách v dobách minulých.

PALÁN, Zdeněk, T. LANGER, 2008. *Základy andragogiky*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského Praha. ISBN 978-80-86723-58-7.

Publikace definuje andragogiku od jejího historického vývoje, vývoje myšlení až po moderní otázky, kterými se andragogika zabývá.

PRŮCHA, Jan. J. VETEŠKA, 2014. *Andragogický slovník*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-4748-4.

Slovník andragogiky slouží jako přehledné pojmosloví, jež se pojí s daným oborem. Lze jej využít i v oblasti kulturologie, HR managementu.

ŘÍČAN, Pavel, 1998. *S Romy žít budeme – jde o tok jak: dějiny, současná situace, kořeny problémů, naděje společné budoucnosti*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-250-5.

Publikace se zabývá krátkým exkurzem do romských dějin, včetně jejich příchodu do našich krajín. Dále pojednává o vztahu Romů a majoritní společnosti. Pojednává i o identitě a romskému dětství.

SAMKOVÁ, Klára A., 2011. *Romská otázka: psychologické důvody sociálního vyloučení Romů*. Praha: Blinkr. ISBN 978-80-87579-03-9.

Publikace advokátky Samkové, jež na počátku 90. let byla představitelkou Romské občanské iniciativy, se snaží reflektovat poznatky z psychologie. Odpovídá na problematiku, co je pro Romy existencionálně důležité a mj. objasňuje i důvod, proč se Romové bojí smrti.

STRAUSS, ANSELM, J. CORBINOVÁ, 1999. *Základy kvalitativního výzkumu*. Boskovice: Albert. ISBN 808583460X.

Knihá pojednává o principech kvalitativního výzkumu a konkrétně popisuje zakotvenou teorii a definuje postupy při otevřeném, axiálním a selektivním kódování.

SVATOŠOVÁ, Marie, 1995. *Hospice a umění doprovázet*. Praha: Ecce homo. 8090204902.

Svatošová ve své monografii poukazuje na problémy, které s sebou přináší samotné umírání. Pojednává o věcech, které se pro člověka mění, nálady, trpí bolestmi, mnohdy i samotou. Snaží se poukázat na možnosti hospice. Monografie je doplněna fotografiemi.

ŠEVČÍKOVÁ, Veronika, 2008. *Slyšet, cítit, dotýkat se...: Romská hudba a hudebnost Romů jako pozitivní kulturní stereotyp a dominantní kulturní konfigurace*. Šenov u Ostravy: Ostravská univerzita v Ostravě. ISBN 978-80-7368-569-0.

Tato publikace se věnuje otázce romské hudby i z pohledu muzikologie a pedagogické praxe. V knize rozebírá pohled na dějiny a současnost romské hudby.

ŠPATENKOVÁ, Naděžda, et. al., 2014. *O posledních věcech člověka - Vybrané kapitoly z thanatologie*. Praha: Galén. ISBN 978-80-7492-138-4.

Špatenková je přední česká postava andragogiky, vedoucí Univerzity třetího věku na Univerzitě Palackého v Olomouci a také psycholožka zabývající se gerontopsychologií a oblastí thanatologie, poradenství pro pozůstalé a krizové intervence. Monografie pojednává o celé šíři problematiky smrti a umírání. Probírá i oblast pohřbívání a křesťanských aspektů, také i oblast přístupu k sebevraždám.

ŠPATENKOVÁ, Naděžda, 2013. *Poradenství pro pozůstalé. Principy, proces, metody*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-3736-2.

Daná publikace popisuje poradenství pro pozůstalé v kontextu nové profese. Čtenáře provází procesem truchlení a celkového doprovázení pozůstalých tak, aby se co možná nejlépe vyrovnaly se svým žalem. Jsou zde prakticky uvedeny postupy a metody.

ŠVARŤÍČEK, Roman, K. ŠEĐOVÁ, et. al., 2007. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0644-6.

Monografie popisuje průběh a podstatu kvalitativního výzkumu v pedagogice. Pojednává o paradigmatických koncepcích, druzích výzkumu a také o etice.

UNUCKOVÁ, Michaela, 2007. *Žijí mezi námi*. Karviná: Občanské sdružení „Sdružení Romů severní Moravy. ISBN 978-80-239-9286-1.

Unucková v knize rozebírá problematiku romského etnika z pohledu etnografického a historického.

VORLÍČEK, Jiří, Z. ADAM, Y. POSPÍŠILOVÁ, et. al., 2004. *Paliativní medicína*. Praha: Grada Publishing. ISBN 8024702797.

Monografie se zabývá oblastí péče o onkologické pacienty a umírající. Kniha je určena pro lékaře, ale je zde pojímán rozměr psychologický, sociální, spirituální a etický. Zabývá se podstatou a důležitostmi paliativní medicíny, jakožto konceptu úlevové léčby o umírající pacienty.

PŘÍLOHA P II: SLOVNÍK ZÁKLADNÍCH POJMŮ

Multikulturní andragogika

Vzdělávání dospělých se snaží v oblasti multikulturality pochopit multikulturní procesy, které probíhají ve společnosti. Úloha multikulturní andragogiky je o zabývání se situací v dnešní době. Důležité je propojení poznatků o multikulturalitě z pedagogiky (Balvín, 2012, s. 6). Samotná andragogika je zaměřena na vzdělávání a učení dospělých (Beneš, 2008, s. 11). Multikulturní andragogika spadá do pojetí andragogiky integrální. Struktura dnešní společnosti ovlivňuje široko spektrální uplatnění v andragogice (Jochmann, 1992, s. 18 – 20).

Rom

Romem je ten, kdo se hlásí k romské národnosti (Říčan, 1998, s. 16). Sekyt (In Jakoubek, Hirt, 2004, s. 189, že za Roma považujeme: *„osobu, která je nositelem svého romství, osoba která je romskou společností uznávána a majoritní společností za Roma považována.“*

Ve 20. století docházelo k rasistickému pojetí etnického původu Romů. Byli nazýváni cikáni, cigáni. Původní vlast Romů je Indie (Fraser, 1998, s. 5). Na prvním světovém kongresu v 70. letech minulého století došlo ke shodě, že budou označováni jako Romové (Nečas, 1999, s. 11 – 15). Důležitá je identita Roma, která je spojena s chováním, které je definováno přes hodnoty vlastní kultury a přes proces uvědomění a sebeuvědomění (Balvín, 2012, s. 43).

Smrt

Smrtí končí život člověka (Kutnohorská, 2007, s. 71). Lidské smrti mnohdy předchází sociální smrt. Smrtí člověk odchází na věčnost Boží (Špatenková, 2014, s. 34). Dovršením názoru o smrti, jako završení lidského života na tomto světě je pohled předních českých psychologů. Křivohlavý s Kaczmaryczkem (1995, s. 56 – 57) pohlíží na smrt ze čtyř rovin křesťanského původu. Nahlíží na celou situaci z pohledu toho, že smrt je přejímána jako projev Boží – Otcovy vůle a vložení se do rukou Božích.

PŘÍLOHA P III: IFORMOVANÝ SOUHLAS K BAKALÁŘSKÉ PRÁCI

Informovaný souhlas s poskytnutím rozhovoru a dalších informací pro bakalářskou práci: Mezigenerační pohled Romů na umírání a smrt

Držitel souhlas: Jarmila Gálová, Sídliště 1516, Bystřice pod Hostýnem

e-mail: j.galova@seznam.cz

Předmět a provedení: Výzkum se zaměřuje na zjištění kulturních vzorců včetně tradic 3 generací Romů na oblast umírání, smrti a dodržování pohřebních rituálů.

Výzkum je prováděn v rámci zpracování bakalářské práce na Ústavu pedagogických věd na Fakultě humanitních studií Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně.

Výzkum bude veden formou rozhovoru. Průběh rozhovoru bude nahráván a ze zvukového záznamu bude následně pořízen doslovný přepis, který bude dále analyzován a interpretován.

Zvukový záznam bude sloužit pouze pro potřebu doslovného přepisu a bude k dispozici pouze Jarmile Gálové. Doslovný přepis bude důsledně anonymizován tak, aby byla zaručena anonymita a ochrana všech osob zmíněných v průběhu rozhovoru, a aby nebylo možné tyto osoby na základě anonymizovaného přepisu identifikovat. Zejména budou změněna všechna

jména osob a míst.

Zvukový záznam a doslovný přepis bude Jarmila Gálová uchovávat u sebe.

Doslovné citace částí anonymizovaného doslovného přepisu mohou být použity v závěrečné bakalářské práci.

Prohlášení:

Souhlasím s poskytnutím rozhovoru a dalších souvisejících informací.

Rozumím výše uvedenému textu a souhlasím s jeho obsahem.

Rozumím tomu, že obsahem rozhovoru a dalších informací mohou být i osobní a citlivé záležitosti a obtížná témata.

Rozumím tomu, že nemusím odpovídat na obtížné nebo nepříjemné otázky.

Rozumím tomu, že mohu úplně zrušit moji účast na výzkumu.

Jméno a příjmení:

Datum a podpis:

PŘÍLOHA P IV: PŘEPIS ROZHOVORU S INFORMÁTOREM ČÍSLO

3

T: Takže já bych se Vás strašně ráda zeptala na téma Mezigenerační pohled Romů na pojetí thanatologie. Takže ráda bych se Vás zeptala na takové citlivé téma, spojené s otázkami smrti, umíráním, tradicemi a zvyky vlastně jak je to u Romů, co jste třeba prožil Vy, nebo jaký na to máte pohled a názor. Začala bych otázkou, jestli jste Vy a Vaše rodina věřící

a v co věříte.

I: Řekl bych, že Romové jsou vesměs všichni věřící, my jsme taky věřící naše rodina. A ale nechodíme do kostela. Máme, věříme ve stejného Ježíše Krista, stejného Boha, ale nemáme se klanět žádným obrázkům, nebo sochám. A nemusíme chodit ani do nějakých chrámů, kostelů, abysme uctívali Boha, ale nosíme ho v sobě.

T: Děkuji. Jak pohlížíte na umírání a samotnou smrt?

I: No já tím, že jsem docela ještě „mladý“, tak jsem se s tím moc nesetkal zatím, kromě bratra a rodičů, tak na jednu stranu se smrti bojím, co se týká mých blízkých, že někoho člověk jako ztratí, jako že se bojí, ale jinak je to koloběh života a věříme, že existuje ještě něco víc, než žít tady na tomto světě, v této rovině.

T: A jste v rodině pověřčiví, věříte v mule?

I: Samozřejmě jsme pověřčiví a v mule věříme. Akorát můj otec, ne že by byl nevěřící jako z hlediska, nebo že by byl věřící, to se takto nedá říci, v něco asi věří, ale nedává to najevo, nemodlí se, neuctívá. A on to bere, on nás učil od malička v tom, že. Víte, co to jsou mule, jako jo?

T: Ano.

I: Duchové jako, že on říkal vždycky, že mulu, jako duchů se bát nemusíme, že mrtvých se bát nemusíme, že se máme bát živých.

T: To se i my takhle říkáme.

I: Takže to znamená, že v naší rodině se nebojíme jít večer na hřbitov, nebojíme se smrti a nebojíme se mrtvých lidí.

T: A i třeba, když někdo zemře, jako ve vaší rodině z tohoto pohledu, zakrýváte zrcadla? Říká se, nebo slyšela jsem, že se vlastně zjevují. To je vlastně zvyk, který se dělává.

I: Jo musím říct, že když se budeme bavit o Romech a zvycích tak, že se tomu nějakou dobu věnuji tak vím, že je rozdíl mezi střední třídou a sociálně slabými. To znamená, že když byste se nyní bavila s bezdomovci, jak oni vlastně mají pohřby. Tak oni řeknou už to, co by mělo být. Takže to znamená, že kdybyste se bavila s lidmi z ubytovny, tak vám řeknou vlastně, že se složí nějakým způsobem a udělá se jako pro ně obrovský pohřeb za velké peníze, i když je to zadluží na dalších 10 let, ale ten pohřeb musí mít nějakou úroveň. A když je to střední vrstva, tak tam, tam nejde ani o ty peníze, ale tam se dodržují už ty tradice, jak jste říkala. Nesmí být, třeba hudba se nepouští, když jste toho člověka měl rád, měla ráda, tím dýl je vlastně smutek, tím dýl se nesmí zpívat, nesmí se pouštět hudba a výjimkou jsou písničky, které měl ten mrtvý rád. Když se popíjí tak se mu to zazpívání nesmí to být veselé. Zakrývají se zrcadla a zadělávají se i televize a zakrývají se i ty rádia. __ To hodně bývá.

T: Kde si myslíte, že by člověk měl zemřít, jest-li doma nebo v nemocničním zařízení v hospici.

I: odkašlání No u nás Romů je ojedinělý případ kdyby někdo mohl být v domově důchodců, anebo v nemocnici, že by umíral. Eh eh v domově důchodců v H. jsme měli Roma jenom jednoho, jenom jednu paní, jinak jsme se s tím ještě jako nesetkali. Takže většinou umírají doma a v dnešní době musím přiznat, že se toho ti lidi trošku bojí. Si nechat toho umírajícího doma, že je, vlastně snaží se ho udržet, co nejvíce, nejdýl tak je i v nemocnici. Takže řekl bych, že 80% Romů umírá v nemocnici, ale do nemocnice se dává už jenom fakt.

T: Že už je člověk fakt v takovém stavu, že nejsou schopni se o něho doma postarat.

I: Jo, že on vlastně jakoby by, většinou umírají na srdce, že takže zkolabují a volá se sanitka. Většinou pozdě. Protože Romové a zdraví, to je velice špatné v České republice.

T: Co Vám nejvíce pomohlo, když někdo blízký v rodině zemřel?

I: E, no tak většinou nám pomůžou vzpomínky, vzpomínky a e jako kdyby. Ono jako já se s tím nesetkal, takže mi neumřel nikdo blízký kromě babičky a dědy jo. A právě proto se toho bojím, protože nevím, co mne čeká a jak to.

T: Jak to člověk bude prožívat a zpracovávat v sobě.

I: No, ale u babičky, ta umřela nedávno. Tak to byl velký problém, že jsme jako všichni ehm, hromadně se to organizovalo ten pohřeb. Mám ještě ten kár ještě do toho pohřbu se

schází jako u té rodiny. Je to tam tak nastavené jako logicky, protože se třeba, když umřel manžel, tak všichni jdou k té manželce na ten kár, to znamená, že vlastně hlídá. Že se vrací, že se rozloučí. Takže se hlídá, dává se do místnosti, kde je vlastně tmavá, zatemněná místnost, kde se dává ručník, mýdlo a sůl. A jako když se to tam pěkně uklidí a on se přijde jako.

T: Rozloučit, slyšela jsem o tomto zvyku.

I: A on vlastně jakože se najdou stopy v té soli, nebo že je ručník použitý. Takže to se tak ještě říká.

T: Takže tohle dodržujete?

I: Ano, dodržujeme. A v tom je vlastně to, že po celou dobu dokud není pohřeb se vartuje v tém domě. Na úkor rodiny takže ona vlastně má jako problém, že se musí ještě o ně starat. Hmm. Ale z minulosti to tak asi tak je, že neměla být sama, že ji někdo hlídal, že s ní tam pořád někdo byl. Takže asi to mělo svůj význam.

T: A, co se podle Vás děje se samotným tělem a duší, když člověk vlastně zemře?

I: odkašlání No tak, co se asi podle mě tak děje se samotným tělem, to je jasný to je v prach vznikl, v prach se obrátíš, ale s duší člověk, co se děje? Tak my si myslíme, že se narodí znova ten člověk. Jo. A podle toho jak žil tak se pak narodí, jakože znova. My to máme jako z té historie té Indie, proto se u nás děkuje, jo protože když já Vás pohostím a Vy přijдете k nám na jídlo tak vlastně Vy mi nemůžete poděkovat za jídlo, protože to je urážka. To znamená, že jsi lakomý, no dobře, dals mi, cos mi dal, ale vlastně je to naopak, že Vy vlastně, když přijдете ke mně a já Vás můžu pohostit. Tak to je pro tu moji auru, pro to moje posmrtný život lepší, já jsem vděčný, že jste přišla nebo jste se dostavila.

T: To jsem vůbec netušila, nebo jsem to od nikoho nikdy neslyšela.

I: My nikdy neděkujeme za jídlo, za prášky třeba, se nesmí.

T: To je zajímavá věc, protože třeba i tak při kontaktu, když jsme měli třeba i nějaké děti tak už je pravda, že to byli mladí, tak tam už to třeba bylo trochu jinak, ale nikdy jsem vlastně to, ale nikdy by mě nenapadlo a nikdy mi to nikdo neřekl. Děkuji za seznámení, je to pro mě nová věc.

I: Oni se učí, dneska ty mladé děti se učí tak, aby se chovali v tom českém prostředí nebo v té majoritní společnosti tak, jak se to po nich žádá. Ale nechovat se takto v romské rodině to nemůže. Kdybyste přišla do té rodiny romské a oni Vám nabídli jídlo, což je u,

když přijdete na návštěvu tak Vám musí nabídnout kávu a jídlo, pohostit a Vy, když vlastně odmítnete, to je, že s nima pohrdáte. Takže Vy byste měla aspoň tu kávu zamíchat, ať to vypadá aspoň, že jste tam něco chtěla, ale to jídlo pokud' tak neděkujete.

T: A my pokud máte ty děti v té školce nebo jak jdou dále do školy tak máme je učit děkovat nebo ne?

I: Určitě ano.

T: Určitě ano, protože je to teď s tou dobou.

I: Jo, protože oni budou žít v majoritní společnosti a je potřeba to v nich odmalička pěstovat. Protože oni musí umět oddělit.

T: Musí umět oddělit rodinu, co je doma a oddělit takový ten společenský kontext.

I: Tak. Oni to musí umět oddělit, aby se uměli pohybovat v majoritní společnosti, ale i minoritní. Protože, kdyby jen v jedné, tak, protože když je to dítě vychované tak nějakým způsobem asi je milováno tak se pak vrací, jak žili ti Romové a zvyky nezná ani ten jazyk. Ale když je to integrace, která je úspěšná, tak vlastně umí se pohybovat v české společnosti a zároveň si dodržuje své tradice a historii.

T: Tak je to správně. Potom, jaké máte tradice spojené s pohřbíváním a, co je pro Vás přijatelnější, jest-li pohřbívání do země nebo kremace.

I: Pro Romy je, že se pohřbívá do země, tak to vždycky bylo, bohužel se to teď může měnit, ale je to na 90 %, že se pohřbívá do země. Jo je to přijatelnější. Toho oni se bojí lidi, že, jo. Takže je to tak, že se pohřbívá do země a vlastně. Pokud tam budete cokoli psát o Romech, o historii Romů a o výzkumech, tak zjistíte jednu věc, kterou ještě nikdo, nikdy neposlal a to je, že Romové jsou tady od 8. století a oni nemají svoje hřbitovy.

T: Ano. Ano, to vím.

I: Teď si vezměte, že mi věříme tomu, my jsme k tomu byli i donuceni myšlenkově, protože věříme tomu, že tělo je jenom schránka, kterou můžeme zanechat kdekoli a nemusíme se k ní vracet. Tak je to i s tou vírou, protože oni jak kočovali, jak cestovali, tak oni vlastně nemohli si vytvořit hřbitov a pak se tam vracet. Takže my nemáme svoje hřbitovy. Tím pádem, Židé je mají, že jo, ale my nemáme jako i ne, že teď by to už mohlo být, ale zpětně, jo. Že ono byl problém, že oni pohřbívali lidi jak cestovali, ale nebylo pro ně důležité to tělo. Pro ně byla důležitá ta duše.

T: A věříte, že se vždy zrodí jako v člověka, nebo se může zrodit jako i ve zvíře?

I: Ehm U Romů je tomu tak, že věří, že tomu může být i ve zvíře. Cokoliv, že tomu nemusí být jenom člověk, ale u toho těch rodin, v historii tomu tak bývalo, že to byli velkorodiny a, když někdo umřel, vždycky se někdo narodil. Tak oni to tak nějak přebírali, že.

T: Ano, většinou to tak bývá.

I: Jo.

T: Já se ptám i s tím zvířetem tak ne, že by neuctivě, ale já třeba v toto věřím. Když zemřel můj tatínek, můj syn to velmi těžce nesl, bylo mu 5 let, strašně těžce to nesl a my jsme mu říkali. On vždycky říkal, děda mě zradil, děda zemřel. A já jsem mu vždycky vysvětlovala, ne děda prostě tě neopustil, jednak se na tebe dívá a je pořád s tebou, i když ho nedivíš, ale s tím, že se spolu zase někde potkají. A pak přišel nějaký okamžik a koupili jsme, nikdy jsme nechťeli psa a koupili jsme malého čivavám a prostě i takovým, já nevím prostě cítili jsme, že je to ten děda a syn se uklidnil a já tomu věřím, že opravdu, že je to duše mého tatínka, že se zrodil.

I: My to tak máme nastavené, že to taky věříme. My tomu věříme, že i když to nemusíme velké zvíře, to může být třeba i mucha, hmyz, cokoliv. Říká se, že to tak je.

T: A chtěla jsem se zeptat, jak vlastně probíhají ve Vaší rodině pohřby. Jestli si pamatujete nebo to je vlastně nedávno babička, že.

I: No. Je to klasický jako v majoritní rodině. Možná je tam výjimka v tom, že pokud jsme šli z toho kostela pěšky na hřbitov, tak že nám tam hrála romská hudba. Takže jedna muzika, která hrála v kostele, to jsou ty kostelové. Ale zvlášť hrála doprovod a ještě hrála na tom pohřbu jako na hřbitově. A, že ta hudba je docela drahá a je zaplacená. Že to stojí, že je to kvalitní hudba, která tam musí prostě být. Hraje se písnička, jakože se nehrajou jenom písničky, co se hrajou na pohřbech, ale i ty písničky, co měl ten mrtvý rád.

T: Takže vlastně máte církevní obřad s farářem v kostele a potom u toho hrobu jako někdo mluví, nebo jak to, nebo se jenom doprovází.

I: Je to spíš s hudbou, jo. A ještě máme zvyk, že nesmí dávat do hrobu tu rakev nesmí dávat nikdo z rodiny. Že to musí být jako někdo cizí. Jinak je to asi jedno.

T: Asi tak já abych pravdu řekla jako v naší rodině ne, ale to bylo vždycky z rodiny a spíš bych řekla jako úplně tradici ne. U nás vlastně to bylo z rodiny a doplněné ještě někým

cizím, ale nebylo to, že by to museli být vyloženě jenom cizí. Možná, že někdo to tak má, ale u nás ne.

I: Nesmí to dělat nikdo z přímé rodiny, protože by se řeklo, že by umřel další z rodiny, jo. Takže to musí dělat vždycky někdo cizí. Jako rakev můžou nosit.

T: Ale do hrobu ne.

I: Do hrobu cizí.

T: Je něco, co by z Vašeho pohledu pomohlo celkově jako Romům k lepšímu vyrovnání se ze ztrátou blízkého člověka?

I: No já jsem se na to ptal i starých Romů na tuto otázku. Já jsem jako zajímal o to, co Vám řeknu, aby to nebylo jenom z mojeho pohledu, ale aby to bylo tak celkově. Tak jsem se ptal i starších Romů na to. A tož ti mi řekli, že vlastně, že. Já jsem se ptal, kdyby mu něco s tím pomohlo s tím vyrovnáním. Tak jeden mi řekl, že ano, že by mu s tím něco pomohlo. Ale když jsem chtěl konkrétně vědět co, tak nevěděl. Jo nevěděl, protože oni vlastně jako kdyby všechno prožívají, že to neplánují, že to vždycky prožívají v tu chvíli. Neví i v jaké situaci on bude. Prostě může předvídat, ale stejně nevěří v jaké situaci bude, takže řekl, že neví.

T: Jako plánovat se nedá nic vlastně to je, když se ta událost stane, tak prostě to nejde. Pokaždé je to individuální, když to vezmu tatínek, potom vlastně po 5 letech maminka. Nedá se to, pokaždé je to jiné, ale spíš to sepětí rodiny a vzpomínky.

I: Sepětí rodiny a hlavně někdy i ta samota, potřebují jo. Protože u Romů je problém samota, to je vzácnost jo. A někdy by chtěl být někdo sám a vyplakat se. Takže u těch Romů se ví, že se může vyplakat, ale ta samota je problém, jo. Takže oni, jim by třeba pomohla i ta samota, vyplakat se. Protože oni, když někomu někdo blízký umře tak se nechává ten čas, takže není ta samota. Někdo ho pořád hlídá, někdo je s ním, někdo ho utěšuje a taky to není asi úplně nejlepší jo, takže se pořád utěšuje, pořád se to uklidňuje a pak se vlastně jako když je velice moc smutno tak se zpívají, to hodně pomáhá Romům, že oni vlastně zpívají jeho písně. Jo a, že s takovou vážností a v klidu a potichu se zpívají ty písně. Je to vlastně, všechno mají i tu historii mají v těch písních, že to nemají v třeba, že to nemají psané třeba někde v těch knihách. Ale všechno mají v těch písních.

T: A chtěla jsem se zeptat, jaký máte názor na poradenství pro pozůstalé? Jestli by byla tato možnost v těžkých chvílích, jest-li by to vůbec, jak Vy nebo někdo vůbec přijal?

I: Podle mne by to Romové asi nepřijali, pokud by to nebyl vyloženě asi nějaký Rom, který by v nějakém poradenství pracoval a ještě by musel být starý a hodně zkušený, který má respekt. Že a ještě si myslím, že by ho nevyužívali všichni. Že to je vlastně tak, smrt je něco s čím počítají, s čím co patří do života, ale jakože to mají v té rodině, ale že by to nešlo asi ven. Jinak z těch zvyků asi ještě, že se dává alkohol, cigarety, oblek jako jo, že se dává do rakve. Peníze se tam dávají, kdyby chtěl na cestu, na převoz, cokoliv jo. Takže dává se, když je někdo bohatý tak se nechává pohřbít třeba i v tom autě. To je zvyk těch baronů, těch milionářů. Ale jinak oni klasicky mají v kostele pohřeb no a, všichni mají pohřeb v kostele Romové. I když tvrdí, že nejsou úplně věřící, že nechodí do kostela.

T: Ona ta víra nemusí být. My třeba taky nechodíme, protože jsme nebyli, ještě byla ta totalita, takže nebyli jsme vychováni v tom chodit do kostela. Tatínek byl politický vězeň, takže jsme si museli dávat pozor, ale přesto všechno tu víru. Vidím to i v mých dětech, syn a Adélka ta vlastně vystudovala CARITASKU a jako vidím to, že všichni v něco věříme a máme to v sobě.

I: Určitě. Hlavně si myslím, že když je člověk starší, přemýšlí jak žil, čím byl, co předává, co po něm zůstane a pak, co vlastně bude dál, že to nemůže skončit tou smrtí. A tak ta víra je velice, velice důležitá. Já jsem se, jsem měl to štěstí, že jsem se právě s babičkou, ona věděla, že umře brzo, před smrtí jsem se s ní o tom bavil a ona tvrdila, že se smrti vůbec nebojí. Že je připravená a, že chce odejít.

T: Moje maminka s tatínkem jsme to nějak nestíhali, protože byl pořád takový špatný, ale přesto všechno to nebylo až tak, odjel vlastně do nemocnice, zemřel v nemocnici a my jsme předpokládali, že se dostane domů. Kdybychom to věděli, tak bychom ho tam ani nevezli, ale předpokládali jsme, tam jsme ani netušili, to nás zaskočilo, že to bylo tak náhlé. A u maminky, maminka vlastně měla v nemocnici úraz a potom byla vlastně u Milosrdných sester vlastně v Kroměříži na Malém Valu a taky už jsme plánovali, že si ji přivezeme a vypadalo to úplně v pořádku, chodit by třeba nemohla, ale tak jsme měli všechno naplánované a vlastně se jí zastavilo srdíčko. Ale ona večer před tím, teda vlastně odpoledne před tím, byl jí navštívit bratr a ona mu dala prstýnky, řekla mu, že jí teda padají z ruky a podobně. Já už jsem věděla, že to asi už přijde. Ale ona byla srovnaná se vším a tak byla opravdu v pohodě a, když jsme si telefonovaly tak já jsem cítila z toho, co říkala, ne že by se vyloženě rozloučila, ale tak jak mluvila, ale i takové měla jsem pocit, že se mě ptala o svolení, zda to už všechno zvládneme a defakto tak nějak jsme se o tom bavily a odešla srovnaná, v klidu. Ráno se umyla, učesala, namalovala, prostě připravila se

a srdíčko se jí zastavilo. Takže tak nějak, ta se smrti určitě vůbec nebála. A tatínek to bylo takové náhlé, že s tím taky nějak.

I: Je to vážné téma, no.

T: Je tady ohledně toho umírání a všeho opravdu náročné téma a velice vážné.

I: A u nás se ještě říká, že vlastně když umře Vám opravdu blízký člověk, na kterém Vám hodně záleží a nemusí to být partner jakože. Ale když Vám odejde, když je někdo závislý na otci, tak otec, nebo děda, že, ty vnoučata to tak mají nastavené. Takže odejde kus i Vás. Jo, že ten život už není tak naplněný, že vlastně u nás je ještě zvykem tak nebo tradicí, že rodiče, u nás se tvrdí, že rodiče nevychovávali děti, oni je jenom připravují na život, že většinou je kárají, jsou ti zlí. A, že je vychovávají prarodiče a to tím, že na to mají čas, v klidu a nezáleží jim na to, jaké má známky ve škole třeba. Ale, že jim to vysvětluje tak nějak jinak, mají jiné hodnoty. Když umře tak potom, a že to dítě, to vnouče, se potom učí a dělá ty dobré věci pro toho prarodiče, když mu odejde tak potom to nemá jako komu dávat. Že odejde kus i toho dítěte jakoby. Že dozraje no.

T: Já to taky tak cítím. První setkání jsem byla na nějakém semináři a taky psychologové o tomto hodně mluví, a když jsem si to aplikovala na svůj život, tak opravdu to tak je. Protože ti prarodiče jsou už nad věcí, prožili kus života a jsou nad věcí. A když jsem.

I: Mají jiné hodnoty, že.

T: Ano, a když jsem si vzala já, jak jsem se chovala k dětem a jak jsem se je snažila vychovávat a potom vlastně jak moji rodiče tak potom člověk.

I: A jak jste vychovávala své děti?

T: Snažila jsem se, co nejlíp. Ale, i to kárání.

I: Musela jste do práce, uklízet, vařit. A teď hlídat to, ty negativa, kárat. Učit se musíte, co máte do školy.

T: Ano a musíš.

I: A ti právě neříkají musíš, ale jest-li chceš, měl bys. To má jinak. A právě proto, když se u nás říká, že když jako kdyby je děda sám, že mu umřela babička nebo partner, to může být i naopak. Takže pro tu rodinu, u koho si vybere, že bude ten prarodič, u kterého dítěte bude jako bydlet. Tak pro tu rodinu je to úcta, že neexistuje, aby šel do domova důchodců třeba. To je neúcta těch dětí, že se neumí postarat o otce.

T: Já si myslím, že u nás, ale i všeobecně, co je, co se doba změnila, co se změnilo chování dětí, tak si myslím, že by bylo úžasné vrátit se k takovým těm starým časům, kdy ty rodiny žili spolu. Protože soužití prarodičů a vlastně těch dětí a vnoučat je něco nejúžasnějšího.

I: My to tak máme v rodině.

T: Vy to tak máte takto.

I: Ano je to tak.

T: Děkuji za rozhovor.

PŘÍLOHA P V: PŘEPIS ROZHOVORU S INFORMÁTOREM ČÍSLO 2

T: Takže já bych se chtěla zeptat, jestli jste Vy a Vaše rodina věřící a v, co věříte?

I: Ehm, jo, celá rodina jsme věřící, jsem pokřtěná i ostatní členové rodiny. No a v čem věřím? Normálně jsme křesťané, katolíci a věříme tak, jak normálně v Boha, Ježíše Krista.

T: Děkuji. A jak pohlížíte na umírání a na samotnou smrt?

I: Pohlížím na umírání a samotnou smrt? Umírání? Já si myslím, že u nás je to tak když se řekne jako umírání to je jako pro nás, no jak všude, to je jako taková těžká věc pro nás a hlavně si myslím, že my Romové se té smrti a toho umírání jako hodně bojíme. A umírání. No, co jsem jako zažila tak v rodině, když mi třeba umřela babička, strejda, děda, kdokoliv, tak to bylo takový úplně těžký období hlavně pro celou rodinu, ale i ty ostatní. Jako hodně příbuzní jako jsou bratřenci, sestřenice a do dalšího pokolení jako já nevím třeba ti naši známí, jako že to s náma hodně jakoby prožívali. Takže si myslím, že to hodně jako zaobíralo celou tu rodinu, vím, že se to týkalo celé té širší rodiny a i malí děti to prožívali jako dospělí. Že viděli, jak to prožívají ti dospělí, takže to prožívali taky. A je to vždycky takové hodně těžké období a nic se nedělá, všechno je takové smutné a nevím přesně, jak bych to popsala. Jo a hned se to všichni Romové mezi s sebou dozví. Většinou všichni si to píšou a říkají, kde se setkají a tak.

T: Takže třeba když někdo umírá, tak se scházíte a vlastně jim.

I: Tak u toho je hodně pravidel, tradic. Já nevím, co byste chtěla vědět, jako. Kdyby, já nevím, já Vám můžu vyprávět konkrétní příběh, jako konkrétní.

T: Já bych se, i když to mám dále, ale zajímalo by mě, jaké máte vlastně ty tradice, to už je až to pohřbívání vlastně a celkově kolem ty tradice mě opravdu zajímají, to vůbec to neznám.

I: Tak já Vám řeknu třeba příklad, když umřela moje babička, můj táta, můj děda. Tak třeba příklad hodně to bylo u mýho taťky, jo tak třeba. Můj taťka umřel přímo jako doma, v bytě. V tu chvíli, když on umřel, tak to bylo jako hrozně těžký, hned u nás byl totiž, od mamky bratr – strejda, tak to se hned volalo. Hned okamžitě se volalo. A hned přijel od taťky jeho synovec, hned přijel a řešilo se, co teď. Co mohli, co měli auta, přijeli k nám, jako taková ta podpora, jakože mamce pomůžou. Protože mamka zůstala s náma, se mnou a se sestrou. A hned se jelo k mamce, jako k babičce naší od mamky mamce a tam už to všichni věděli, čekali, brečeli. A každý jako hned přispíval penězma. Kdo měl, kdo mohl

každý dal nějakou částku, i když je to třeba jenom kamarád, nebo bratranec jako vzdálený příbuzný, tak přispěl čím mohl. Takže to je hned a hned ten večer se dělalo u nás, u Romů se tomu říká tzv. vartování. To je jakoby ta doba od toho, kdy ten den umře ten člověk, tak se všichni jakoby, kdo může z těch známých z rodiny setkávají i na určitým jako místě. U nás to bylo u té babičky, protože ona měla velký rodinný dům. Takže všichni Ti Romáci a z různých těch vesnic, měst i ze Slovenska, z Ch. a různě přijeli, jako k nám do V. K., prostě to je v J., u J. malá vesnice. Všichni přijeli tam a tam už prostě musí být nachystané jídlo, různé ne sváteční jídlo a většinou malé děti, my jsme všichni museli do jedné místnosti, nemohli jsme tam být a byli tam jenom dospělí. A začalo se třeba večer od 8 se scházeli ti cikáni až do rána, a pak jeli zase domů. A to třeba. Většinou u Romáků to je tak, že jsou rozděleni v nějakých místnostech ženy a muži. Ženy jsou dohromady a tam si třeba povídají ti muži a ženy si povídají třeba o tom člověku, o tom, kdo umřel. Většinou někde je ten, ta fotka toho člověka a svíčka. A povídá se, hrajou se karty u toho, jí se, pije se a kouřijou jako to už neřeší. Děti u toho nemůžou být. A ti jako rodiče, ta rodina toho zesnulého tam je jakoby ho hostí, tam furt jako to jídlo, chybí ti něco, pití, ale většinou se tam s nima i takhle baví. Většinou z té rodiny toho zesnulého se ty ženské baví s těma ženskýma, kteří přijeli, jako a zase někdo cizí, jako můj strejda se bavil zase s těma chlapama, co přijeli, aby je prostě bavili, aby tam neseděli jen tak. Takže takhle jedou prostě do noci a hrajou třeba takový nějaký hry, to já moc jako nevím, hrajou se tam nějaký, tomu se říká, to u nás je to spíš o těch hrách a o tom, že si povídají o tom člověku, co s ním zažili a tak. Takže oni potom k ránu, většinou ve 2, ve 3, ve 4 odjedou, jak kdo. Vůbec se tam nezpívá, nic se tam neřuká, neříká se na zdraví ani takové věci. A jak už odjedou tak zase ta rodina jakoby se chystá na tu noc další. Takže zase jede nakupovat, vaří, jo myslím tím, jako vyřizují jako ten pohřeb. Takže třeba pár lidí nasedne do toho, jako, že nejede jen ta jedna osoba, jako moje mamka a jedou s ní, ale ona mezi tím, když už ti lidi chodijou. Většinou jenom ti z rodiny, ta širší rodina dává jakoby ty peníze na ten pohřeb. Takže ona jakože už měla u sebe nějakou částku, takže jezdila jako vyřizovat ty věnce a obleky a toto všechno se řeší a. Tohle se řešilo, co si pamatuju, jako dítě, a potom většinou se potom hned řešilo, i ta. U všech našich pohřbů byla vždycky hudba. To musí být tradiční, jakoby romská hudba, takže jsme vždycky najímali jednu takovou romskou kapelu. Takže se řešila kapela, to oblečení a fakt, kdo mohl tak jako různě přispěl. Tak jako né jenom autem, že někam odvezl, ale tak celkově. Jinak se nesmí, všichni mají černé oblečení i děti se snaží. U těch menších, když nemá

černé oblečení, nic se neděje, ale starší tak to jo. Tak bílé ne, nic takového barevného. Takže všechno kolem toho pohřbu. A potom. Takhle se to jako opakuje do té doby, než je ten pohřeb. Řekněme, že tatka zemřel třeba v sobotu a pohřeb byl ve čtvrtek. Takže ve středu večer nakonec bylo jakoby to shromáždění těch Romáků, a potom ten den, přímo v ten pohřeb. U nás to je tak, že kromě, já přemýšlím, jest-li i děda byl doma, to si nepamatuju. Ne on umřel v nemocnici. Tak většinou u Romáků, jakoby, když už je ten člověk připravený, tak ho přiveze pohřební služba přímo do domu, kde jako žil. Tak třeba babička, nebo i táta byli vystaveni třeba přímo, jakoby v nějaké místnosti, kde se odkryje ta rakev a prostě tam všichni chodí rozloučit se s tou osobou. Házíte se tam různý, hází se tam třeba peníze, zlato, co ten člověk měl rád, cigarety, alkohol to nevím, vím, že cigarety, zlato, peníze, hromada peněz a chodí i malí děti jako. Chodí se tam, omdlívá se tam, řve se tam, brečí se tam. Takže tak nějakou dobu se tam jako s něma loučí všichni, co přijdou na ten pohřeb. Pak se zavře ta rakev a pak se jde k tomu, k tomu kostelu a na hřbitov. A tam vlastně ve předu, tam je vždycky nejbližší rodina a vzadu potom až vzadu úplně ti nejbzdálenější. Jde tam samozřejmě ta kapela. No a u toho kostela to úplně normálně probíhá, akorát tam chtějí vždycky mít otevřenou rakev většinou Romové a zase se tam chodí všichni příbuzní. A hodně se to natáčí, to chtějí mít. Potom jako to pohřbívání, tak to je hodně těžký, takový, jako hodně pláč, řev, a potom se jde jakoby zase takové jakoby ukončení toho celého, že se jde do toho domu, kde ten člověk žil, nebo na určité místo, třeba do restaurace do hospody a zase, i u Vás to bývá takové to. Takže se tam zase sedí, mluví se a už no, jako úplně podobnýho něco, jak to vartování, ale tohle je to poslední. A pak jsou takový ty tradice, jakože se nesmí pouštět ani rádio, ani televize, žádný písničky, je vyplá televize. Pak třeba se u nás zakrývají zrcadla, zrcadla se u nás zakrývají. Co se ještě dělá? Je většinou jako ticho, nesmí děcka jako moc lítat potom baráku. Tohle jsme měli tak a hodně, my jsme bývali jako u babičky, než jsme se vrátili zpátky do Jeseníku. Že většinou ještě ta rodina se snaží být s tím člověkem, kterému se to stalo, jakože abychom ještě s mojí mamkou byli, jako pospolu ještě. Než se te člověk dá trochu do kupy, pár dní, a pak jde domů. Ale pořád jsou zakrytý ty zrcadla. Jo a většinou ti Romové se bojí, že ten, který zemřel, je navštíví jako duch. Tak to se pozná.

T: A duch to je vlastně mule, nebo?

I: Jo mule, tomu se vlastně říká mule a to většinou je to tak, že prostě ten zesnulý přijde, jakože večer a on o sobě dá nějak znát. Jakože třeba zaklepe na okno, nebo já nevím to slyšíte jenom, že na podlaze. U nás se říká, že třeba když ráno vstanete a máte modřinu na

noze, z ničeho nic, na ruce, kdekoliv, otisky prstů byste měla, tak se říká, že za Vámi došel ten mrtvý a prostě sáhl na Vás a, jakoby dal o sobě vědět, zda to všechno bylo v pořádku nebo ne. Jako hodně se nám zdají sny, pak si o tom povídáme. Třeba když umřela moje babička. Když umřel můj tatka, moje babička mi říkala vždycky jako „Jo byl za mnou Tvůj tatka a povídali jsme si a tak. S ní hodně a ty mule, no oni se toho hodně bojí, děti i dospělí. Třeba se bojí jít na záchod, jo, takže je musí jako doprovodit. Nebo ven se bojí jít v noci, když třeba štěkali u babičky psi, tak se báli. Šli sice ven, ale strašně se báli i ti chlapi. A většinou se říkalo, že když štěkal pes a nikdo tam nebyl, nebo nějak vyl nebo tak jako, tak že tam byl duch a ten pes ho cítil.

T: To se vlastně říká i u nás. A já jsem slyšela, nevím jest-li taky tu tradici, to bylo v televizi, že vlastně ten mrtvý se naposledy přijde rozloučit, že by se mu mělo večer nachystat třeba já nevím lavor s vodou, ručník, mýdlo a, že se vlastně tím, že se ráno ten ručník je vlhký, že o vlastně znamená, že vlastně tam byl, že se přišel rozloučit. Taky něco takového máte?

I: Já si to nepamatuju, ale myslím si, že tohle určitě je. Ale ještě něco jiného se dělá. A to já si vážně nepamatuji a nepamatuji si, že by to naši dělali, že oni jsou pardon posraní z toho, že to raději ani nedělají. Ale to člověk ráno vstane a pozná to podle něčeho, že je něco jinak, že to ty ženy poznají, že mají v kuchyni něco trochu jinak, třeba oni nechávají, oni nezklízí jako večer to jídlo a tak. A podle toho se často, oni často říkali, byl tady třeba, protože to jídlo bylo jinak, vidličky. Jo to se třeba dělá. My když máme strach, my jsme měly hodně strach, tak se převrací na spaní košili opačně, nebo ještě nám říkali, že si máme dát vidličku s příborem, lžičkou pod polštář a takhle jsme spávali, když jsme se báli těch duchů a určitě se něco tak dělá, ale já si tohle už moc nepamatuju no. Takže tohle jsme dělávali. Babička nám říkala vraťte si košili, to jsem dělávala dlouhou dobu.

T: A ta zakrytá zrcadla a tady tyto věci, jak dlouho to asi trvá? Je to hodně dlouho potom pohřbu?

I: Většinou je to, kdy ti lidi mají strach, protože oni se bojí podívat do zrcadla, protože ho uvidí v tom zrcadle.

T: Takže vlastně je to různé.

I: Je to různé. Je o různá doba. Ale oni, ti co jsou hodně věřící a, ti co to dodržují tak to dodržují delší dobu, než ti modernější rodiny jako na nějakou kratší dobu. Pár dnů a pak to sundají no a, ale na tu noc se fakt většinou zakrývají ty zrcadla. Někteří vůbec nezapínají

televizi, vůbec ani to rádio, že musí být ticho, povídají si, ale jinak musí být ticho. Ale jak u koho. Třeba vím, že dřív se hodně dodržoval, jakoby, že museli nosit pořád to černé oblečení, ale teďka neuběhne ani 3 měsíce a nemá už ani to černé oblečení jo. Takže teď už je to takový.

T: Já jsem se chtěla zeptat, co je přijatelnější pohřbívání do země, nebo kremace?

I: No, co znám, co vím, tak na to pálení šla jenom jedna moje teta, jinak všichni šli do země. Ne nejdou na pálení. Ani nevím vlastně proč. A my máme třeba společné hroby, jak děda, babička, bratranec, jo všichni pospolu.

T: Kde si myslíte, že by měl člověk zemřít? Doma, nebo v nemocničním zařízení, nebo hospici?

I: No u nás to bylo tak, že třeba v případě taťky, on umřel doma, ale to bylo, protože se otrávil alkoholem. Babička, ta byla nemocná a ta byla v nemocnici a umřela v nemocnici. Ta měla mozkovou příhodu. A děda, ten taky v nemocnici. Ale my jsme je většinou chtěli mít doma, co nejdýl, ale oni už na tom byli tak špatně, že už jsme se o ně nedokázali postarat

a oni potřebovali tu péči, babička ji potřebovala, jo jako jí tam dělali různá vyšetření. A děda měl rakovinu a on byl tak nemocný, že se o něj prvně staraly tety, to koupání a tak a on pak byl na tom tak špatně, že potřeboval vážně tu lékařskou péči, že musel jít do nemocnice. A tak oni umřeli v té nemocnici. No, ale fakt se ti Romové snaží je mít, co nejdéle doma. Ale my jsme to měly tak, že umřeli v té nemocnici.

T: Ano, někdy to nejde. Někdy pro ně je to lepší.

I: Ano, někdy to nejde. Protože, my říkáme, že vždycky se ten člověk lépe cítí doma, než v té nemocnici, když je tam sám. Jo, ale zas když ta rodina, když mají malé děti, to si pamatuji, to bylo strašné, vidět toho dědu. Takže i ti rodiče, toho si všimli, že jo, že i ty děti si toho všimli, že jsou z toho špatní. Třeba, když můj taťka umřel, tak moje sestra byla z toho tak špatná, že z toho musela navštěvovat až psychologa. Takže pro ty malé děti, no, pro ně je to taky hrozně těžké, protože oni viděli, co prožívají ti dospělí a hodně to ti dospělí dávají hodně najevo při tom pohřbu. Moje mama tam omdlívala, byly tam sanitky. Můj strejda rozvil všechno v baráku, takže to bylo takový, no.

T: Emočně hodně náročné.

I: Hodně, hodně. A když vidíte malé děčko, jak tak hrozně brečí. To je síla no.

T: A, co Vám nejvíce pomohlo, když vám někdo blízký zemřel?

I: Co mi nejvíce pomohlo? No, to je dobrá otázka. Já si myslím, že to byl jako čas, ten hraje důležitou roli, ale třeba, když jsme se snažili ze začátku, ale pak už ne, na to nemyslet. Tak třeba když pak jsme jezdili jakoby na návštěvy, jak jsme se shromažďovali takhle. To bylo to, že jsme se třeba chtěli začít mluvit o dědovi, o babičce a dospělí řekli, nechte toho, nemluvte o tom, nechte je na pokoji odpočívat, protože oni věděli, že kdyby se znovu o tom začalo mluvit, tak bychom zase byli všichni z toho smutní a takže se říkalo, ne nemluvte o tom, takže se to všechno zastavilo jako. Že se potom o tom člověku vůbec nemluvilo potom pohřbu, chtěli se toho pocitu smutku zbavit. To hodně pomáhalo, že jsme se o tom nebavili a snažili se dát tu pozornost jinam jako, soustředit se na něco jiného jako. Potom, pořád jsme se scházeli, jsme jezdili někam na návštěvy a nebyli jsme pořád sami jako rodina. Takže tam je tohle, potom co tam ještě je. No tohle, že se scházíme, nemluvíme o tom člověku, a pak když už uběhne nějaká dlouhá, jako strašně dlouhá doba, ale to už není na to zvládnutí, ale je dobré, když se člověk, oni se z toho snaží. Víte co? Ono to je sranda, ale vím, že ti dospělí, jako moji strýcové, mamka, když umřela babička, nebo děda, oni když měli tu hlavu těch plno starostí všechno zařídit, musí oběd zařídit, zavolat tam a tam, tak se na to tak na to nesoustředili a bylo to vartování a povídat si s těmi lidmi a tak. Ale jak se vrátili z toho pohřbu domů, a teď se vrátili domů a sedli si a byla ta jakoby slavnost, to poslední rozloučení, tak až se vrátili domů tak to na ně nejvíce dolehlo. A oni pak tak hrozně brečeli, ne, že by řvali, ale hrozně brečeli a to si myslím, že většina cikánů to tak, že se vrátí domů a teď vidí, že ten člověk tam chybí, že tam není, že je tam ticho a tak to na ně nejvíce dolehne a oni se z toho nejvíce vybrečí v tu chvíli dolehne. To si myslím, že tohle je ten moment kdy jako mu ten moment nejvíce pomůže, když to na něj spadne a nejvíce se vybrečí. A pak už je to pro něj lepší. Ale potom se o tom snaží nemluvit, nesoustředí se na to. Člověk si to nechce ani připustit.

T: A, co se podle vás děje se samotným tělem a duší člověka, když odejde?

I: Tak my si okamžitě říkáme, že to tělo tady zůstane a potom se to tělo rozkládá jako normálně. A pak jako, že ten člověk odchází jako ten duch a po určité době se vrací za tou rodinou. A většinou si říkáme, že všichni jsou v nebi a všichni se vrací za náma v nějakých krizových situacích a tak nějak. Když se třeba chováme nějak divně. Když jsem byla nějaká drzá tak mě mamka vždycky varovala, nechej toho, nebo se ti budou zdát s taťkou špatné sny. A taky, že zdál s taťko, nebo s babičkou. Takže ta duše se prostě vrací za náma, kdykoliv se jim zachce, o Vánocích, hodně. Nebo nás třeba ten duch varuje před něčím,

když se něco má stát. Třeba hádka, nebo nehoda v rodině a tak nás ten duch varuje a opravdu varuje. Je toho hodně.

Ještě přemýšlím, co bych vám tak mohla říct. Ale i tak jsem cítili i od těch našich známých, že i potom pohřbu se k nám chovali velmi pěkně a pořád nám chtěli s něčím pomáhat. Chceš někam odvést. Jako hodně tam je a podpory to jde fakt hodně cítit. A Romové si hodně zakládají na tom, aby ten pohřeb byl velký, honosný, aby měli velký pomník. Že jsem mnohdy byla překvapena, že vzali tolik peněz, protože to stojí fakt hodně peněz, desítek tisíc, to je fakt síla. Ale oni se prostě chtějí ukázat, že se ti sourozenci chtějí spojit.

T: Když se třeba přijde k tomu hrobu, tak jaký je ten průběh? Třeba je obřadní síň, nebo je to u hrobu, je tam farář? Jak to máte Vy, mluví tam někdo? Nebo, kdo tam mluví, takhle?

I: No tak třeba v tom kostele, jak jsem už říkala, tak to probíhá úplně normálně a potom je tam ta mše.

T: Takže pokaždé je tam ten kostel?

I: Kostel, mše a potom je ten hřbitov. Farář domluví a začne hrát ta romská kapela v tom kostele a otevře se ta rakev a ti lidé se ještě naposledy s tím člověkem rozloučí. Třeba ti, co neměli možnost se s ním loučit v tom domě. Ale pořád tam jako stojí ta nejbližší rodina a pořád tam stojí, brečí, drží toho člověka a řvou tam a tak. A potom jdou na ten hřbitov a tam je to tak, že tam mluví ten farář a nikdo jiný tam nic neříká a ten tam pořád mluví a třeba tam někdo chodí a přeje tu upřímnou soustrast. A pak jak omluví ten farář, tak se vezme a hodí kousek hlíny a ty kytky a tak a pak se odchází. Já si pamatuji, když umřela moje babička, nebo táta, tak jsme chodili na ten hřbitov po krátké době od pohřbu jako jest-li je všechno v pohodě. Nejenom proto, aby se udělal ten pomník, ale my tam chodíme a mluvíme s nimi u toho hrobu a tak. Jako třeba já za tatškou, děda se chodil svěřovat babičce a pamatuji si i, že můj strejda si chodil povídat s babičkou. Tak to prostě je. Dodává nám to jistotu a sílu, když s ním můžeme mluvit. To je asi tak vše.

T: Děkuji za rozhovor.

PŘÍLOHA VI: PŘEPIS ROZHOVORU S INFORMÁTOREM ČÍSLO 6

T: Chtěla bych se Vás zeptat na téma pojetí smrti a umírání u Romů. Téma mé bakalářské práce je Mezigenerační pohled Romů na smrt a umírání. Ve své práci se zaměřuji hlavně na tradice a zvyky, které se u Vás provádí. Chtěla bych se Vás zeptat, zda jste Vy a Vaše rodina věřící.

I: To jste si vybrala náročné téma na zpracování. Dobře. Ano jsem křesťanka. Věřím v Boha i Ježíše Krista. O Devel je pro mě důležitý. Svoji rodinu jsem vždy vedla k víře. Myslím si, že jsou věřící.

T: Děkuji. Mluvíte o Bohu a Ježíši Kristovi. Napadá mne, v čem vidíte rozdíl?

I: Já jsem ještě ta stará škola. O Devel je nejmocnější. Kristus byl zase vykupitel. Je to těžké rozvádět. Náš Bůh je pro mne důležitý. Věřím mu. Nemusím se mu klanět v kostele. Nechodím do kostela. Tam jdu na křtiny, na pohřeb.

T: Rozumím tomu tedy dobře, že do kostela jdeme na tyto obřady?

I: Ano, je to tak.

T: Můžeme přejít k další otázce? Ráda bych se Vás zeptala na to, jak pohlížíte na samotnou smrt a umírání.

I: Chci Vám říct něco o tradicích. Nemusí Vás to zajímat. Je to spíš o těhotenství tradice. U nás je zakázaný potrat. To není dobré dělat. Je to zakázané.

T: Budu ráda, když mi řeknete o více tradicích.

I: Když je žena těhotná, nesmí se dívat na škaredá zvířata, věci, lidi. U nás Romů se bojíme, že budeme pak mít škaredé dítě. Další věc, co nesmíme dělat, je chytat se za břicho. No víte, pokud by se žena dívala třeba na nějaký horor, no tak by to pak přenesla na to mimčo. Ještě těhotná nesmí jít na hřbitov. No a taky jí vajda zakáže jít na pohřeb do kostela. To přináší smůlu. Pokud by tam šla, na dítě by mohlo působit mule. Jo a musíme jíst to, co chceme. Pokud si něco nedáme, může žena potratit.

T: To je velice zajímavé. Romové mají tedy 2 křty?

I: Nemusí. Když chtějí tak je křest v porodnici a pak ten pravej v kostele. Co byla ta původní otázka ke smrti?

T: Jak pohlížíte na smrt a umírání.

I: Aha. No já už toho pamatuju. No ehmm ____ Prostě smrt a umírání. Hned si vybavím pracovní tábory. Moja bába v něm zůstala. Furt se mluví o pomníku v Letech. Snad bude. My Romové se smrti bojíme. Není klidného umírání. My Romové se umírání bojíme. _____ Smrt to je, no, těžké. Jak to říct. _____ Když Rom umře, nemá klid. Cítím se bezmocná, smrt je všude kolem mě.

T: Dovolte mi prosím otázku, čím si myslíte, že to je, že Rom po smrti nemá klid?

I: Nemáme svoje vlastní hřbitovy. Možná to tak neberete. My staří Romové to bereme, že nám nikdo nechtěl dopřát poslední odpočinek. Mnoho z nás má strach z toho, co bude. Věříme, že je něco víc a něco dál pak.

T: A jste v rodině pověřiví, věříte v mule?

I: Já duchy vidím. Mule chodí tam, kde jsou spory. Mule je duch, který nemá po smrti klid. Když tady někdo zůstane s kým měl mrtvý spor a ten živý to ještě nezavřel tak za ním mule chodí. Já věřím v mule a věřím, že přijde ještě něco po smrti. Zdál se mi sen s mojí babou. Byla jsem s ní u nás na dědině na Slovensku, měla jsem 3 roky ve snu. Hrály jsme si

a ona pak na mě volala, ať se vzbudím. Já se vzbudila a moje malá dcera se mi vedle v posteli dusila. Zachránila mi tím moji dceru.

T: Co si myslíte, že se stane s tělem a duší po úmrtí?

I: Tak s tělem, no to je jasné. Jde v prach. Nemluví o kremaci. Tu neuznávám. U Romů se kremace neuznává. My uctíváme pohřeb do země. Jenom do země. Když už jde Rom na kremaci, pak se ostatní dívají blbě na tu jeho nejbližší rodinu. I když nemáte moc peněz. My se složíme. Každý něco přispěje. Široká rodina, přátelé. Když jsem bydlela na ubytovně dřív tak se skládala celá ubytovna. Někdo dal stovku, jiní třeba tisícovku. Pro nás je to pocta. I když teďkom ti mladí to už moc nedodržují. Asi ani nechtějí to dodržovat. Nevím. Mnoho mladých Romů se stydí za sebe a neberou se plně za Romy. U nás se tomu říká Romipen, to romství. To je pro nás hodně důležité. My to potřebujeme mít v sobě. Vemte si, že my báby a dědové vychováváme ty naše vnoučky. To asi víte, jaká je výchova u Romů, že?

T: Ano, slyšela jsem o tom.

I: Rodič je ten přísný. My vychováváme. My starší už máme odžito a chceme těm mladým toho hodně předat. My jim řekneme více o tradicích a tom, co je důležité cítit. Rodiče spíš

hlídají ty děti, řeší to ve škole. My jim ukazujeme cestu, oni jim přikazují. No a vidím to hlavně v našem městě u těch, co bydlí na ubytovně. Ti mladí už to romství v sobě moc nemají. Nevím, čím to je. Zním jejich báby. Je to asi v tom, že chtějí být s gadžama za jedno. Ono to není dobré. Ty děti musí znát své kořeny a být na ně hrdí. To je důležité pro naši komunitu. Ať s ostatními jsou jiní. Ale tady musí být s námi. Neříkám, že špatně, když se ke gadžům chovají podle jejich pravidel. Jen musí doma ctít to naše. Umět se pohybovat u nás i u nich. Víte to je problém. Nedá se žít jenom podle našich pravidel. Nebo jenom podle jejich pravidel. Ale v souladu. Být spjatý s rodinou. Ta výpomoc, podpora je velice důležitá a to nikdo nevidí už moc. My se scházíme, je nás hodně. Ale tak to máme. Jde o naše hodnoty. Víte proč nelpíme na svatbě? U nás jsou důležité zasnuby. Kvůli svatbě jsou mockrát problémy. Otec ženicha platí peníze otci nevěsty. No a pak to nějak vyjednají tu cenu. Mnohdy se kvůli tomu hádají. To není dobré. Zasnuby jsou pro nás více. Tak to je. Ta svatba už je formalita. Ale taky musí být v kostele. Žádný úřad. Toto patří do kostela. Tak to máme. No a my to máme těm mladým předat. Dříve se normálně chodil první rok po úmrtí jenom v černém. Teď? (kroučí hlavou). Teď se černá barva odkládá už po pohřbu. Se podívejte ti mladí, ti to nevydrží ani první měsíc. Mohli by projevit více úcty. Jen chtějí být moderní no.

T: Mluvíte o různém pohledu v generacích. Vidíte tedy velký posun v tom vnímání romských tradic?

I: _____ Bohužel ano. U nás se vždycky trvalo na všem. Teď to tak už není. Já svoji rodinu k tomu vedu a vše dodržujeme. Ono je to asi taky tak, že na ubytovně to moc neřeší. My jsme v bytě tak to máme i trochu jiné. Co taky chcete pořádně dělat na ubytovně? Kam chcete dát tu rakev se zemřelým, když tam není místo? To je ten problém. Oni se přizpůsobili možnostem, které mají v bydlení. Není to tam důstojné. Ubytovna nedovolí vše plně prožít. Tak to je.

T: Dobře, můžeme se vrátit k otázce, kde jste mluvila o tom, co se děje s mrtvým tělem po smrti? Vy tedy pohřbíváte mrtvé do země. Co si myslíte, co se děje s duší zemřelého?

I: Duše zůstává tady. Tělo odejde. Věřím taky v to, že ten mrtvý se znovu narodí. My jsme početná komunita. Prostě někdo zemře a většinou se brzo někdo zase narodí. Já si myslím, že to může být i třeba pes. Jakože se narodí jako zvíře. Nemusí to být zas hned člověk.

T: Kde si myslíte, že by měl člověk zemřít? V nemocnici, hospici nebo doma?

I: Určitě doma. I když to tak vždycky nejde. Nedáváme své příbuzné do domovů. Rom často umírá v nemocnici, když se mu něco stane a jede pro něj rychlá. To pak tam mnohdy umře. No a nebo když je na tom tak zle, že musí mít ty hadičky, kyslík. Teďka je to i tak, že mnohdy si myslíme, že když půjde na chvilku do nemocnice, bude mu líp a vrátí se. Pak tam zemře a jsme z toho špatní. U nás je to pořád tak, že bychom ho měli opečovat doma. Pak omýt a nechat 3 dny a 3 noci v chalupě a u toho doprovázet. Říká se tomu vartování. Takže vartujeme. Chlapi spolem, ženy spolu. Děti jsou v domě, ale nevartují. Musí být klidnější. Oni to cítí, že někdo umřel, i když mají třeba 2 roky teprve. Taky jsou v černém oblečení. Jo a ještě v té místnosti, kde leží ten mrtvý tak je tam ručník, mýdlo a sůl. No o soli říkáme sůl je Boží věc. K tomu se říká, že když v soli najdem otisk prstu, mrtvý tady byl a před něčím nás varuje. Jinak má možnost se umýt. V nemocnici nám nic takového neumožní. Tam ho odvezou. V nemocnici ani nás moc nechápou. Když víme, že umírá, chceme se s ním rozloučit a všichni. Prostě je nás tam strašně moc. Chceme ho držet za ruku. Jenže to nám není umožněno. Jo a když umírá a víme to tak sám ten umírající chce faráře. Chce to poslední pomazání. Je to tak no. Říká se tomu smíření se.

No a když ten člověk zemře, vartujeme. Zakryjeme zrcadla. Nehraje televize, rádio, hudba nic. Jenom je výjimka, že může být potichu hudba, kterou měl ten mrtvý rád. Když zemře žena, rozpustíme jí vlasy. A sundáváme šperky. Je to pro snadnější odchod duše. No a zrcadla zakrýváme pro naši ochranu. V domě jsou i duše dávno mrtvých. Tak aby se v tom zrcadle neviděly. Když máme toho mrtvého doma, chceme aby tu místnost farář vykropil. No a vlastně zajistí se ten pohřeb. V den pohřbu se chodíme s tím mrtvým rozloučit jako do té místnosti. Tam je ještě ticho. Prostě i rodina z daleka dojede. Do rakve dáváme různé předměty. Záleží na tom, zda je to chlap nebo ženská. U muže se dává gořalka, cigarety, peníze, hudební nástroj, pokud na něj hrál. A žena dostane do rakve růženec, šátek, svatý obrázek a třeba taky oblíbenou zástěru. Někdo dává i šperky. No a pak se rakev zakryje a pohřebáci ji odvezou do kostela, kde je zase otevřená pro loučení. Hraje nám tam romská kapela pomalou hudbu. V kostele je mše. Na konci se rakev zavře a my Romové ji neseme na hřbitov. To nese rodina. No a na hřbitově u hrobu mluví zase farář. Při dávání rakve do hrobu to dělá už někdo cizí. Prostě to tak je. Jsou tam velké emoce, vyčerpání. No a každý tam hodí růži a kousek hlíny. A pak jdeme na hostinu. Jo a na tom hřbitově už hraje taková jiná hudba. To, co měl rád. Může být už aj trochu rychlejší. Ale nehraje se čardáš, nic. Po hostině jsme ještě všichni v kontaktu. Prostě pořád s tou vdovou jsme. Chceme být s ní. To je asi vše, co mě k tomu napadá.

T: Dobře, děkuji. Řekla jste toho hodně. Mě tak napadá, je něco, co by Vám pomohlo se rychleji vyrovnat se smrtí blízkého člověka? Co třeba poradenství pro pozůstalé? Přijala byste ho jako formu pomoci a podpory?

I: _____ Snaží se hledat slova. Víte, ono, no. Ano určitě bych nějakou pomoc přijala. Dej mi prosím chvíli na přemýšlení.

T: Určitě v klidu přemýšlejte. Času je hodně.

I: _____ Hodně pomůže samota. Pečujeme pořád o toho nejbližšího pozůstalého. No, ale on potřebuje být chvíli sám a prostě se vybrečet. Fakt chce ten klid a zavřít se a vybrečet. Až potom pohřbu to na něj padne nejvíc. Jak je po všem tak si to uvědomí. Taky je důležitý čas potom. Být sám chvíli to pomůže. Pak to jde líp. Vzpomínky. Kolikrát se říká, že je dobré o něm už nemluvit. Jakože vůbec nemluvit. Jít na hřbitov, zapálit svíčku a chvíli s ním mluvit u toho hrobu to ano. Ale jinak ne. To si nemyslím. Poradenství pro pozůstalé? No to je zajímavé. Pokud by to byl starší Rom tak zřejmě ano. Pokud by to mělo mít úspěch tak to musí dělat někdo z nás. Prostě ten, kdo zná naši historii, kulturu a ty zvyky. Prostě ne někdo ze sociálky, co o nás moc neví.

T: Kdyby ten poradce pro pozůstalé byl speciálně proškolený, uměl romštinu a byl spjatý s romskou kulturou, ale nebyl by to Rom, myslíte si, že by měl šanci na úspěch?

I: Vy někoho takového znáte? To netuším. My tyto věci fakt jen tak neprobíráme. Myslím si, že by neměl moc úspěchu. No jediné, že by dlouhodobě pracoval s námi a pak by to byl i ten poradce. Ale jinak si nemyslím, že by to bylo dobré. Jako, že by ho nikdo nebral. Tyto věci mají zůstat v naší komunitě. Musí tam zůstat. Moc Romů by i s Vámi nechtělo o tomto tématu hovořit. My si to hlídáme. Znam Vaši dceru, se kterou už delší dobu spolupracuji a hodně mi pomáhá. Když se mě ptala, zda bych Vám dala rozhovor, řekla jsem jenom kvůli ní ano. Tak moc mi pomohla a podporuje mě. Je to správný sociální pracovník. My se fakt s tímto nesvěřujeme.

T: Dobře, to chápu. Smrt a umírání je náročné téma. Moc náročné. Děkuji Vám za rozhovor.

PŘÍLOHA P VII: VYBRANÉ ROMSKÉ PÍSNĚ S MOTIVEM SMRTI

Oda kalo čirikloro
lidžal mange mro iloro
lidžal, lidžal, jak ov pejla,
mre romeske andre žeba.
Oda kalo čirikloro,
mangel mandar mro iloro,
mangel, mangel, sig te merav,
jak mre čhave te na dikhav.
Te pro amaro pados
o čiriklo piskinel
imar odoj vareko merela,
te merela, so pal peste mukhela?
Bari žala pre mro ilo mukhela.

Ten černý ptáček
odnáší si mé srdéčko
bere si ho, odnáší, kam spadlo,
mému muži do kapsy.
Ten černý ptáček,
žádá si ode mě mé srdce,
chce, abych honem umřela
a neviděla své děti.
Když na naší půdě
zpívá pták,
to už tam někdo umře,
když umře, co po sobě zanechá?
Velký žal v mém srdci zanechá

"Zemrela cigánka na doliňe,
cigáni sa bili na periňe,
cigani, cigani, ňebite sa,
/:rozdrapt'e perinu, rozd'elt'e sa.:/"

"Ten černý ptáček (smrt)
žádá si ode mě mé srdce,
chce, abych honem umřela
a neviděla své děti."

Poskytnuto informátory 2 a 3.